НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності

Аналітична доповідь

Київ
2013

УДК 327.57
ББК 66.4
М 69

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 7 від 11.12. 2012 р.)

Рецензенти: **Горбатенко В. П.**, доктор політичних наук
Кудряченко А. І., доктор історичних наук

Авторський колектив:
Михальченко М. І., керівник проекту, доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України (вступ, розділ І, висновки)
Шайгородський Ю. Ж., доктор політичних наук (розділ ІІ)
Шевченко О. К., доктор філософських наук (розділ ІІІ)
Ковалевський В. О., кандидат політичних наук (розділ ІV)
Рудяков П. М., доктор філологічних наук (розділ V)
Яковлєва О. В., кандидат філософських наук (розділ V)
Мандебура-Нога О. С., кандидат історичних наук (розділ VI)
Горєлов М. Є., кандидат політичних наук (розділ VII)

М 69 **Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності:** аналітична доповідь [за ред. М. Михальченка]. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 120 с.
ISBN *******

У аналітичній доповіді, підготовленій за результатами дослідження процесів адаптації України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності, здійснено аналіз теоретичних і практичних аспектів проблеми, пов'язаної з формуванням нової структури світової системи. Окреслено загальні риси цієї структури, доведено, що її становлення є не лише результатом цілеспрямованої життєдіяльності, але й боротьби різних блоків, окремих держав. Це нерідко призводить до розгортання жорсткої конкурентної боротьби, загострення регіональних конфліктів. Автори дійшли висновку, що сучасний суспільних розвиток потребує не лише економічної і політичної модернізації, але й розробки нової національної стратегії, адаптованої до умов сучасної трансформації світ-системи, динаміки цивілізаційних змін, раціонального, послідовного, конструктивного, довгострокового і стійкого до можливої невизначеності чи зміни умов середовища плану конкретних дій, спрямованих на досягнення мети – розбудови незалежної, конкурентоздатної країни. Авторський колектив запропонував моделі і можливі шляхи розв'язання проблеми, зокрема, через осмислення змін, що відбуваються, реалізацію конкретних заходів реагування на виклики сучасності.

УДК 327.57
ББК 66.4

ISBN *******

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ І. Цивілізаційна визначеність України:
сутність проблеми, перспективи теперішньої
і майбутньої української цивілізації 7

РОЗДІЛ ІІ. Вплив нової політичної моделі світобудови
на геополітичний і геоекономічний статус України 22

РОЗДІЛ ІІІ. Трансформація образу «Європи» як базової
філософської цінності на пострадянському просторі 33

РОЗДІЛ ІV. Політико-комунікативні моделі одно-
і багатополюсної світ-систем сучасності: українська практика 50

РОЗДІЛ V. Перехід до багатомовності нового типу
як запорука модернізації мовного і гуманітарного простору
та трансформації державно-політичної системи 60

РОЗДІЛ VI. Трансформація політичної культури
населення України під впливом змін у світ-системі
під час переходу від одно- до багатополюсності 72

РОЗДІЛ VII. Українське питання
у політичній стратегії Росії в ХХ–ХХІ ст. 87

ВИСНОВКИ 111

РЕКОМЕНДАЦІЇ 114

ВСТУП

У ситуації, коли у міжнародних відносинах починається новий етап, вибір курсу України на перспективу набуває особливого значення не лише як спосіб економічної і політичної конкуренції, але й засіб контролю за розвитком міжнародної ситуації, підготовки міжнародних домовленостей, які забезпечать нову структуру співробітництва між Україною і світовими лідерами.

У міжнародних відносинах, у вихованні населення України як суверена і суб'єкта влади важливо відмовитися від порожньої, демагогічної балаканини про «дружбу народів», про існування «хороших» і «поганих» націй. Усі нації можуть демонструвати приклади вищої доброчинності і хоробрості та виявляти зразки безжалісного прагматизму і егоїзму. Політичний і економічний реалізм допоможе Україні знайти своє місце у сучасній світ-системі й уникнути розчарувань, сповідуючи ілюзії, міфи. Влада не може прораховувати усі ризики того або іншого історичного вибору, навіть розробляючи численні сценарії подій, і змушена ризикувати у різних ситуаціях. Але значно менше історичних помилок політичні лідери і держави роблять, коли стоять на твердому курсі раціоналізму, а не хиткій основі міфів й ідеологем. Тут слушна історична формула: країни не мають вічних друзів і союзників, вони мають докорінні інтереси, які потрібно реалізовувати. Засоби реалізації цих інтересів у різні історичні епохи різні, як і партнери та супротивники.

Постійний аналіз міжнародної ситуації є необхідністю, як і постійний перегляд свого тактичного і стратегічного курсу, який випливає з міждержавного суперництва, конфронтації, загрози війн. Сьогодні якась країна «дружня» по відношенню до України, а завтра вона жорсткий суперник, агресор.

Багато світових викликів – від подій 11 вересня 2001 року в США до проблем у торгово-фінансовій структурі світу останніх років і в арабському світі змушують інтелектуальну еліту й управлінські структури Української держави усвідомити актуальність дослідження наступного:

- Куди зайшов сучасний світ?
- Куди прямують країни пострадянського простору?
- Який майбутній світ формується?
- Який шлях не за деклараціями, а реально обирає Україна?
- Хто реально і як контролює хоча б частини світу, які піддаються регуляції?
- Що у цих умовах має робити суспільна наука, зокрема України?

На тлі зазначених проблем навіть такі українські події, як «помаранчеві потрясіння» (а це об'єктивні події, які повинні сприйматися як частина української історії і навколо них не варто спекулювати, щоб не ображати значну частину суспільства), парламентські або президентські вибори мають другорядне значення.

Актуальність досліджень цього напряму детермінується ще двома першочерговими факторами: а) проблеми формування нової світ-системи активно обговорюються світовою науковою громадськістю і політиками; б) в Україні питання формування нової світ-системи залишається на узбіччі наукових і політичних дискусій, що веде до суперечливих заяв урядовців, науковців, політичних шоуменів про реальну, а не декларативну геостратегію України.

Метою цієї аналітичної доповіді є:

- показати, що у сучасному світі до цього часу домінують США і у найближчі роки це домінування збережеться через значну перевагу у військовій, промисловій і фінансовій сферах;

- розкрити, що найближчі конкуренти США – Китай і ЄС зацікавлені у цьому домінуванні, яка поки що працює на стабільність у цих центрах впливу;

- довести, що ані США, ані Китай, ані ЄС, ані Україна не зацікавлені у неоімперському відродженні Росії. Їм вигідне збереження статусу Росії як ресурсного резервуара світу;

- розкрити тезу, що головною метою людства є не боротьба з тероризмом (це штучна мета, сконструйована ідеологами), а подолання світової економічної і політичної криз;

- заперечити гіпотезу про загальне протистояння цивілізацій як основне протиріччя сучасної епохи і показати, що

паралельно спостерігаються процеси протистояння, співіснування і співробітництва цивілізацій;

- додатково акцентувати увагу на гіпотезі, що домінування США у світі завершиться у найближчі 15–25 років. Йому на зміну прийде двополюсний світ «США – Китай». За цим періодом неможливо з повною достовірністю прорахувати моделі Нового світу;

- утвердити думку, що Україна повинна відмовитися від тактики і стратегії «прихилизму» (бажання України до когось «прихилитися») і довести, що вибір курсу євроінтеграції є єдино правильним стратегічно і тактично. Спекуляції на тему «візьмемо і передумаємо» є шкідливими для країни, влади і лідерів.

Іншого шляху немає, тому що «прихилятися» до технологічно і політично неефективної країни помилково, ресурси Росії не безмірні, а продавати незалежність і свободу за газ немає сенсу, краще розвивати ресурсозберігаючі технології, демократію і незалежну державу.

РОЗДІЛ І
ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ТЕПЕРІШНЬОЇ І МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Загальні геостратегічні зауваження. Історія свідчить, що будь-яка гегемонія (Риму, Великої Британії, СРСР і т.д.) має початок і кінець. Також це спостерігається в економіці, у регіональному розвитку, науці і т.д. Навіть тоталітаризм у політиці має свій початок і кінець. Тому науковці уважно вивчають початок гегемонії, нерідко ефективний для гегемона, суперечливий процес існування гегемонії і найчастіше – руйнівний кінець (Римська імперія, СРСР та ін.).

Непередбачувані результати гегемонії США. У всякому разі сьогодні ми спостерігаємо всебічний процес військового, фінансового, духовного виснаження США через утримання гегемонізму у світі. Вони масштабно і потужно, не зовсім «демократично» насаджують демократію і повторюють шлях СРСР, зовнішньо схожий у підтримці «світової пролетарської революції», яка так і не була здійснена, а могутність СРСР була підірвана. США намагаються говорити голосом «демократії» для утвердження свого впливу у світі різними недемократичними засобами. Росія блідо копіює тактику США, але у своїх цілях.

Незважаючи на повну гегемонію США, ми не маємо світ-системи, побудованої на повній моделі за їх бажанням. У світі тривають «добрі» і «погані» війни, які маскуються під «примусом» до миру, «просуванням» демократії, «забезпеченням» територіальної цілісності або прав націй на самовизначення. Демагогія, насильство, експансіонізм, боротьба за ресурси йдуть поряд.

Сучасна світ-система нібито повернута назад в ідеях і діях. Наприклад, багатьох аналітиків дивує сплеск інтересу людей до ідей націоналізму. І у цьому немає нічого дивного. Сучасність характеризується відродженням протистояння космополітизму і націоналізму. Навіть у таких країнах, як Велика Британія, Бельгія, Італія, Росія зафіксовані конфлікти на національному

ґрунті. Що тут уже говорити про Африку, Азію, Латинську Америку. Хоча спостерігаються і протилежні процеси – державного ультрапатріотизму.

Варто врахувати, що по-новому політизовано звучить гасло «вільного ринку» (головна цінність лібералізму). Кінець XX – початок XXI століття показує усе більше втручання держави у ринок робочої сили, фінансів, ресурсів, які дедалі жорсткіше регулюються через економічні і політичні кризи. А на прикладі Європейського Союзу, країн ШОС ми бачимо спроби більш жорсткої регуляції ринку. «Вільний ринок» залишається лише гаслом неоліберадів, а на практиці замінюється регульованою економікою. Політика настирливо втручається в економіку. Тому-то Китай, який завжди не відходив від такого курсу, має перевагу над конкурентами. Ще настирливіше держава втручається у науково-технічну політику засобами замовлень, підтримки перспективних проектів, підготовкою кадрів науковців і т.д.

Тому навіть у реалізації державної концепції «прихилизму» треба прихилятися до технологічно розвинених країн. Наприклад, аналітики, оцінюючи російську виставку «Технології у машинобудуванні-2012», з розчаруванням констатували, що значна частина зразків техніки – родом з 70-х років XX століття[*].

При такому відставанні науково-проектної діяльності у Росії проглядається загальне значне технологічне відставання, яке показує необґрунтованість політичних заяв про «Велику Росію». Тобто, ця країна є великою за простором і ресурсами – а ресурси коли-небудь закінчуються – але не за технологічним прогресом.

Процеси економічних перетворень, які частково відображені у світ-системі, виходять за межі технічних і соціальних виробничих відносин, впливають на систему влади і культури. Вони або зміцнюють владний режим і підштовхують розвиток культури, або розхитують систему влади і гальмують розвиток культури. За останні п’ятнадцять років економічне тупцювання

[*] Как «наиболее вероятный противник» оценивал уровень военных разработок в нашей стране [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://slon.ru/world/...22.11.2012

на місці призвело до різкої втрати довіри населення України до усіх інститутів влади і органів самоуправління, до зниження їх управлінської ефективності, до зростання корумпованості (тут діють додаткові фактори). Як наслідок, український сегмент освіти, науки, культури перестав прогресивно розвиватися, спостерігається агресивне інформаційно-культурне вторгнення Росії. Найгірше, що це вторгнення у вигляді фільмів, концертів, ток-шоу, літератури несе низькі зразки порожнього лицедійства, нетрадиційних цінностей, насильства, бездуховності, які набагато гірші таких зразків західної масової культури.

Варто враховувати той факт, що процеси технологічних змін впливають на повсякденне життя сильніше, ніж у XIX – XX століттях. Технології передачі інформації роблять кожного громадянина віртуальним співучасником (або хоча б спостерігачем) реальних змін у світ-системі: революції, військові вторгнення, висадка на Місяць, масові акції протесту і т.д. Спостерігаємо масове вторгнення нових технологій у побуті: від приготування їжі в мікрохвильовій печі до життя в електронному оточенні: пральні машини, пилососи, автомати на кухні, електричні сауни у квартирах і т.д. Поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів нових електронних технологій роблять громадян більш вільними у ціннісних орієнтаціях, а також більш інформованими, незалежними від влади та її офіційних лідерів. Недарма поширені технології організації «вуличних революцій» за допомогою Інтернету.

Нові технології дозволяють детермінуючі функції нових способів виробництва, обміну товарами і капіталами, інформаційного впливу і т.д. перевести у політичні і побутові впливи, у безпосередню активність індивіда і мас. Не врахувати це в Україні, яка вже стала частиною глобалізованого простору і часу, – це зіткнутися з новими неочікуваними «помаранчевими потрясіннями», спонтанними вибухами протесту, падінням іміджу влади у своїй країні і за кордоном. Стара історія розвитку світу завершилася, промисловість усе більше працює не на війну і знищення людей, а безпосередньо на забезпечення комфорту життя людей. І найбільші прибутки отримують не військово-промислові корпорації, а будівельні, автомобілебудівні, елект-

роннобудівні, інформаційні, фірми з виробництва і продажу одягу, меблів, торгівлі і обслуговування. А Україна живе в «старій історії» – видобуває вугілля за допомогою застарілих технологій, плавить метал по-старому, розвиває застарілі хімічні технології і поки що збагачує своїх мільярдерів за рахунок жорсткої експлуатації робочої сили.

Тут техніка і політика переплетені, тому що держава чомусь додатково фінансує відсталі технології, постійно ремонтує шахту «ім. Засядька», прибутки з якої осідають у кишенях українських мільйонерів, хоронить загиблих шахтарів за свій рахунок і виплачує фінансові компенсації, а олігархи багатіють за рахунок держави і життя шахтарів.

Перехід від старої до нової історії – це шлях України щодо залучення у нову світ-систему. Новий світ дедалі частіше, навіть за наявності «хірургічних регіональних війн», стає взаємозалежним, але залежним від загального ходу економічного розвитку і волі світового гегемона – США. З погляду історичного масштабу – це зовсім нова якість світ-системи, в якій поєдналися закономірності економічного розвитку і політична воля світового гегемона за нейтралітету Китаю. Це докорінно змінило світ через нові форми взаємодії економіки, політики і культури. Економіка починає процес повернення на домінуючу позицію, але у новій якості. А країни, які ігнорують світ, науку і культуру, занепадають.

Нові економічні форми діяльності будуються шляхом «демократії грошей», тобто вільного перетікання капіталу в глобальному масштабі до центрів технологічного уміння і знань, які надають капіталу конкурентоздатності. А це веде до технологічної, наукової, освітньої і культурної перебудови світу.

У нових умовах держава деідеологізується як апарат управління. Це не означає, що ідеології не впливають на державу. Просто держава стає ідеологічно «всеїдною», бюрократія готова служити будь-якій ідеології партії або лідера, які контролюють владу. Особливо цинічно це відбувається в Україні, де бюрократія формується і використовується фінансово-промисловими олігархічними кланами. Держава зводиться до механізму, у якого, як у «бездуховної машини», немає ідеалів, моралі. Обіцяної гуманізації держави не відбувається. Можна

передбачити, що так звана «соціальна держава» в Україні найближчим часом не буде побудована. Бюрократія буде будувати державу для себе і своїх «патронів» як механізм підтримки клановo-олігархічного режиму, який би підтримував стабільність і не загострював кризи.

Дійсно, поширений міф про державу як «про бездуховний механізм», який живе своїм життям. Насправді цей механізм працює частково і на «людському факторі». Результат дії цього «механізму» значною мірою залежить від людей, які надають йому життя – від лідерів влади і чиновників. Нові кадри, які приходять у цей «механізм» після змін у владі, надають йому нові можливості. А можливості можуть бути різними.

Одночасно Україна та її лідери у стратегічному плані зацікавлені у встановлення деякого сталого і стабільного світового порядку, де б країна зайняла належне місце. Усім, особливо владі і політично активній частині народу, не подобається постійна політична і соціальна нестабільність, конфліктні і кризові ситуації. Але частково сама влада породжує їх. Фактично нині у прискореному темпі повторюється період другої каденції Л. Кучми, коли проти режиму була налаштована не лише опозиція (причому дуже різна), але й більшість народу. Причиною є недолугі дії влади і відсутність гнучкості у відносинах з опозицією і народом. Можна поводитися не так нахабно, порушуючи Конституцію і не рахуючись з громадською думкою у середині країни і поза її межами.

Відтак політичної активності мас в останні роки не повинен обманювати. Він тимчасовий і може породжувати різні наслідки: від подальшого відкату до соціального вибуху. Успіх на виборах радикальних течій – комуністів і партії Свобода свідчить, що понад двадцять відсотків населення підтримує радикальні думки і дії. А це багато, достатньо для будь-яких радикальних виступів. Тому в Україні можливі будь-які форми політичних змін. Не варто переоцінювати лояльність до влади правоохоронних органів, вони можуть різко змінити свою позицію, особливо середній і нижчий склад. Порушення динамічної рівноваги, помилково розцінюваної як «стабільність», може йти двома шляхами: від мас і від нових еліт (Удар, Свобода, Батьківщина) у зв’язку зі змінами

інституційного спілкування і оновлення форм і процедур у регламентах та правилах гри.

Поняття «усталеність», «рівновага», «стабільність», «криза» в українському ціннісно розколотому суспільстві вельми умовні. Варто зазначити, що старі фактори (страх, слухняність, визнання, що влада завжди має рацію) вичерпали свій потенціал, а нові (свобода і свавілля, неповага до влади, продажність) уже вкорінені і можуть у будь-який момент породити хаос. І Україна у будь-який час маже перетворитися у регіон нестабільності, на що Європа і світ реагують дуже хворобливо.

Реакції світу на внутрішнє життя України в XXI столітті дуже динамічні, тому що: а) його вивчають фінансові, державно-розвідувальні, міжнародні (ООН, ЮНЕСКО, НАТО) органи; б) про нього зарубіжну громадську думку інформують зарубіжні і вітчизняні ЗМІ, влада і опозиція; в) впливають реальні економічні і політичні події. Тобто, Україна реально залучена у процес формування нової економіко-фінансової структури світу. Країна, як регіон, залучена у процес глобальної реструктуризації.

Яке місце і роль України у новій структурі світу? Не варто його переоцінювати. Вона другорядна, кризова країна, у якій модернізація значно відстає від колишніх постсоціалістичних країн і навіть від деяких пострадянських країн. Звідси випливає її місце і роль. Тим більше, що внутрішні негаразди і непослідовна політика влади значно знижують її роль.

У чому сутність глобальної переструктуризації світу?

По-перше, розвалилася попередня Ялтинсько-Потсдамська система світу. Залишилися її решткі, закріплені міжнародними угодами. По-друге, «холодна війна» (фактично третя світова) завершилася перемогою США і їх союзників по НАТО. По-третє, замість двополюсного світу сформувався однополюсний, на чолі зі США. Але однополюсні світи не стійкі, а США перевантажені взятими на себе зобов'язаннями, головним чином, необхідністю підтримувати міжнародну безпеку і економічну стабільність. Тому світ-систему хитають збройні і економічні кризи. По-четверте, світ шукає нового, більш стійкого порядку, в якому світ був би більш гомогенним, глобалізованим і одночасно фрагментованим. Тобто, незважаючи на його розколотість, усі

шукають нові світові стабілізатори. Чи не стане одним з таких регіональних стабілізаторів Україна?

Так, вона має шанси, якщо зуміє сполучити глобалізацію і універсалізацію світу з його фрагментацією, яка не закінчилася розвалом «соціалістичного табору». Процеси фрагментації тривають навіть у Європі (Велика Британія, Бельгія, Іспанія і т.д.). Найбільш успішно пройшла таку «точку біфуркації» Федеративна Республіка Німеччина, хоча й з дуже суперечливими наслідками для світу і України.

Поглиблено аналізуючи процеси глобалізації і формування регіональних центрів впливу, варто враховувати інтереси таких країн, як ФРН, Китай, Росія, Японія, Індія, Бразилія, Австралія і т.д. Кожна з країн має перед собою свою егоїстичну мету. Наприклад, Федеративна Республіка Німеччина. До недавнього часу головною метою для неї (хоча б для Західної Німеччини) були післявоєнна відбудова і об'єднання. Сьогодні ця мета повністю реалізована і, поза всяким сумнівом, визначені нові цілі розвитку і політики.

Аналіз об'єктивної ситуації свідчить – ФРН реально стала домінуючою силою Західної Європи в економіці і політиці, а у військовій сфері –потенційно домінуючою, оскільки не має ядерної зброї.

По-перше, уся могутність фінансової системи ЄВРО тримається на переважно промисловому потенціалі ФРН, яка і була її ініціатором. Це єдина економіка Європи, яка не перебуває у стані кризи або рецесії. Банківська система ФРН теж досить сильна і стабільна. Фактично від долі ФРН залежить економічна доля кожної країни Європи, крім Великої Британії, яка свідомо і інстинктивно дистанціюється від ФРН і фінансової системи ЄВРО, де домінують німці.

По-друге, у НАТО теж домінує ФРН, хоча й приховано. Так, головнокомандувачем і генеральним секретарем можуть бути не німці, але реальні командні, штабні і політичні посади (тобто, хто здійснює політику, у тому числі військову) обіймають німці.

По-третє, зовнішню політику ЄС начебто визначає вісь «Берлін – Париж». Але усім відомо, що скаже Берлін, те й буде. Політики Берліну лише «підіграють» Парижу, щоб заспокоїти його амбіції. При цьому ФРН використовує і ЄС, і Росію. З

Росією ведеться гнучка політика підкупу і просування в ЄС. Як наслідок, ФРН отримала повний доступ до ресурсів Росії, в першу чергу – енергетичних. Куди скерований газогін «Північний потік?» У ФРН. Куди йде левова частка ресурсів Росії? У ФРН. Зате, якщо треба Росії заблокувати вступ України до ЄС і НАТО, то ФРН і Франція це роблять блискавично.

Отже, ФРН економічними і політичними засобами досягла панування у Європі, вправно використовуючи ресурси Росії. Повної реалізації своїх інтересів їй заважає «самостійницька» політика Великої Британії і США. Тому будуть вживатися усі заходи, щоб залучити Велику Британію до повної інтеграції в ЄС і фінансову систему ЄВРО, а США вже двадцять п'ять років тихенько «витискуються» із Європи і будуть витискуватися.

Враховуючи домінуючу роль ФРН у Європі, Україна повинна її сприймати як факт і вибудовувати свої відносини з ФРН у першу чергу і дуже зважено. Польща як «адвокат України у ЄС» – це добре, але якби ним була ФРН, то євроінтеграція проходила б значно краще.

У той же час, аналізуючи становлення нового світового порядку, варто врахувати думку Г. Кіссинджера, що світовий порядок та його складові частини ніколи ще не змінювалися так швидко, глобально і глибоко. І, одночасно, більшість аналітиків зазначають, що світ перейшов на стадію перетворень глобальним еволюційним шляхом, без світових революцій і стрибків. Провідною рисою цього еволюційного шляху буде нова інтеграція, коли цивілізації і держави будуть конкурувати і співробітничати. Тут С.Гантінгтон не зовсім має рацію, наполягаючи на конфлікті цивілізацій.

Демократизація, посилення взаємозалежності, зміни щодо загроз міжнародній безпеці, створення єдиного економічного організму, куди вже включена Україна, приведуть до домінування двох тенденцій: а) процес глобалізації буде частково розмивати міждержавні кордони; б) буде тривати процес зростання кількості політичних і економічних суб'єктів у світі. І Україна має сприймати ці тенденції, як і те, що процеси демократизації і глобалізації будуть активізувати політичне життя українського народу. Як і те, що розвиток цивілізацій, держав у

спільному глобальному процесі має пульсуючий характер. Це саме стосується і європейської, і російської, й української регіональних цивілізацій.

Відкриття міждержавних кордонів супроводжується активізацією наддержавних, державних і недержавних політичних і економічних суб'єктів світ-системи. Зростає активність регіонів і самоврядування. Регіони дедалі частіше виходять на міжнародний рівень, що в умовах СРСР було практично неможливо. Але це несе і загрозу сепаратизму. Деякі регіони з економічних, політичних, історичних причин можуть претендувати на суверенітет. Звідси, наприклад, численні спроби вийти з федеративних і унітарних держав навіть в усталеній Європі.

В Україні сепаратистські настрої теж наявні. Деякі регіони, виходячи з історичних, економічних, національно-ідеологічних та інших міркувань, проявляють активність або у спробах поміняти геополітичний і геоекономічний статус (Республіка Крим), або підвищити рівень значущості, виходячи з політичних міркувань (національно-патріотичні прагнення). В унітарній Україні це антиконституційні дії.

Головне, що такі спроби, з одного боку, можуть бути пов'язані з реалізацією права націй на самовизначення. Під цим гаслом розпалися СРСР, Югославія, Чехословаччина. Інший бік, що деякі етноси вже мають державне оформлення в інших кордонах і мають лише міграційні приводи для сепаратизму (тоталітарна держава переселяла цілі народи). В Україні право націй на самовизначення мають лише кримські татари, яким достатньо національно-культурної автономії. Мігранти в Криму інших національностей не мають юридичних підстав для самовизначення. Україна не є відповідальною за міграційну політику імперії, зате має усі права захищати державний суверенітет і обов'язок поєднувати загальнонаціональну і регіональну політику. Деякі специфічні групи у середині українського етносу (гуцули, волиняки і т.д.) не мають права на самовизначення, тому що регіональні відмінності одного етносу не визнаються міжнародним співтовариством як привід для державної самоідентифікації. Через те у контексті збереження стабільності світ-системи Українська держава має усі повноваження згідно з

міжнародними угодами захищати свій суверенітет і територіальну цілісність.

Головні суб'єкти у світ-системі, особливо США, зазвичай не підтримують офіційно сепаратистських рухів, особливо якщо їх стимулюють їх конкуренти (наприклад, США спочатку були проти розпаду СРСР через небезпеку «розповзання» ядерної зброї). Тим більше, що розмивання суверенітету болісно сприймається кожною державою. Тому один шлях у них визначений – це використання економічних, юридичних, військово-політичних засобів збереження суверенітету і територіальної цілісності. Інший шлях – стати активним учасником розбудови нової світ-системи, яка допоможе зберегти суверенітет і територіальну цілісність. Звичайно, цивілізовані держави ведуть комплексну політику, діючи різними методами.

Україні важко пристосовуватися до умов формування нової світ-системи. По-перше, новій державі непросто «крутитися» в чотирикутнику «Росія – США – ЄС – Китай», де кожна країна має свої специфічні інтереси. По-друге, протягом своєї нетривалої історії незалежності Україна завжди спостерігала недружню позицію з боку Росії і досить суперечливу – з боку ЄС (тут частково вона сама себе заганяє в «глухі кути»). По-третє, зайняти і реалізувати євроінтеграційну позицію їй заважає «п'ята колона» у середині країни. По-четверте, Україна переживає кризу «демократичного транзиту». У середині країни економічна і політична перебудова відбуваються складно. Тут винні усі еліти і політичні сили, які не можуть консолідуватися ані на глобальній меті, ані на розв'язанні докорінних проблем. Тому негативні процеси відбуваються на тлі послаблення держави, посилення корупції, збіднення населення, правового нігілізму влади і опозиції, кадрової анархії і т.д. Соціологічні дослідження фіксують тугу за порядком і лідерами-рятівниками. По-п'яте, дуже повільно формується нова глобальна політична культура населення України з ідеалами демократичної, правової держави, вписаної у нову світ-систему.

Крім того, як ми вже фіксували, однополюсний світ виявився нестійким, США не тільки не витримує напруги світового управління, але інколи, як кожний гегемон, поводиться свавільно, невиважено і тим породжує регіональні і світові кризи.

У світі дедалі частіше говорять про формування нового світопорядку. Підстави для цього є. США заплуталися у фінансових і військових зобов'язаннях і неефективно здійснює свою стратегію «насадження демократії» усіма засобами. Китай нарощує свою могутність, скуповуючи борги США. Пройде двадцять років, і він буде домінувати у світі, якщо у світ-системі збережуться діючі тенденції. ЄС, хоча і має економічні і фінансові проблеми, стає впливовим гравцем у світ-системі. Росія надривається, щоб знову стати супердержавою, але у неї не виходить ані політична, ані економічна модернізація. Ростуть нові регіональні лідери – Індія, Японія, Бразилія та інші. Тому дедалі частіше, і не безпідставно, аналітики говорять про новий шлях трансформації світ-системи: перехід спочатку до двополюсної (США – Китай), а потім і до багатополюсної системи. Моделей багатополюсності є декілька.

Спочатку модель двополюсності. Китай сконцентрував великі фінансові ресурси, скупив борги США, ряду країн ЄС, успішно здійснює модернізацію. Він не зацікавлений у розваленні США (у всякому разі нині) і націлився на мирну анексію російських територій на Сході. Як і яким чином це йому вдасться, прорахувати важко. Один із шляхів – демографічна експансія. Поза Уралом у Росії лише 16 – 18 млн населення, а міграція з Китаю щорічно здійснюється від 200 тис. до 800 тис. населення. Скільки років буде потрібно Китаю, щоб колонізувати східні території Росії, ніхто не дасть відповіді.

У жовтні – листопаді 2012 року в Китаї змінилося керівництво. Але курс на модернізацію, підняття рівня життя населення, особливо сільського, розвиток освіти і науки, охорони здоров'я залишився незмінним.

Переформатування світ-системи з однополюсної в багатополюсну здійснюється через проміжну ланку «блоковості», яка дозволяє уникнути прямого тиску як з боку США, так і Китаю. Створюються різні економічні і політичні блоки. В одних домінують США, в інших Китай, у деяких Росія. Поки що зразком блоковості є ЄС і НАТО. Україні варто більш обережно використовувати і термін «позаблоковість», і статус «позаблоковості». Вже євроінтеграція є процесом входження України у блок з

європейськими країнами і, вірогідно, з НАТО. Тому-то Росія, хоча сама і співпрацює з ЄС і НАТО, перекриває туди шлях Україні за допомогою ФРН і Франції.

Росія прагне якнайшвидше стати супердержавою (неоімперські прагнення – офіційна ідеологія усіх політичних партій Росії) або хоча б одним з центрів багатополюсності. Вона активізувала інтеграційну діяльність, у тому числі у військовій сфері, тримає свої війська у кризових регіонах пострадянського простору, заграє як з Францією, ФРН, так і з Китаєм. У цих прагненнях Росії стати центром багатополюсності не зацікавлені ані США, ані ЄС, ані Китай. Росії заважає також не тільки технологічна відсталість, але й катастрофічна нестача слов'янського населення. Тому спостерігається прагнення утворити «слов'янський союз» і пропаганда «русского мира». Навряд українські еліти і населення попадуться на такий порожній гачок. Тобто, незбіг економічної і військової могутності, технологічна відсталість, негативні демографічні процеси – усе це заважає Росії у поверненні імперського, наддержавного статусу. Але ресурсний потенціал зберігає шанси на перетворення її в один із центрів багатополюсного світу. Процес становлення багатополюсного світу буде тривалим і складним, він уже сьогодні породжує нові міфи. Але партнерство і суперництво, гегемонізм і плюралізм, демократія і авторитаризм будуть йти поряд.

Що ж робити середнім і малим державам? Вони розриваються між бажаннями мати захист великих держав і не підпасти під їх повний вплив.

Україна перебуває у цій складній ситуації. Однополюсність ще існує, а на горизонті вже двополюсність і багатополюсність. Тут важливо зберегти добрі стосунки зі США і налагодити співпрацю з Китаєм, ЄС, Індією та іншими регіональними країнами-лідерами, а також зберегти незалежність і знову не потрапити під контроль Росії. Складне завдання, але його варто вирішувати.

Наполягаємо на тезі, що Китай не підштовхує перебудову світ-системи, оскільки він ще не завершив політичної і економічної модернізації, не завершився процес позбавлення жорсткого ідеологічного тиску на державу. Ще однією нероз-

в'язаною проблемою Китаю є низький життєвий рівень населення і безробіття. А це – довгострокові проблеми.

Враховуючи вільні фінансові ресурси, економічну модернізацію і трудові ресурси Китаю, вважаємо, що курс співробітництва України з Китаєм, особливо у сфері сільського господарства, є дуже перспективним. Китай демонструє готовність до такого співробітництва. Тим більше, що за прогнозами експертів Організації економічного співробітництва та розвитку споживання продуктів сільського господарства найшвидше буде зростати у Китаї та Індії. А Україна буде нарощувати свою могутність в основному за рахунок модернізації сільськогосподарського виробництва.

Оскільки однополюсність буде перетворюватись у двополюсність (США – Китай), а потім у багатополюсність, то вже нині науковці, економісти, політики, ЗМІ висувають різні моделі багатополюсність. Модель шестиполюсності свого часу висунув Г. Кіссинджер (США, Європа, Китай, Японія, Росія, Індія). Концепцію семиполюсності (сім конфліктуючих цивілізацій) висунув С. Гантінгтон, але вона дістала малу підтримку. Концепцію концентричних кіл автори бачать як відбудову світу навколо центрів могутності і впливу (США, Європа, Китай, Росія і т.д.), але ця концепція не набула великої підтримки, як і концепція «США і Західна Європа проти іншого світу». Найбільше прибічників має концепція «шестиполюсного світу», але і у неї можуть бути уточнення. У всякому разі, Україні найперше варто враховувати її.

Усі ці сценарії враховують зіткнення інтересів провідних держав світу, намагаються прогнозувати майбутній світопорядок. Але, природно, США не будуть прагнути позбутися домінування, як і деякі інші держави. Наприклад, Росія буде прагнути набути таке домінування. У той же час Росія може набути домінування (хоча б у регіоні), тільки шантажуючи продажем ресурсів або військовим шляхом. Обидва шляхи небезпечні для сусідів. Насильство, навіть економічне, залишається насильством. Тим більше позаекономічне, пряме військове насильство.

У всякому разі загострення суперництва світових і регіональних держав-лідерів цілком можливе. Тому зростає роль таких

міжнародних лідерів, як «двадцятки» і «вісімки» розвинених країн, зібрання лідерів в ООН і т.д., де можливо зняти деякі суперечності, визначити загальний курс на перспективу.

Україні варто виробити нове світ-системне політичне мислення, яке враховувало б такі світоглядні елементи:

1. Розпад СРСР і завершення «холодної війни» привели до докорінної зміни ситуації у світі. Хоча взаємозалежність головних гравців на світовій сцені у сфері міжнародної безпеки залишилася, ще більше зросла роль США у регулюванні світових процесів. А також зросла нова конкуренція регіональних країн-лідерів.

2. Україні необхідно вбудовуватися в однополюсний світ, але, маючи на увазі двополюсність і багатополюсність на перспективу. Тобто, зовнішня політика має бути гнучкою. Прямолінійна проросійська або проамериканська політика буде помилковою.

3. Міждержавні конфлікти можливі і в майбутньому, але не потрібно поспішно ставати на будь-чий бік. Краще бути на крок позаду йдучого попереду.

4. Посилення процесів глобалізації та інтеграції ведуть до більш глибокої політичної і економічної співпраці. У той же час культурна взаємодія більш складна: в українську культуру проникають не лише зразки і норми гуманізму, але й антигуманізму. Тому потрібний ретельний захист інформаційного і культурного простору.

5. Відкинувши частково концепцію «прихилизму», необхідно більш виважено шукати союзників, виконувати цивілізовані норми політичної і економічної діяльності і не орієнтуватися на надмірно тісні відносини з технологічно відсталими, недемократичними країнами.

6. Принцип позаблоковості може виявитися ненадійним і шкідливим. Той, чия «хата скраю», може отримати удари з усіх боків.

7. Росія, на відміну від СРСР, не може бути наддержавою з глибокою присутністю у світі, але має сильні позиції у світі через ресурсний і географічний потенціал. Тому будувати взаємовигідні відносини з нею необхідно, не звертаючи уваги на неоімперські амбіції частини населення. Загарбницькі настрої Росії значною мірою можна нейтралізувати співробітництвом з НАТО.

8. Україна повинна продовжувати курс на євроінтеграцію, незважаючи на те, що українські політики інколи шкодять країні гірше, ніж вороги, відсутністю єдності, боротьбою усіх проти усіх, корупцією.

9. Сьогодні є зниження інтересу до України через внутрішню нестабільність. Але цей інтерес знову буде зростати через демократизацію внутрішньоукраїнського життя і наростання неоімперських амбіцій Росії.

Таким чином, монополізм у світорегулюванні не може бути тривалим. Світ рухається до більшого виокремлення регіональних центрів впливу. Тут економічні і політичні фактори працюють спільно як структуротворчі. Так, варто враховувати специфіку «егоїстичного об'єднання», коли різні інформаційні, ресурсні, політичні інтереси держав ускладнюють глобальне функціонування і однополюсного, і багатополюсного світу. Але інтеграційні процеси домінують над дезінтеграційними, тому ізоляціоністська політика «відсторонення» від зовнішнього світу, ігнорування його не має перспективи. Якщо свідомо не вбудовуватися у нову світ-систему, то вона сама визначить Україні місце. А воно може виявитися незручним. Жити у світ-системі і бути вільним від її кардинальних вимог неможливо.

РОЗДІЛ ІІ
ВПЛИВ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ СВІТОБУДОВИ НА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ І ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ

У процесі вибудови однополюсного світу концепція глобалізації стала одним з найбільш поширених інструментів аналізу соціальних процесів у сучасному суспільствознавстві. Утворюючи певний категорійний комплекс для опису суті й пояснення характеру цивілізаційних перетворень, поняття «глобалізація» має й своє смислове навантаження. Це поняття активно використовується для характеристики сучасних змін життєдіяльності, переходу людства на якісно новий рівень – від національно-державної до транснаціональної фази розвитку суспільств і постіндустріальної, інформаційної фази суспільного розвитку загалом. Водночас, концепція глобалізації стала своєрідним теоретичним підґрунтям нової політичної моделі світобудови, що забезпечується комплексом практичних засобів реалізації й конструюється у форматі однополюсності з посиленням домінування США.

У науковому середовищі та засобах масової інформації точаться гострі дискусії щодо перспектив глобалізаційних змін. Водночас, у масовій свідомості складається система міфів щодо цього процесу. Зокрема, побутує міф про те, що глобалізація – абсолютно нове, притаманне лише нашій сучасності, явище. Насправді ж, стверджувати, що глобалізація – нове світове явище, було б не зовсім правильно. Дійсно, саме поняття з’явилося на сторінках наукових та популярних видань лише на початку 60-х років минулого століття, але явище глобалізації має глибокі історичні корені. Хвиль глобалізації в історії людства було чимало. Імперія Олександра Македонського, Римська імперія, імперія Чингізхана, епоха великих географічних відкриттів, колоніальних імперій, промислова і науково-технічна революція тощо – все це можна аналізувати і під кутом зору аспектів глобалізації. На нашу думку, небезпідставним може бути твердження і про те, що процес глобалізації розпочався ще на початках самої історії людства. Разом з тим, глобалізація сьогодні – це об’єктивний процес і чи не основна ознака сучасного етапу розвитку людства.

Формування однополюсного світу є процесом суттєвих, глобальних змін у світовій економіці, політиці, інформаційній сфері, галузі транспорту, військовій сфері тощо. Отже, специфіка її сучасного етапу полягає, передусім, у тому, що це – багатоаспектний процес, який викликає кардинальні зміни не лише у всіх сферах людської діяльності, але й у способі життя людини. Глибинним фактором глобалізації є те, що здійснюється вона, значною мірою, за рецептами неолібералізму в економічній і політичній сферах. При цьому неоліберальні рецепти поступово трансформуються у щось нове, і в цьому новому неолібералізм і неоконсерватизм конвергуються. Найяскравіше це проявляється в американській моделі геоекономіки і геополітики, в якій глобалізація постає як американізація світу, як однополюсне домінування США в економічній, політичній, військовій, культурній і побутовій сферах.

Побудова моделі однополюсності приводить до певної конвергенції капіталізму та соціалізму. Причому, в постсоціалістичних країнах люди «відмовилися» від принципів соціалізму і будують «капіталізм», а традиційно «капіталістичні» країни (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Швеція) успішно впроваджують соціалістичні гасла – рівне право, верховенство закону, політичні свободи, безплатна освіта тощо. Процес глобалізації розгортається як демократичний і соціальний і як закономірний рух людства до нових форм співіснування за сучасних умов.

З одного боку, формування однополюсності сучасної світобудови, що розгортається на тлі розвитку технологічних, інформаційних, наукоємних сфер, посилює інтеграційні, об'єднавчі процеси, поступово приводить до розуміння глобальної взаємозалежності людства. З іншого – централізація, зосередження економічних, фінансових, технологічних, освітніх, інформаційних, військових тощо ресурсів об'єктивно створює умови для формування своєрідних «центрів» і «периферії». Обумовлюється і, водночас, посилюється цей поділ суттєвою різницею у можливостях соціального і економічного розвитку, життєвого рівня населення. Значно вищі фінансові, економічні, управлінські можливості здебільшого й забезпечують «центри» беззаперечними

аргументами на користь певної системи цінностей, певного способу життя, часто – приводять до «мовчазної згоди» щодо сприйняття пропонованих політичних, економічних, фінансових, військових стратегій.

На посилення сприйняття масовою свідомістю й свідомістю національних еліт моделі світобудови як однополюсної конструкції з центром у США як «батьківщини» транснаціональних корпорацій працює й міф про неминучість і незворотність глобалізації, про її розвиток у напрямі всеохопності, взаємозалежності, взаємообумовленості процесів, подій, рішень, форматів тощо.

Разом з тим, є й інші точки зору. Йдеться про те, що глобалізація стала модним трендом і протягом останніх десятиліть йому приділяється занадто багато уваги. Аналіз фінансової, економічної і сфери торгівлі, зокрема, свідчить, що і міжнародні інвестиції, і торгівля зосереджені в основному в межах Північної Америки, Японії та Західної Європи. Порівняно з транснаціональними корпораціями, національні економіки незрівнянно більше контролюють обсяг торгівлі. Розмір інвестицій компаній у межах власних країн значно перевищують інвестиції за їх кордонами. Крім того, значна частина країн Африки, Південної і Середньої Азії залишаються поза глобальними процесами. Ці та інші (досить аргументовані) заперечення покликані раціоналізувати наявні підходи, обережніше сприймати міф про неминучість глобалізації. З іншого боку, підтвердженням тези про взаємопов'язаність національних економік стала світова економічна криза, яка розгорнулася у 2008 році і наслідки якої ще не подолано. Занепаду однієї великої національної економіки достатньо було для того, щоб усі ланки світового ланцюга втратили стійкість. Таким чином, спростовано міф про глобалізацію як оптимальну модель цивілізаційного розвитку. Виявився сумнівним і міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз.

Крім того, все більш очевидним стає й те, що нинішня модель однополюсності в інтересах транснаціональних корпорацій породжує чимало протиріч. Одним із проявів цих протиріч є, зокрема, посилення руху антиглобалізму. На нашу думку, варто

звернути увагу на виникнення відносно нової тенденції – глобалізацію протестних настроїв. Прикладом таких процесів може бути діяльність опозиціного руху «Захопи Волл-стріт». До акції, що розпочалася 17 вересня 2011 року в Нью-Йорку задля привернення суспільної уваги до «злочинів фінансової еліти» і необхідності структурних змін в економіці, протягом двох місяців приєднався майже увесь світ. Тривалі масові заходи проходили в понад 1000 міст 82 країн. Досить часто глобалізація сприймається як неминуча і водночас «безлика» сила, що використовується для виправдання тих чи інших, у тому числі (і передусім) непорядних, дій. Очевидно, така реакція суспільства, крім іншого, є й своєрідною спробою боротьби із «знеособленістю» глобалізаційних процесів.

Перемога капіталізму над соціалізмом ще нещодавно сприймалась як підтвердження життєздатності модерністської тріади Т. Парсонса – ринкової економіки, демократичного державного устрою та індивідуалізму. Ера після «холодної війни», формування однополюсної моделі світобудови, здавалося б, мала знаменувати новий світовий порядок, в якому маркетизація, демократизація та індивідуалізація стануть характерними рисами «нового глобального села». Але цього не сталося. Замість міфологічного наближення до «великої гармонії» глобальний капіталізм веде людство у протилежному напрямі: відбувається «прихід глобального села», котрий проявився скоріш у вигляді віртуальної реальності, аніж автентичного дому, і у жодному разі він не сприяє процвітанню людства. Світ, затиснутий у взаємозалежну екологічну, фінансову, комерційну, торгову і електронну систему, ніколи раніше не був настільки розділеним на складові відповідно до величини багатства, впливу і влади (Т. Уеймінг[*]). Міф про щасливе глобалізоване людство, в якому інтелект та інформаційні технології допоможуть уникнути криз, виявився сумнівним.

---

[*] За : Арсеєнко А. Глобалізація: основний зміст та соціально-економічні й політичні наслідки напередодні XXI ст. / А. Арсеєнко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://politonomia.org.ua/page/hlobalizatsiia

Світовий порядок, що пов'язують із однополюсністю та процесами глобалізації, все більше перетворювався на «новий світовий безлад», що викликало потребу у більш виваженому і фундаментальному переосмисленні економічних, політичних і соціокультурних змін. Пошук нової парадигми трансформації світу надає Україні нових можливостей.

Необхідність політичного аналізу процесів глобалізації, її специфіки, динаміки, тенденцій розвитку, а також політичних спекуляцій і міфів навколо цих процесів зумовлюється потребою теоретичного обґрунтування і практичної розробки шляхів формування внутрішньої і зовнішньої політики України. Такої політики, яка б забезпечила нашій державі гідне місце у світовій спільноті, яка враховувала б і сучасні потреби суспільного й цивілізаційного розвитку, і його перспективи. Саме тому суспільні перетворення, що відбуваються в Україні та у світі, описуються, як правило, у контексті глобалізації. Такий контекст є обґрунтованим з наукової точки зору й зумовленим об'єктивними процесами, поза межами яких Україна залишитися не може.

Разом з тим, і досі бачення державотворення в Україні у контексті глобалізаційних змін залишається суперечливим, мозаїчним.

Геополітичні характеристики України досить часто визначаються особливостями її географічного положення та фактичної неспроможності відмови від політики багатовекторності зовнішньополітичного курсу попри визначеності щодо європейського курсу розвитку. Об'єктивність цих характеристик, з одного боку – безперечна. З іншого – виникає проблема їх практичного використання у процесах державотворення та у площині зовнішньополітичного позиціонування, передусім – у взаєминах з іншими країнами та визначенні кола країн-партнерів.

Формування геополітичної моделі України здійснюється за умов домінування у її політичному просторі США і Росії, яка, очевидно, буде посилювати використання економічних механізмів впливу. Йдеться, передусім, про можливості через існуючу нині енергетичну залежність впливати на політичне поле України. У цьому контексті варто оцінювати й диверсифікацію напрямків

транспортування російського газу на Захід і Схід, дещо зменшуючи переваги головної транзитної країни для російського газу.

Разом з тим, плани модернізації країни зорієнтовані на використання наявних ресурсів: промислово-індустріальний і науковий потенціал; унікальне географічне розташування, що створює гарні умови для розміщення виробництв, орієнтованих як на ринки ЄС, так і країн євро-азійського регіону; на сировинну базу; запаси чорнозему і прагнення вийти на позиції одного із аграрних лідерів сучасного світу; потужний людський капітал, резерв освіченої трудової сили, систему підготовки професійних кадрів, науковий потенціал [*]. Вкрай важливим є усвідомлення необхідності впровадження демократичної моделі політичної системи та сучасної, конкурентної державної влади на основі верховенства права, розвиненої правової культури, збалансованої представницької демократії, сильного самоврядування, ефективного державного менеджменту.

Вибір Україною європейського вектора розвитку як домінуючого, за оцінками зарубіжних і вітчизняних експертів, не позбавило країну певної невизначеності у його реалізації. Політичні рішення за умов існування незбалансованої, енергетично та технологічно залежної економіки, нереформованої соціальної сфери, внутрішньополітичної нестабільності реалізуються вкрай важко, загрожуючи поверненню у становище країни як такої, що перебуває «на роздоріжжі». Разом з тим, країни-партнери та ті країни, які прагнуть такого статусу, вимагають більш чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів та конкретики у їх реалізації.

Спроба через багатовекторність скористатися особливим геополітичним положенням не привела до відчутних позитивних результатів. Протягом останніх десятиліть сформувалася своєрідна політика «протягнутої руки». Свого часу добровільна відмова від статусу ядерної держави давала можливість ефективного використання такого політичного і економічного кроку для

[*] Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 416 с.

геополітичного позиціонування. Натомість, лише на короткий час додала позитивних рис іміджу країни і відчутно не позначилася на її економічному та соціально-політичному становищі. Прагнення стрімкої інтеграції нереформованої економіки до жорсткого світу ринкових відносин позбавили конкурентоздатності багатьох галузей економіки, стійкості фінансової системи.

Невиправданою і спростованою часом виявилася спроба опертя української еліти на вже неіснуючу радянську модель «дружби народів». Навіть перші спроби європейської інтеграції, багато в чому, були зорієнтовані на взаємодію із країнами Європи у контексті цієї моделі. Відносини ж між державами не завжди вибудовуються на політичному ґрунті, але й, особливо в сучасних умовах, – на фундаменті прагматичного економічного розрахунку. За нинішніх умов, незважаючи на економічний, сировинний, людський потенціал, унікальне географічне положення і можливості використання його особливостей, країні загрожує перетворення на абсолютну периферію.

Людство усвідомлює свою цілісність, завдання нейтралізації негативів науково-технічного прогресу, екологічної кризи, вичерпаності ресурсів тощо. Це дає надію, що багато міфів буде розвіяно і міжнародна політика набуде перспективних цілей співробітництва цивілізацій, народів, міжнародних організацій та інститутів. Україні ж важливо знайти своє місце у цій політиці співробітництва. Особливо важливими є колективні зусилля в подоланні глобальних криз, коли настає час нових геополітичних рішень. В умовах глобальної кризи визрівають нові геостратегічні зсуви, сутність яких полягає у пошуку країнами нових партнерів і альянсів, удосконаленні державного і міждержавного регулювання економіки. Глобальна криза – це час створення нових геополітичних конфігурацій, нових підходів до валютного і господарчого ринків, особливо енергетичного і продовольчого.

Для України, стомленої роками безперспективного «зовнішньополітичного шпагату» між Росією і Заходом, міфічного «стрибка» в НАТО і ЄС, ситуація «спільних рішень» відкриває нові можливості. По-перше, слід посилити пріоритети зовнішньої політики, акцентуючи увагу на їх раціоналізації і прагматизації, від-

мовитися від романтичних вірувань у «доброго дядечка» зі Сходу чи Заходу. По-друге, від розмов про інноваційні технології слід перейти до конкретного їх впровадження, особливо в енергетиці і сільському господарстві. По-третє, настав час чітко визначити взаємовідносини у трикутнику «Україна – Росія – США».

Геополітичний і геоекономічний статус України визначається низкою факторів, які варто враховувати, оцінюючи нинішній стан та перспективи суспільно-політичного розвитку.

Перший. Важливий і визначальний фактор. Український народ і, особливо, українські еліти не просто цінують – дорожать державною незалежністю. Незважаючи на певні побоювання, що були в 1990–1991рр. та у період економічної кризи 1996–1998 рр., жодних загроз (навіть для самої ідеї державності) не виникло. Політичні події 2000 р., 2004–2005 рр., економічна криза 2008-го пробудила до життя певні міфи і стереотипи, сприяла процесам політичного маніпулювання, але не породила жодних світоглядних або ідеологічних альтернатив щодо державної незалежності України.

Наростання економічних негараздів, провали у сфері фінансів, проблеми зайнятості і рівня оплати праці, непрозорість процесів приватизації та державного управління призвели до значного соціального і майнового розшарування, але не викликали дезінтеграційних процесів. Не призвели вони і до розколу за лінією «Схід–Захід». Навіть фактична побутова двомовність у країні сприймається як консенсус і не викликає принципових розбіжностей в оцінках. Навпаки, соціальні та економічні труднощі викликали своєрідну консолідацію, що базується, на жаль, на неприйнятті існуючої практики управління.

Численні багаторічні опитування громадської думки свідчать на користь висновку про широку і безумовну підтримку державності. Серед основних чинників, що впливали на суспільні настрої після 1991 р., були фактори економічного або зовнішньополітичного характеру. Регулярні дослідження вітчизняних соціологів свідчать, що, з одного боку, підтримка незалежності дещо падала в періоди економічних криз (початок 1990-х років та у 1998–1999 рр.), натомість – суттєво зростала, коли північний сусід України – Російська Федерація – перебувала у стані внутрішніх або зовнішніх воєнних конфліктів (1994 р. – початок першої чеченської війни, 2008 р. – війна в Грузії). В цілому ж, рівень підтримки

державної незалежності завжди залишався високим і стабільним (приблизно три чверті населення). Іншими словами: головна національна ідея кінця минулого – початку нинішнього століття, ідея незалежності наразі – реалізована.

Друга обставина. Своєрідна реакція масової свідомості на тривале, протягом десятиліть, панування у суспільстві певної ідеології призвела до певних фобій щодо нових ідей. З одного боку, є розуміння того, що державність не може розбудовуватися виключно на «етнічній» ідентичності, з іншого – присутнє усвідомлення, що національна, громадянська ідентичності потребують сутнісного наповнення. Ним не може бути заперечення («Україна – не Росія»), лейтмотивне «нам не допомагають», «нас не підтримують», «нас не звуть», «Європа – неактивна у долученні України до свого співтовариства» тощо або ж – звернення до трагічних сторінок вітчизняної історії чи подієвий «відлік» невдач. Мотиваційно-смислове навантаження можуть нести лише позитивні, консолідуючі, об'єднуючі міфи. Серед них чи не найефективніший, – «європейський міф».

Натомість, він нерідко «підміняється» географічними міфами: «В Україні – Центр Європи», «Україна – велика європейська держава», «Україна – міст між Заходом і Сходом». У цьому контексті йдеться про реально існуючі можливості української газотранспортної системи чи розбудову нових транспортних коридорів. Разом з тим, у цьому ж просторі вибудовуються міфи про новий «Шлях із варягів у греки» або ж про те, що найкоротший шлях між Європою (Берлін) і Китаєм (Пекін) пролягає територією України (насправді ж – через Білорусь і Росію). Негативно на рівень «самооцінки» українства впливають не завжди виважені політичні заяви щодо стрімкої євроінтеграції: «Через півроку Україна подасть заявку на вступ у ЄС» (О. Рибачук[*], лютий 2005 р.).

Міфом «великого стрибка» в Європу, стрімкого зближення з ЄС підмінялася кропітка робота зі створення цивілізованих форм громадянського суспільства, сприяння його інтелектуальному і духовному розвитку, послідовних соціально-економічних реформ.

---

[*] Рибачук за півроку виконає План дій і подасть заявку в ЄС / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2005/02/18/3007190/

Разом з тим, суспільству об'єктивно потрібні орієнтири, у тому числі (а можливо, й – передусім) у вигляді міфів, які б орієнтували суспільство у подальшому складному перебігу подій, створювали відчуття безпеки й частково знімали соціальну напругу. Найбільш стійкими є міфи, що мають частку позитивного знання. Продукуючи символи і значення, міф наповнює політичні процеси новим змістом, внаслідок чого змінюються й політичні пріоритети. Без «європейського» міфу не буде й суспільної підтримки руху у політично визначеному напрямі. Очікуваний і ймовірнісний характер політичних змін має потребу в заміщенні браку абсолютних гарантій фактором віри. Однак в індивідуальній і масовій свідомості політичні міфи закріплюються завдяки, насамперед, демонстрації реальних прикладів – фактів і подій, що свідчать про «справжність» політичного міфу та його наслідків.

Показовими у цьому контексті є результати соціологічного опитування, проведеного наприкінці 2011 року, щодо оцінки практичних дій влади у напрямі європейської інтеграції. При тому, що дві третини опитаних підтримують євроінтеграційні прагнення України, більшість респондентів (55,8%) вважають, що дії української влади не відповідають її євроінтеграційним деклараціям, лише 12,3% дотримуються протилежної думки. При цьому практично кожний третій опитаний (31,8%) вагався з відповіддю на це запитання. Загалом же, майже половина українців (46,5%) дотримуються думки, що нинішня зовнішня політика України не відповідає її національним інтересам, 32,6% респондентів вважають, що ця політика лише частково відповідає інтересам України, і лише 8,0% – вважають, що зовнішня політика України повною мірою відповідає національним інтересам держави. Важко було відповісти на це запитання 12,8% опитаних. З тим, що зовнішня політика України є економічно ефективною, погодилися лише 11,4%, не погодилися – 70,2% (18,2% – не могли визначитись)[*].

Маючи за мету масштабну модернізацію країни, очевидно, варто задіяти для цілей розвитку широкий спектр не лише

[*] Тільки 8% українців упевнені, що у країни правильна зовнішня політика / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2011/12/14/6837659

матеріально-технічного, сировинного, природного, кадрового тощо ресурсу, але й своєрідний «ресурс» культурних елементів, збережені звичаї, традиції, звички, цінності й мотиви. Для України є можливим у цьому сенсі використання досвіду окремих країн, яким вдалося ціннісно-культурну, міфологічну «архаїку» залучити до процесу суспільної модернізації як потужний консолідуючий ресурс. Очевидно, серед факторів, що сприяли стрімкому індустріальному розвитку Японії, Китаю або нещодавно ще індустріально відсталих країн Азії, – й вміле «щеплення» комплексу модернізаційних заходів і національних традицій, звичаїв, міфів, їх своєрідна «імплементація» у процес трансформаційних змін.

Політична міфотворчість посилюється за умов, з одного боку, прагнення до створення єдиного, цілісного світогляду, який схвально сприймається суспільством, з іншого – за умов браку реальних засобів його утвердження. У ситуації суперечливих тенденцій стратегічного розвитку держави політичний міф діє як захисний механізм, що запобігає розпаду соціуму.

У сучасних умовах міф все більше набуває раціональних ознак, хоча б з того погляду, що стає інструментом раціональної політики, яка може використовувати міф для реалізації прагматичних цілей. Дієвий політичний міф може стати підґрунтям досягнення визначених пріоритетів через їх сприйняття масовою свідомістю. Якщо основу міфотворчості становитиме система позитивних символів, то вона може бути використана для здійснення прогресивних суспільних змін.

РОЗДІЛ ІІІ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ «ЄВРОПИ» ЯК БАЗОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЦІННОСТІ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Перед тим, як розглядати ідею «Європи» як різновид цінності на пострадянському та, зокрема, українському просторі, необхідно дати робоче, операційне визначення «цінності». На перший погляд, це зробити досить легко, оскільки у політичному та політологічному дискурсах слово «цінність» є одним з найчастіше вживаним. Однак детальний аналіз проблеми демонструє, що таке визначення становить серйозну проблему, оскільки саме слово «цінність» є навантаженим ціннісним значенням, внаслідок чого ми позбавлені можливості визначити структурну, «об'єктивну» основу цінності. Таким чином, ми є заручниками так званого «аксіологічного хибного кола».

Не маючи можливості в рамках доповідної записки в історію різних тлумачень визначити поняття «цінності» в історії філософської та політологічної думки, дамо наше власне розуміння, що засноване на рецепції кантівської традиції.

1). Цінність як складова «Символічного Порядку». У рамках цієї традиції «цінності» виступають не тільки як трансцендентні сутності щодо конкретного індивіда, але й як ***трансцендентальні передумови*** людського індивідуального та суспільного Буття. Особливість такого розуміння цінностей полягає у тому, що вони виступають у ролі імперативів, норм та ідеалів для людської думки, людської дії та соціально-історичної творчості. Ці передумови можуть концептуалізуватися як Культура, Мораль або Символічний Порядок.

Особливості такого порядку полягають у тому, що він передує не тільки оціночним діям Суб'єкта, а й самому Суб'єкту. Величезним внеском психоаналітичної традиції, зокрема у школі Ж. Лакана, було виявлення механізму створення Символічного Порядку, зокрема, введення тріади Символічне–Уявне–Реальне. Детальне роз'яснення сутності цієї тріади виходить за межі нашого розділу, тому підкреслимо найголовніше: основною відмінністю

символічного від емпіричних реалій людського буття є те, що воно організує досвід суб'єкта, виступаючи його трансцендентальною передумовою. У цьому аспекті символічне виступає не тільки фактором «легітимізації» певного Порядку, але й надає можливість Суб'єкту ідентифікувати себе в цій якості. У ролі такої трансцендентальної сутності може виступати Бог, Держава, Партія, Нація, Світова Спільнота, Універсальна Історія або постать Лідера. Якщо проілюструвати сутність Символічного зовсім стисло, то його можна ототожнити з Ідеальним, у той час як Уявне є насиченим характеристиками емпіричною реальності.

У школі Ж. Лакана цю відмінність можна проілюструвати між «Ідеальним Я «(Уявне) та «Я-Ідеалом» (Символічне). На перший погляд, ці концепти є майже тотожними, однак відмінність полягає у тому, що «Ідеальне Я» можна «уявити», в той час як «Я-Ідеал» є недосяжною у тому сенсі, що сама його наявність формує це «Я». Незважаючи на зовнішню складність такої концептуальної конструкції, вона є зручною в аналізі конкретних соціальних та політичних явищ. С. Жижек наводить приклад її використання саме у цій сфері, що має безпосереднє відношення до сюжету нашого дослідження. Ідеться про різницю між «Єрусалімом» як ідеальною, «небесною» сутністю та конкретним містом за назвою «Єрусалим». У першому випадку «Єрусалим» виступає як певний «втрачений об'єкт», що різновид Символічного, що формує цілий тип «історичного досвіду», в той час як реальне місто таких символічних конотацій позбавлене.

2). Про дві «Європи» у світлі теорії цінностей. Забігаючи вперед, відзначимо, що аналогічну ситуацію ми маємо у випадку між «Європою» як певною трансцендентальною, символічною сутністю та Європою у вигляді конгломерату конкретних держав конкретного регіону. У першому випадку концепт «Європи» виступає началом, який формує та направляє цілісний історичний та цивілізаційний досвід. У другому випадку цей концепт є узагальненням певного етапу цього досвіду. Однак у реальному використанні символічні та уявні аспекти є дифузними і не завжди учасники політичної комунікації усвідомлюють цю фундаментальну різницю. Ці приклади ще й добре демонструють сутність «цінності» та «ціннісного відношення», яке виникає тільки на рівні Символічного.

Таким чином, резюмуючи наведене, ми можемо сформулювати основні умови для перетворення будь-якого явища на цінність: а) наявність ***дистанції*** між Суб'єктом та «ідеальним утворенням», яка унеможливлює ситуацію емпіричної реалізації такого утворення у дійсності; б) надання такому «ідеальному утворенню» вищої значущості в житті суспільства та індивіда (така надзначущість й спричинює власне «ціннісний статус»); в)унеможливлення емпіричної реалізації таких утворень у самій дійсності, збереження за ними функції лише ***регулятивних норм та конструкцій.*** До таких регулятивних конструкцій можна віднести такі суспільні цінності, як Справедливість, Свобода, Право. До них належить і «Європа» як граничне уособлення таких сутностей.

Якщо проаналізувати історію цієї цінності в історії співвідношень між суто національною ідентичністю та ідентичністю, обумовленою цією «цінністю», то можна побачити, що все XIX сторіччя пройшло під знаком домінування національної або локальної ідентичності над ідентичністю «європейською» або «універсальною». І це не дивно, оскільки цей період відзначався розбудовою національних держав, перекроюванням європейської мапи, боротьбою за незалежність держав, які опинилися під владою могутніх імперських утворень (наприклад, Австро-Угорської імперії чи імперії Російської). За цих умов було досить складно постулювати ***ідеальну ціннісну*** основу Європи як регулятивної сутності хоча б тому, що у народів, які жили на європейській території, не було зазначеної дистанції, яка б дозволила відокремити Спостерігача від швидкоплинних історичних реалій.

Наприклад, якщо взяти твори філософів, то навіть такий мислитель, як Гегель (якого часто звинувачували в європоцентризмі) не мислив «Європу» як Символічне та як «цінність», але розглядав її як суто ***географічну*** конструкцію, де діють конкретні ***народи*** або ***нації.*** З його конструкції виходить, що «європейський світ» є сумою досягнень «світів» конкретних народів і тому сама «Європа» не може виступати як базова цінність.

На відміну від Гегеля, у перших російських «західників» «Європа» позиціонувалася як «цінність». І це відбувалося перш

за все тому, що у них була необхідна дистанція для такого аксіологічного відношення, яка дозволяла, по-перше, сформулювати абстракцію такого високого рівня, як «Європа», побачити платонівську Єдність там, де інші мислителі вбачали різнобарв'я національних держав. По-друге, вони змогли виявити певну наявність спільного історичного смислу життєдіяльності цих держав там, де на емпіричному рівні мали місце історичні конфлікти, війни, переділ території тощо. Інакше кажучи, вони інтерпретували «Європу» як певну трансісторичну Ідею, певну телеологічну сутність, яка крокує понад поверховими швидкоплинними історичними обставинами.

Саме так інтерпретував феномен «Європи» як «цінності» Петро Чаадаєв, думки якого знайшли відображення у класичних характеристиках співвідношення «Європи» як ***історичного утворення*** та «Росії» як суто «географічної сутності».

Ми навели приклад Чаадаєва, щоб продемонструвати сам ***механізм*** створення цінності та причини, чому саме цей механізм був використаний російським мислителем щодо «Європи». Як ми бачимо, в концепції Чаадаєва є всі компоненти надання певному утворенню статусу Символічного або «цінності»: а) наявність ***дистанції*** (історичної та культурної), яка дозволила побачити в «Європі» певну історичну єдність згідно з відомою формулою («большое видится на расстоянии»); б) надання цій єдності статусу «регулятивної ідеї», «ідеалу», що має найвищий ціннісний статус; в) імпліцитне визнання ***неможливості*** втілити цей ідеал за умов тодішньої Росії, тобто «подолати» дистанцію між Символічним та Уявним. (Як відомо, основною «субстанцією» для набуття «Європою» такого статусу, згідно з Чаадаєвим, була «християнська ідея», яка змогла об'єднати європейський континент у певну цілісність. Таким чином, він ніби передбачив побудову «цивілізаційних теорій» наступного сторіччя, які також виділяли релігійний фактор як вирішальний для формування типу цивілізації).

Інший приклад, який я хочу навести для ілюстрації механізмів формування «Європи» як трансцендентальної «цінності», має зовсім інший культурно-історичний контекст. І тим цікавіше побачити спільність у згаданих механізмах. Ідеться про

видатного австрійського філософа ХХ сторіччя Едмунда Гуссерля та його духовний заповіт з назвою «Криза європейського людства та філософія». У цій лекції він за допомогою своєї термінології, тобто за допомогою протиставлення «Духу» та «натуралізації» фактично висловив фундаментальну різницю між Символічним (з яким корелює концепт «Духу») та Уявним (аналогом якого є «натуралізація», тобто зведення символічного до емпіричного).

Постулюючи наявність «європейської ідеї», він формулює її практично в «чаадаєвському» стилі: «Яка б не була взаємна ворожість європейських націй, вони зберігають у плані духу внутрішню спорідненість, яка поступово проникає і перемагає національні розбіжності». Отже, ми бачимо, що саме «Дух», або Символічне, надає «Європі» висхідної «єдность». І саме він визначає «Європу» як ідеальну сутність та «телеологічний сенс» у світовій історії. Таким чином, в його ціннісному всесвіті ми знаходимо всі складові, необхідні для формування «ідеального об'єкта» та його «віднесення» до цінностей. Перелічимо їх. По-перше, це дистанція до конкретних емпіричних реалій, яка зумовлює більш глибинну дистанцію між Символічним та Уявним. Яким чином досягається подібна позиція, враховуючи, що, на відміну від Чаадаєва, Гуссерль мешкав в Європі та ідентифікував себе як європеєць? На наш погляд, є декілька причин подібного дистанціювання. Одна з них полягає в маргінальному статусі Австрії у досягненні європейських принципів та стандартів. Друга має, на наш погляд, суто філософську причину: відсторонення від «натуралізації» емпіричного життя європейських народів, що, на його думку, є фундаментальною рисою «позиції філософа».

По-друге, ми бачимо надання цій ідеальній сутності регулятивної функції, функції ідеалу, що може сприяти подоланню європейської кризи, яка погрожувала перерости у Другу світову війну. По-третє, неможливість повної реалізації цього ідеалу в реальному житті на підставі того, що «Дух» , за його словами, є «нормативною формою, розташованою в безконечності», в той час як людина живе у вимірі «кінцевого». Такою ж «супранаціональною» ідеєю і виступає «Європа» як «чиста спільнота,

заснована на ідеальних інтересах». Підводячи підсумки нашого аналізу механізмів створення такого ідеального об'єкта, як «Європа», вважаємо за необхідне зазначити, що, на відміну від П. Чаадаєва, Гуссерль вбачав інструментом такого створення не християнську релігію, а філософію, яка зародилася в древній Греції. Але сама сутність та функції такого інструменту надання єдності залишається незмінною. Тільки європейський мислитель XX сторіччя більш чітко показав її перебування в регістрі Символічного та неможливість «натуралізації», тобто зведення Символічного до Уявного.

Після наведених прикладів формування цінності (зокрема, «Європи» як цінності) ми можемо дійти висновків про фундаментальність відмінності між Символічним та Уявним для такого створення. На прикладі об'єднання на ім'я «Європа» можна побачити, що це об'єднання можна мислити на рівні Уявного, тобто на рівні конкретних європейських держав та народів, а можна вбачати в ній певну трансцендентальну духовну сутність, цінність, яка втілює «загальнолюдські ідеали».

Якщо подивитися на подальшу рецепцію ідеї «Європи» в російській культурі, то можна побачити, що вона відбувалася на рівні «натуралізації» цієї ідеї, тобто у запереченні тієї тези, що «Європа» уособлює певні вселюдські ідеали та що вона є певною трансцендентальною сутністю. Російські мислителі вбачали в європейській культурі та в європейському соціальному житті вкрай негативні тенденції. Про це писали князь Одоєвський, про це говорив Гоголь, Тютчев та Достоєвський, це стверджували Шевирьов та К. Аксаков, на цьому наполягав Олександр Герцен, який до 1848 року був переконаним «західником», а після поразки революцій в Європі змінив свій світогляд на принципово антизахідний. Мислення в термінах емпіричної «натуралізації» приводило Герцена до фіксації вкрай непривабливих рис європейського життя, в якому він бачив торжество «міщанства» та «перст смерті».

Ще більшої «натуралізації» поняття «Європи» дістало у так званих цивілізаційних теоріях, оскільки у них сам концепт «цивілізації» протиставлявся ідеї Людства. Інакше кажучи, більшість цивілізаційних теорій були «культом локального» в

протиставленні «глобальному». Більш конкретно, є такі передумови зазначених теорій: а) біологічні аналогії між «цивілізацією» та «природним організмом», б) обмеженість цивілізаційного простору територіями певних етносів. Ці передумови – які, на нашу думку, є типовими ознаками «натуралізації» Символічного – можна побачити на прикладах інтерпретації ідеї «Європи» з боку перших «цивілізаційників».

Так, у знаковій книзі Н. Данилевського «Росія та Європа» ми знаходимо таку тезу: «Європа є поприщем германо-романської цивілізації, не більше і не менше; або, згідно з поширеним способом вираження, Європа є германо-романською цивілізацією». Вістря цієї тези виступає проти твердження про загальнолюдськість європейської цивілізації та висуває контр-ідею про «культурно-історичні типи», які є замкненими в собі утвореннями. Таке розуміння є, по суті, апологією культурних відмінностей та історичного права на подібну відмінність без опори на трансцендентальні принципи – принципи Справедливості, Свободи чи Права. Інакше кажучи, без опори на Символічне. Внаслідок такого культу емпіричного (або Уявного) ідеолог доходить до тез про те, що кожна цивілізація має свої уявлення про ці ідеали.

Наприклад, у такого видатного мислителя, ідеолога так званого «євразійства», як Н. Трубецькой, подібна натуралізація в інтерпретації «Європи» є продовженням «лінії Данилевського»: «Європейська культура, – пише він, – не є культурою людства. Це є продукт історії певної етнічної групи». Не дивно, що і такою групою він, наслідуючи Данилевського, називає «романо-германський етнос». Звідси випливають два висновки стосовно ставлення росіян до «Європи». По-перше, він вважає дуже шкідливою установку на «європеїзацію» російської ідентичності, оскільки вона відволікає від завдань набуття власної національної ідентичності. Більш того, послідовно проведена цивілізаційна концепція, яка передбачає локальну замкненість кожної цивілізації та відсутність «загальнолюдського виміру», задовго до С. Гантінгтона призводить до тези про «війну цивілізацій». Так, постулюючи те, що «соціалізм та комунізм є породженням романо-германської цивілізації» і що «більшовизм», у свою

чергу, є граничним «європеїзмом», він доходить цілком послідовного висновку про те, що «ми повинні звикнути до думки, що романо-германський світ зі своєю культурою – наш найзліший ворог».

Ми здійснили невеличкий екскурс в історію сприйняття «Європи» як цінності або як «антицінності», щоб показати механізми перетворення об'єкта на перше або друге. Ситуація вироблення «антицінності» цікава тим, що в ній може існувати необхідна ***дистанція*** для формування ідеалізованого об'єкта. Однак зведення ідеального об'єкта (в даному випадку «Європи») до об'єкта емпіричного («романо-германська етнічна група»), Символічного – до Уявного, гранична «натуралізація» Символічного призводить до втрати об'єктом ціннісного наповнення, втрати ним регулятивної функції та набуття ним суто негативних проекцій. До цих проекцій значною мірою спонукає наявність геополітичних амбіцій, суперництво на міжнародному рівні, яке мало місце у випадку позиціонування «Європи» в російській ідеології. (Взагалі, цивілізаційна теорія часто виступала теоретичним підґрунтям для агресивної зовнішньої політики і нині усе ще відіграє подібну функцію. Достатньо згадати того ж С. Гантінгтона).

Однак можливий інший випадок, коли позиціонування до «Європи» в рамках шкали «цінність/антицінність» відбувалося у набагато більш помірних та нейтральних формах. І саме такий випадок мав місце серед українських національних ідеологів позаминулого та минулого століть. У цьому контексті показовим є свідчення Михайла Драгоманова, який не був «європеїстом» у дусі П. Чаадаєва, виступав певним прихильником російської культури, але в своїй оцінці європейської культури не доходив до агресивних випадів представників «цивілізаційної теорії». Крім того, він поділяв європейські ідеї демократизму та лібералізму та надав їм безсумнівно ціннісного змісту.

У чому ж причина такого «гнучкого» ставлення до відносин «Європа/Слов'янство» відомого українського мислителя? Розглянемо дуже стисло внутрішню логіку його роздумів. Так, у статті «Германство на Сході та Московщина на Заході» автор розглядає Україну в лещатах двох колонізаційних рухів.

Подібний «геополітичний реалізм» був фактично рівнозначним «натуралізації» в інтерпретації феномену «Європи», яка з «ідеального утворення» набула вигляду зовсім конкретних держав (зокрема, Німеччини, Австрії), далеких від ідеальних, але, навпаки, досить агресивно налаштованих щодо сусідів. Тим не менш, Драгоманов вважав значущими вище згадані європейські суспільні цінності у вигляді свободи та демократії. Однак при цьому він робив досить парадоксальний хід думки та постулював тезу про те, що ці цінності доходили до українців через російську культуру та російську літературу як знаряддя «європеїзації». Резюмуючи таку – досить жорстку! – характеристику вітчизняної літератури у Драгоманова, можна побачити, що в проектах національної ідентичності «Європа» як цілісне ідеальне утворення було відсутнє. Більш того, ці проекти тяжіли більше до створення «Слов'янського Союзу» (як, наприклад, у М. Костомарова).

І ідеологію чіткого європоцентризму ми не знайдемо практично у жодного з українських ідеологів, які відстоювали «національну ідею». Її не було ані у В. Жаботинського (видатного представника суто етнічного націоналізму, водночас українського та єврейського), її не було ані у ідеологів на кшталт Д. Донцова та Є. Маланюка. Ми не знайдемо її і у такого яскравого ідеолога української «національної ідеї», як Микола Хвильовий, який поділяв положення цивілізаційної теорії про скору «загибель Європи» в редакції Освальда Шпенглера. Недивно, що внаслідок таких теоретичних передумов він аж ніяк не міг розглядати українську ідентичність у контексті її входження у європейський світ, протиставляючи «європейській ідеї» проект «азіатського ренесансу». І в цьому положенні його погляди починають частково збігатися вже з поглядами представників «цивілізаційної теорії» з табору «євразійців».

Наш побіжний аналіз деяких положень представників української національної ідеї дозволяє висунути припущення про те, що в їх побудовах ідея «Європи» як трансцендентальної цінності в дусі ідей П. Чаадаєва або Е. Гуссерля була відсутня. Така ситуація була зумовлена різними сценаріями «натуралізації Символічного», в рамках яких така цінність не могла виникнути за визначенням.

Треба зазначити, що після розпаду Радянського Союзу, тобто в ситуації різкого відштовхування від імперського та тоталітарного минулого, в українському публічному просторі стала поступово визрівати ідея «Європи» як «цінності» та стратегія «європейського вибору» як способу реалізації цієї цінності. На відміну від України, в Росії після невеликої «відлиги» початку 90-х років були відроджені типові антизахідні та антиєвропейські ідеології, і саме така антизахідна установка і виступала основним інструментом російської національної ідентифікації в посттоталітарний період. Інакше кажучи, українські ідеологи зайняли позицію, аналогічну позиції російських «західників» позаминулого століття з усім набором передумов, які перетворювали європейський континент на ідеальне ціннісне утворення та які були проаналізовані на початку цієї статті. Стосовно ж російських «націонал-ідеологів», то вони зручно розташувалися в ніші епігонського «євразійства».

3). «Європа» як «цінність» чи «європейські цінності»? (Що означає європейська ідентичність після появи Євросоюзу?). Як це не дивно, але здійснення віковічної мрії «європоцентристів» – поява Євросоюзу як наддержавного утворення не тільки не вирішило питання остаточного утвердження «Європи» як «цінності» та формування «загальноєвропейської ідентичності», але й навпаки – ускладнило їх. Забігаючи вперед, зазначимо, що ці проблеми виявилися наслідком того, що в попередніх параграфах ми визначили їх як «натуралізацію» Символічного. Поява емпіричного об'єднання з назвою «Євросоюз» означала знищення необхідної дистанції як «трансцендентальної умови» формування цінності та дезавуювання «Європи» як абсолютної «Цінності». Замість останньої, в публічному обігу стали поширеними ідеологеми «європейські цінності», а це не є одне і те саме. «Європейські цінності» – це фактично деяке «середньоарифметичне» від національних цінностей держав, які увійшли в нове наддержавне об'єднання.

Якщо намагатися стисло сформулювати згаданий зсув акцентів в інтерпретації «європейськості», то можемо зазначити, що ідея «Європи» як цінності формулювалася в колах діячів культури (в основному філософів та письменників), а сучасний

концепт «європейських цінностей» народився в середовищі європейських бюрократичних еліт та торкався, головним чином, стратегії формування «європейської ідентичності» за аналогією з «національною ідентичністю» національних держав. (Як тут не згадати висловлювання Р. Дарендорфа про те, що «загальноєвропейська ідентичність перебуває в тумані» і що «європейська ідентичність іде від голови, а національна – від серця» [1]). Така ідентичність має підґрунтя в античному стоїцизмі та може бути ототожнена з космополітизмом. І сама вона дуже серйозно буксує в рамках ЄС, де, навпаки, домінують тенденції до повернення до національної ідентичності.

Наведемо такі цифри. Якщо у 1994 році прихильників «старої» національної ідентичності нараховувалося 34 відсотки, то у 2004 році їх було вже 41 відсоток. Провал проекту створення загальноєвропейської Конституції підтвердив факт стопору загальноєвропейської ідеї, того, що ідея наднаціональної спільноти є проектом «політичної інженерії» або «політичного розрахунку еліт» [1], того, що вона є «сурогатною нацією» та «інтелектуальною вигадкою». (Останній термін з'являється в роботі французького соціолога О. Мірлеса «В очікуванні Європи», яка складається з 12 інтерв'ю з інтелектуалами різних європейських країн. І основний висновок, що випливає з цих інтерв'ю, полягає у тому, що «Європа» є «незавершеним проектом»).

Виникає цілком природне запитання про причини буксування такого наднаціонального проекту. Причому це питання є вельми цікавим як у загальнофілософському, так і політологічному сенсі. Як ми вже зазначали, відповідь на згадані труднощі криється в операції «натуралізації» фундаментального Символічного поняття – «Європи» як «цінності». Ця натуралізація відбулася внаслідок того, що трансцендентальне перетворилося на емпіричну реальність, втративши свій символічний вимір та перетворившись на «уявне» (якщо використовувати терміни підходу Ж. Лакана). Інакше кажучи, фактом «матеріалізації» регулятивної ідеї «Європи» була знищена ***дистанція,*** необхідна для того, щоб «ідеал» не набув рис емпіричної референції. Замість збереження такої фундаментальної цінності в Євросоюзі зайнялися пошуком технологій та механізмів формування ідентичності, а

також пошуком критеріїв того, що означає для емпіричного суб'єкта «бути європейцем».

І було виявлено декілька таких критеріїв, однак жоден поки що не зміг стати вирішальним для визначення такої космополітичної ідентичності. Так, у середовищі євробюрократів головним таким критерієм виступив критерій «громадянства», який є, вочевидь, поверховим та пласким з філософської точки зору. Другим критерієм виступає критерій релігії (який іде з давніх часів європейської ідентичності як «християнської цивілізації»), але який у наш час теж не спрацьовує, оскільки внаслідок «ісламізації» європейського континенту ця територія втрачає риси релігійної гомогенності. Ще одним критерієм виступав «ціннісний» або «культурний» критерій з такими цінностями, як «свобода», «право», «справедливість», однак ці критерії теж виявилися недостатніми для загальноєвропейської консолідації та вироблення принципів певної «транснаціональної культури». Нарешті, останнім критерієм є критерій «Ми – Вони», тобто критерій суто негативний, що базується на консолідації «проти», а сама ідея «Європи» – на операції вилучення, а не залучення.

Про цей критерій варто сказати декілька слів з огляду його важливості. У цьому контексті необхідно згадати, яку роль для європейської консолідації відігравала наявність комунізму, а саме – СРСР та «комуністичних європейських країн) як сусідів Європи. Саме комунізм, що уособлювався як «варварство», надавав європейцям можливостей ідентифікувати себе як «Захід». Але після 1989 року зникнення Берлінського муру, занепад СРСР та його розпад поставили Європу перед тим, що німецький філософ Ю. Габермас називав «кризою легітимації». Більш того, можна впевнено стверджувати, що основні європейські цінності (свобода, право, «відкрите суспільство», «права людини», справедливість, демократія) були визначені та сформульовані як антитеза тоталітарним принципам організації суспільного буття – які усвідомлювалися як «варварські» – та як основа для формулювання власної ідентичності як «Заходу». Після зникнення тоталітарної радянської держави на кордонах Європи ці цінності залишилися як антитеза більш пом'якшеним формам недемократичних режимів – режимів авторитарних.

Як зазначають дослідники, замість традиційної опозиції «Захід/Схід» для сучасного етапу функціонування європейських цінностей характерною є заміна її на опозицію «Захід/Південь,» або опозицію «Європа/Ісламський світ», або «Європа/Третій Світ» [2]. До цього ми б додали, що в ролі таких «варварів» (чи «чужих») стали виступати авторитарні держави на пострадянському просторі. Показовим тут може бути приклад Білорусі, яку позиціонують як авторитарну державу, чиї засадничі принципи є протилежними згаданим «європейським цінностям». Інколи таке тлумачення «європейських цінностей» спонукає деяких європейських теоретиків до їх розгляду як чисту пропаганду для «неоколоніальних намагань Європи поширити європейські стандарти за межі своїх кордонів, нав'язуючи їх Україні, Лівії, країнам Магрібу». (Ця думка належить сучасному британському досліднику Яну Зельонці та сформульована в книзі «Ідеологія Імперії»).

Таким чином, виходить, що часто-густо ідея «європейських цінностей» використовується для «зовнішнього користування», в той час як для самих європейців вона не має такого значення. Про цей парадокс румунська журналістка А. Мунгіу-Піппіді написала так: «Ми знаходимо цю готову для вжитку європейську ідентичність всюди, від Брюсселя до Бєлграда, і навіть у Тбілісі, де люди вечори поспіль сперечаються, наскільки вони європейці. Але в центрі, де, власне кажучи,і треба шукати Європу, не чути ані слова про ідентичність. Там чути лише бажання, щоб Європа була такою, як у 1970-ті роки» [3].

На згаданому прикладі можна побачити дію механізму створення «Цінності» або відсутність цього механізму, основною умовою якої виступає наявність ***дистанції.*** Така дистанція запобігає «натуралізації» Ідеалу та збереження його як регулятивного принципу. Утворення ЄС було аналогічно тому, що С. Жижек відзначав стосовно «Єрусалима». Так, згідно з дослідником, «Небесний Ієрусалім» протягом тисячоліть виступав Символічним, уособленням «втраченого місця» та універсальним ідеалом єдності єврейського народу. Його «натуралізація» та ототожнення з реальним містом з такою самою назвою їх злиття Жижек називав «катастрофою», оскільки втрата дистанції знищує сам процес «ціннісного виробництва». У ситуації з Євросоюзом ототожнення «Ідеї» з емпіричним конгломератом держав породжує

плутанину між «Європою» як «цінністю» (яка виконує свою ідентифікаційну роль та частково збігається з поняттям «цивілізації») та «європейськими цінностями», які часто перетворюються на пропагандистський дискурс європейської бюрократії.

Аналіз цього механізму дозволяє зрозуміти і те, чому «Європа» як «цінність» з'являється лише за наявності дистанції. Дистанції географічної та «цивілізаційної» (як це було у випадку з російськими «західниками» XIX сторіччя) або ситуативної (як це мало місце в ситуації Е. Гуссерля, тобто напередодні Другої світової війни, коли «Європа» перетворилася на театр бойових дій). Цікавим прикладом наявності такої ситуативної дистанції є приклад відомого чеського письменника Мілана Кундери, який він навів у цій статті «Трагедія Центральної Європи», написаній ще за часів існування СРСР.

Зазначена назва говорить про ситуацію ***радянської окупації*** країн Центральної Європи після Другої світової війни, яка, врешті-решт, і знищила культуру цих країн (а з нею і відчуття «європейської єдності»). Однак саме завдяки цій окупації жителі цих країн (Угорщини, Польщі, Чехословаччини) «Європа» залишилася вищою, трансцендентною «цінністю». Інакше кажучи, вона не ототожнювалася з географічними поняттями, а уособлювала «Захід» як тип цивілізації, якому протистояв світ ***радянського варварства.*** У цій статті письменник наводить приклад повстання 1956 року в Угорщині та слова директора Угорського Агентства Новин, який перед тим, як снаряд з радянського танка попав у його будівлю, вигукнув: «Ми вмираємо за Угорщину і за Європу».

Автор ставить питання про те, що означав для угорця смисл цієї фрази, і відповідає, що поразка в цьому повстанні означала для нього не просто драму Угорщини, але й «драму Заходу». Великою мірою така ідея «Європи» була вироблена в рамках великих культур Центральної Європи (передусім, у Відні та Празі), а не поверхових ідеологій або пропагандистського дискурсу європейського чиновництва. Загибель цих культур за часів радянської окупації великою мірою спричинила і відхід цих країн від «європейської ідеї» та набуття популярності хибної «слов'янської ідеї.» Однак навіть за таких умов у цьому регіоні були мислителі, які чітко розуміли ***універсальний сенс*** ідеї «Європи». Серед них можна назвати чеського філософа Яна Паточку, який

вважав себе учнем Е. Гуссерля та успадкував від нього бачення феномену «Європи». Цей феномен, по суті, ототожнювався ним з сутністю Людини як такої, Людини, яка живе у вимірах Істини та Справедливості. І вся європейська історія бачилася йому у вигляді спроби реалізувати ці виміри [4]. (В контексті наведеного слід зазначити, що Паточка був вчителем такого видатного гуманіста та політика сучасної Чехії, як Вацлав Гавел).

Повертаючись до міркувань М. Кундери, ще раз зафіксуємо ту дистанцію, яка виступає необхідною умовою існування «цінності» та ідея якої міститься у наведеній статті: «Захід», якого немає (тобто який існує лише в символічному, регулятивному вимірі), але з яким ще не розпрощалася Культура». І наприкінці статті сумна констатація про те, що угорець не розумів, що «в Європі «Європа» вже не сприймається як цінність». Хоча ця стаття була написана давно (тобто тоді, коли Євросоюзу як нової спільноти ще не існувало), але в ній діагностувалася тенденція до «зниження» цієї цінності як породження «Високої Культури». Після виникнення ЄС ця натуралізація призвела до підміни «Європи» як «цінності» (в універсальному сенсі слова) ідеологемою «європейських цінностей» (тобто локальним набором цінностей конкретних країн).

І цю різницю ми повинні постійно тримати у полі зору, коли аналізуємо роль європейської ідеї в організації життя сучасної України, оскільки розведення понять «Європи» як «цінності» та «європейських цінностей» могло б сприяти уникненню суперечностей в дискусіях про євроінтеграційні стратегії України. У контексті сказаного можна пересвідчитися у тому, що «Європа» як гранична «цінність» була висловлена з радянськими дисидентами або людьми, критично налаштованими до радянського ладу, як протилежність «радянськості,» та обґрунтовувалася в межах опозиції «Цивілізація/Варварство». Типовим представником такого «європеїзму» можна вважати видатного філософа цього часу Мераба Мамардашвілі, логіка міркувань якого була схожою з логікою Чаадаєва. (До речі, Чаадаєв був одним з найулюбленіших його мислителів). Про яку Європу йшлося в дискурсі відомого філософа? Як і у випадку з Чаадаєвим, мова йшла, передусім, про «Європу» світу Символічного, «Європу», яка не могла бути ототожнена з жодною країною чи групою країн

та мала статус, близький до статусу «Міста Божого» Августина. (Як мислитель, який дуже точно розумів неможливість «натуралізації» вищих цінностей, він користувався поняттям «невідомої Батьківщини»).

Показовість такого розуміння може бути проілюстрована у епізоді, який трапився з М. Мамардашвілі під час його перебування у Парижі, де він виступив з публічною лекцією про сутність «Європи» та «європейськості». Парадокс полягав у тому, що ця лекція була виголошена у самому центрі Європи, читала її людина, яка ***конструювала*** ідею «Європи» за допомогою філософії та намагалася надати європейцям формули їх власної ідентичності. Ця лекція була вислухана з зацікавленням, але її висновки були для самих європейців чужими і не зовсім зрозумілими. Чому так сталося? Тому що для самих європейців, як це відзначив М. Кундера, питання про те, що таке «Європа,» перестало бути актуальним через втрату необхідної ***дистанції*** для збереження статусу Символічного.

Що ж до того, як «європейська ідея» сприймалася на пострадянському просторі (передусім в Україні і частково в Росії), то треба зазначити, що наявність «Євросоюзу» як уособлення «Європи» створювало певну нечіткість між «Європою» як «цінністю» та «європейськими цінностями», а наближення до Європи тлумачилося у вигляді стратегії «євроінтеграції». У контексті нашої констатації розмивання меж між символічним та емпіричним необхідно зазначити, що таке розмивання мало місце як серед «євроромантиків», так і в середовищі «євроскептиків». Дискурс «євроромантиків» спирався на передумову того, що цінності, які декларативно виголошувалися функціонерами Євросоюзу, збігалися з цінністю самої Європи як ідеальної спільноти, яка століттями функціонувала в мріях кращих представників європейської думки, а потім втілилася в реальність ЄС.

Логіка «євроскептиків» (яка теж спиралася на операцію «натуралізації») фактично повторювала ті аргументи «цивілізаційного дискурсу», які ми наводили вище, а саме: «Європа» та «європейська цивілізація» не є загальнолюдською, універсальною цивілізацією, а виступає лише локальним цивілізаційним утворенням кількох країн. Проблеми та труднощі

становлення Євросоюзу як нової наддержавної структури надали нових аргументів для такого роду скептицизму. (Наприклад, про невдачу цього експерименту багато говорив такий відомий діяч, фінансист та ідеолог «відкритого суспільства,» як Дж. Сорос. Передусім, йшлося про економічні труднощі нового інституційного утворення та проблеми, з якими воно може стикнутися в найближчому майбутньому. І ці прогнози, на жаль, великою мірою справдилися).

Ситуація розростання ЄС додала нових труднощів до повноцінної інтеграції нових членів (країн, переважно слабких в економічному відношенні). У рамках Євросоюзу чітко визначилися країни європейського «центру» (Німеччина, Франція) та європейської «периферії» (Греція, Іспанія, Італія тощо), які фактично перейшли на дотації з боку економічно розвинених європейських країн. Хвилі економічних криз, які проносилися над ЄС разом зі звинуваченням у «подвійних стандартах» в ідеології та «європейських цінностях,» додали нових аргументів для «євроскептиків», які в своєму антиєвропейському та відверто проросійському дискурсі акцентують, передусім, економічну невигідність євроінтеграції для України.

Оскільки нашим завданням не є розгляд проекту євроінтеграції України з точки зору економічної доцільності/недоцільності, в наших висновках та рекомендаціях ми зосередимося на ціннісній складовій ставлення української еліти та населення до «Європи» та до такої складової, як євроінтеграція.

---

1. Цит. за : Вайнштейн Г. Европейская идентичность: возникающая реальность или фантом?/ Г. Вайнштейн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.politcom.ru/8315.html

2. Миненков Г. Европейская идентичность как горизонт белорусского воображения / Г. Миненков. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Bellintellectualis.com.

3. Мунгиу-Пиппиди А. Кризис и три Европы / А. Мунгиу-Пиппиди. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : FundMarket.ua. 15.11.2011.4. .06.2009.

4. Patocka J. Platon et l'Europe / J. Patocka. – Paris, 1983. – P. 45

РОЗДІЛ IV
ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНІ МОДЕЛІ ОДНО- І БАГАТОПОЛЮСНОЇ СВІТ-СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ: УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Структурною основою політичного поля є політичні комунікації держав і відповідних суспільств. Це зумовлює необхідність привертання дослідницької уваги до політико-комунікативних моделей держав світу в їх ретроспективі та перспективі. У підсумку це дозволить ефективно використовувати наявний досвід для розгортання й підтримки демократичних процесів у сучасній Україні. Для вивчення політико-комунікативних моделей сучасності світ-системний аналіз є достатньо корисним і евристичним, але, водночас, й маловикористовуваним. Тому використання цього методу має бути чітким та обережним і у сукупності з іншими, вже апробованими, методами, що зробить отримані результати більш верифікованими.

Запропонований розділ аналітичної доповіді торкається, у першу чергу, питань концептуального осмислення української практики переходу до багатополюсності. На першому етапі пропонуються до розгляду параметри дослідження медіа-систем, а також теоретичні схеми взаємодії політичної та медіа-систем. На другому етапі на основі якісного та кількісного контент-аналізу розглядається конкретний зміст основних політичних комунікацій у контексті зовнішньої політики України, що описувалася у ЗМІ.

Автор поділяє думку сучасних дослідників Д.Галліна та П.Манчіні, які нещодавно запропонували аналізувати медіа-системи та домінуючі системи відносин через такі параметри:

- ступінь розвитку медіаринків і розвитку масової преси;
- зв’язок між медіа та політичними суб’єктами, ступінь відображення у ЗМІ ліній соціального і політичного поділу в суспільствах (політичний паралелізм);
- ступінь професіоналізації ЗМІ і розвитку автономії політичної медіаспільноти;
- ступінь втручання держави у діяльність ЗМІ.

Автор уже неодноразово висвітлював ці елементи дослідницької матриці у прив'язці до України, зокрема й у спеціальних аналітичних доповідях, тому не варто повторюватися. Головні висновки у цьому напрямі полягають у тому, що українська модель політичних комунікацій у цілому є специфічною, але загальні риси вона повторює з відомих світових прикладів, що дозволяє прогнозувати її динаміку.

Наповнення конкретним змістом вказаних параметрів дало підстави дослідникам виділити три основні моделі відносин між медіа-системами та соціально-політичними системами:

- модель поляризованого плюралізму (низький рівень накладів газет і професіоналізації працівників медіа та високий рівень політичного паралелізму);
- демократична корпоративістська модель (високий рівень усіх чотирьох зазначених вище параметрів);
- ліберальна модель (середній рівень політичного паралелізму і державного втручання паралельно з високим ступенем розвитку професіоналізації медіаспільноти).

Стосовно України можемо констатувати, що українські медіа гетерогенні, неоднорідні і використовують різні моделі взаємодії з політичним світом. Водночас, у наших умовах яскраво проявляється інструменталізація ЗМІ, причому часто саме за рахунок зниження професіоналізації. Паралельно, варто зазначити, що медіасфера України в цілому не залежить від світових тенденцій, оскільки тісно пов'язана з бізнесовими проектами в інших сферах. Виходом у цій ситуації має стати підвищення стандартів журналістської освіти та етики. У подальшому це може привести до відповідної професіоналізації як суб'єкта інформаційної політики, так і сприймача суспільно-політичної інформації.

Сьогодні ж зміст більшості повідомлень формується скоріше на вимогу політичних суб'єктів чи власників засобів масової інформації та комунікації, але ніяк не на фундаменті незалежного висвітлення подій. У той же час, зрозуміло, що вимагати від сучасної журналістики бути об'єктивною – це не тільки ідеалістично, але й непрактично. Мається на увазі, що інформаційна політика сьогодні перестає бути прерогативою тільки власника.

Це підтверджується також зростанням популярності альтернативних джерел інформації (наприклад, блогів, форумів чи соціальних мереж в Інтернеті). Це призводить до того, що поширювати інформацію сьогодні може практично кожен, але вже ніхто не може систематично контролювати контент чи навіть перевіряти його на відповідність нормам моралі чи хоча б щодо вимог звичайного людського спілкування. Тому у мережах з'являється псевдомова, яка культивується цілими співтовариствами з різних, іноді навіть раціональних причин. З іншого боку, відчуття відсутності контролю приводить поширювачів інформації до певних девіацій, в яких реалізуються компенсаторні механізми людської психіки. Але це відчуття здебільшого примарне і державі в особі спеціальних органів насправді достатньо просто проконтролювати інформаційного суб'єкта. Більше того, сьогодні інформаційна прозорість досягає таких меж, коли за певних обставин стає можливим навіть трансформація індивідуальних даних користувача, що може призвести до юридичних наслідків у реальності, якщо це буде потрібно інформаційно впливовому суб'єкту.

Але у контексті предмета дослідження вартим уваги є навіть не механізми ідентифікації чи деідентифікації персони в нову інформаційну епоху, а феномени, коли інформація перестає бути інформацією у чистому значенні цієї категорії. Це означає, що можливість поширення будь-якої інформації фактично урівнює права істинних та неправдивих відомостей. Звісно, що основа цього процесу полягає у діалектиці понять факту та інтерпретації, що і є основною дилемою сучасності.

Для вивчення цих процесів автор взяв три незалежні та рівновіддалені часові періоди, які штучно об'єднані єдиною дослідницькою категорією. Цією категорією у контексті загальної теми переходу від одно- до двополюсності була обрана «зовнішня політика». Тобто, об'єктом аналізу фактично є зовнішні відносини та преференції, які характеризує названа категорія. Поняття категорії є основою якісного та кількісного контент-аналізу, який дозволить нам прорахувати ступінь лінгвістичного розмаїття та ресурс для маніпулювання аудиторією за рахунок використання тих чи інших наборів слів та словосполучень.

Джерела – основні друковані всеукраїнські та електронні всеукраїнські та регіональні ЗМІ. Базовим періодом обрано тиждень.

Отже, перший період – це середина весни – 12–18 березня 2012 року. Розподіл новин та індекс цитування у рубриці «зовнішня політика» у цей період має такий вигляд (усього новин на основних носіях – 115):

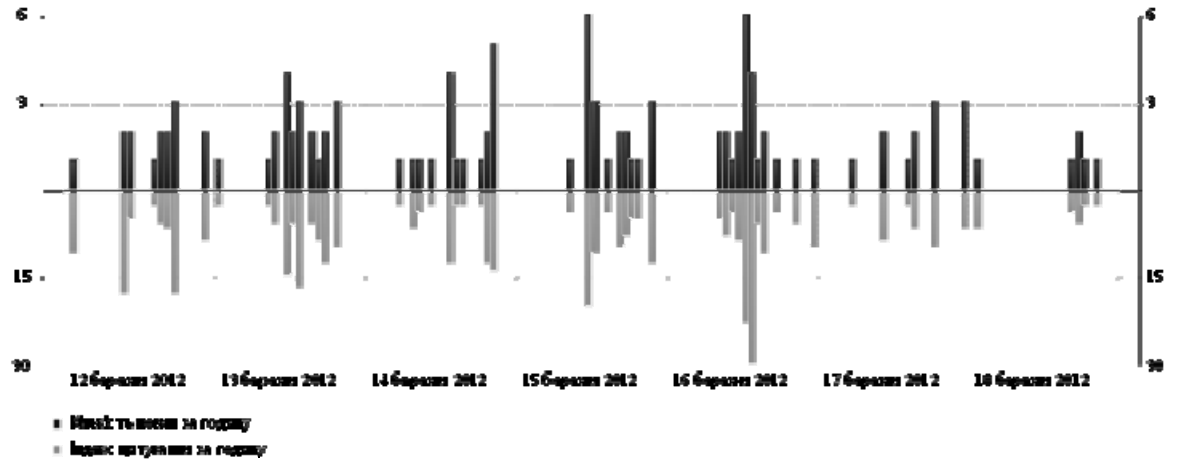

У цей час в інформаційному просторі активно обговорювалася тема потенційного парафування угоди про асоціацію України з ЄС. Водночас, у деяких новинах повідомлялося, що Україна є непрогнозованою, а також нашій державі пророкувалися серйозні складності без грошей Міжнародного валютного фонду. Однак більшість тем цього напряму стосувалися нещодавніх виборів президента Російської Федерації, де переміг Володимир Путін. У численних матеріалах та передруках обговорювалися можливі сценарії для України в контексті озвученого пріоритету політики В. Путіна – СНД. Інтерес викликають також новини, пов'язані з діяльністю чинного Президента України Віктора Януковича, оскільки їх також було достатньо багато. У цей час ЗМІ активно писали про можливий візит Президента до Південної Кореї на саміт з безпеки. Цей візит певною мірою підсумовував східний напрямок поїздок В. Януковича. Іншою великою важливою темою був заявлений візит на саміт Євразійського економічного співробітництва, куди Росія активно втягує Україну. Тональність більшості новин здебільшого нейтральна. Наразі достатньо чітко простежуються проєвропейські тенденції і певна протидія, чи навіть протиставлення російській політиці.

Наступний період – середина літа (9 – 15 липня 2012 року). У цей проміжок часу в інформаційному просторі, як і на міжнародній арені в цілому, було достатньо спокійно. У контексті української зовнішньої політики зафіксовано 82 новини.

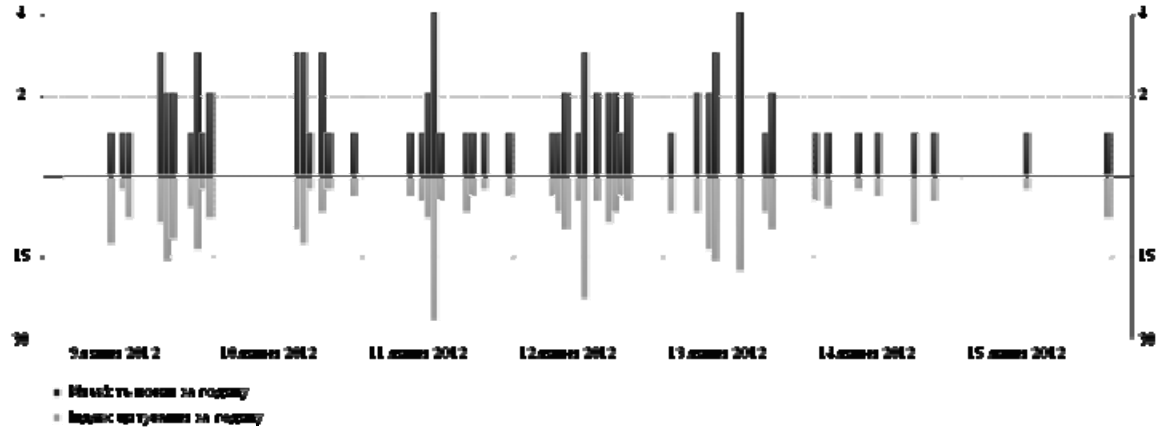

У цей час помітно зростають тенденції до збільшення російської інформаційної присутності та деякого тиску (або в м'якій формі – певних пропозицій) з боку влади Російської Федерації. Головна подія на теренах Росії – форум «Росія в світі, що змінюється: спадковість пріоритетів і нові можливості». Цікавість цього форуму полягає у тому, що на ньому Володимир Путін окреслив контури нової концепції зовнішньої політики своєї адміністрації. Зокрема, підтвердив наміри щодо залучення України у спільні з Росією наддержавні проекти. Дещо пізніше відбувається засідання Українсько-Російської міждержавної комісії в Ялті, де Віктор Янукович та Володимир Путін підписували Декларацію про зміст українсько-російського стратегічного партнерства. Вартим уваги є певний розподіл ролей в інформаційному полі. Після завершення заходу Віктор Янукович заявив, що курс на євроінтеграцію залишається незмінним пріоритетом зовнішньої політики України. У свою чергу, інформаційні служби Кабінету Міністрів поширювали інформацію, що співпраця з Росією залишається пріоритетом уряду України, про що заявив Прем'єр-міністр Микола Азаров.

Європейський напрям у цей час мав незначне навантаження, здебільшого негативне. Значна частина наявних матеріалів стосувалася двох ззовні непов'язаних тез. Перша – констатація західних інвесторів, що українська влада серйозно тисне на

бізнес. Друга – заява представників Світового банку, що проконтролювати витрати України практично не можливо. І якщо перші повідомлення є суттєвим ударом по іміджу нашої держави, то другі стосуються більше можливих змін змісту окремих напрямів стратегічного співробітництва України з європейськими та світовими фінансовими установами.

Нарешті, останній з обраних нами періодів припадає на 8 – 14 жовтня 2012 року. В цей час у згаданих джерелах зафіксовано 138 новин.

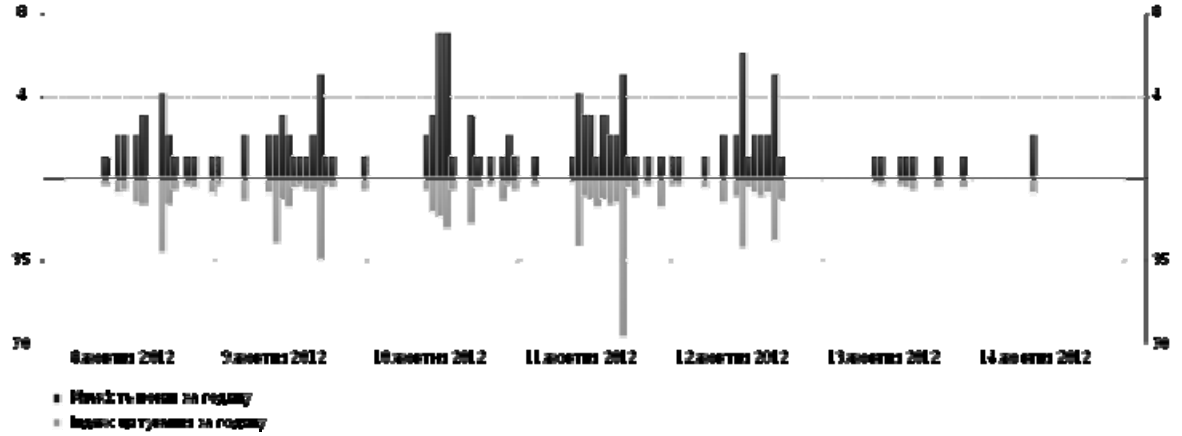

Означений період характеризується, у першу чергу, наближенням до дати парламентських виборів. В інформаційному просторі Росія вже пообіцяла визнати вибори в Україні. В цей час про нереалізовані (чи навіть втрачені) євроінтеграційні прагнення України говорять здебільшого опозиційні політики – колишній Президент Віктор Ющенко, колишній міністр зовнішніх справ Володимир Огризко тощо. А колишній міністр економіки Богдан Данилишин настійливо переконує, що Україна перетнула межу економічної безпеки щодо боргових зобов'язань. Паралельно розвиваються новини про можливий приїзд місії МВФ ще до виборів. У нейтрально-позитивному ключі розкручуються новини про ідею створення Українсько-Російського міждержавного міжвідомчого органу для просування зерна на світовий ринок. Водночас, українські суб'єкти намагаються розвинути тему, що Україна не буде вступати у Митний союз в обмін на знижку на газ, яку запропонував Володимир Путін. Тема повільно розкручується, але фактично є

проявом реактивного PR-у на інформаційні атаки з боку Російської Федерації.

Логічним під час проведення кількісного контент-аналізу є також виявлення номіналізацій та предикатів, тобто іменників та дієслів, які виступають у ролі маркерів новинних текстів. У першому випадку ми виявимо, які слова і з яким значенням є найбільш згадуваними у вказаних текстах. На другому етапі з'ясуємо зміст дій, пов'язаних з тими чи іншими подіями в контексті зовнішньої політики України.

Таблиця номіналізацій містить найбільш значущі у кількісному та змістовному значенні іменники в усіх новинних текстах за визначені періоди.

12 – 18 березня	**9 – 15 липня**	**8 – 14 жовтня**
Україна	Україна	Україна
Влада	Росія	Вибір
Росія	Влада	Влада
Президент	Мова	Президент
Вибір	Закон	Держава
Опозиція	Президент	Росія
Янукович	Держава	Партія

Як видно, частина категорій у різних періодах збігається, але є й суттєві відмінності. «Україна» у всіх текстах займає перше місце зі значним відривом від інших слів. Наявність здебільшого політичних категорій (а не економічних, соціальних чи технічних) говорить про надмірну політизацію українського інформаційного простору і сьогодні є його неодмінною ознакою. У свою чергу, присутність «Росії» наводить на думку про активну інформаційну експансію. Схожа ситуація з «Президентом», оскільки така висока концентрація свідчить, скоріш за все, про цілеспрямовану інформаційну роботу. Раптова поява категорії «мова» є ситуативною, що пов'язано зі штучними процесами, оскільки без серйозної підтримки ця категорія фактично не застосовується у великих масивах новинної інформації.

Для аналізу предикатів обрані найбільш рейтингові категорії з усіх досліджуваних періодів.

Україна	Влада	Росія	Президент	Опозиція	Янукович
Має	Програти	Знизити	Сказати	Бути	Заявити
Буде	Хотіти	Зробити	Заявити	Перемогти	Зажадати

Отже, Україна пов'язується певними зобов'язаннями, що відображається в повідомленнях ЗМІ. Влада загалом тісно пов'язується з дієсловами негативного програмуючого або нейтрального контексту. Росія ув'язується з власною політикою деяких преференцій для України, які вона хоче обміняти на участь останньої у Митному союзі чи Євразійському економічному співтоваристві. Категорії, пов'язані з Президентом, знов-таки підтверджують наявність певної системи в інформаційній політиці Президента, оскільки є виявом заздалегідь підготовлених тез або меседжів, іноді чіткої дієвої спрямованості (слугують підтвердженню його активної роботи, свідченню активних дій). Опозиція здебільшого протиставляється владі з чіткою націленістю на перемогу, але категорія, скоріш за все, є також більше ситуативною і пов'язаною з парламентськими виборами 2012 року.

Вартим окремої уваги також є виявлена тенденція до негативізації повідомлень, пов'язаних з Європейським Союзом, а також паралельне зростання повідомлень щодо пропозицій Росії.

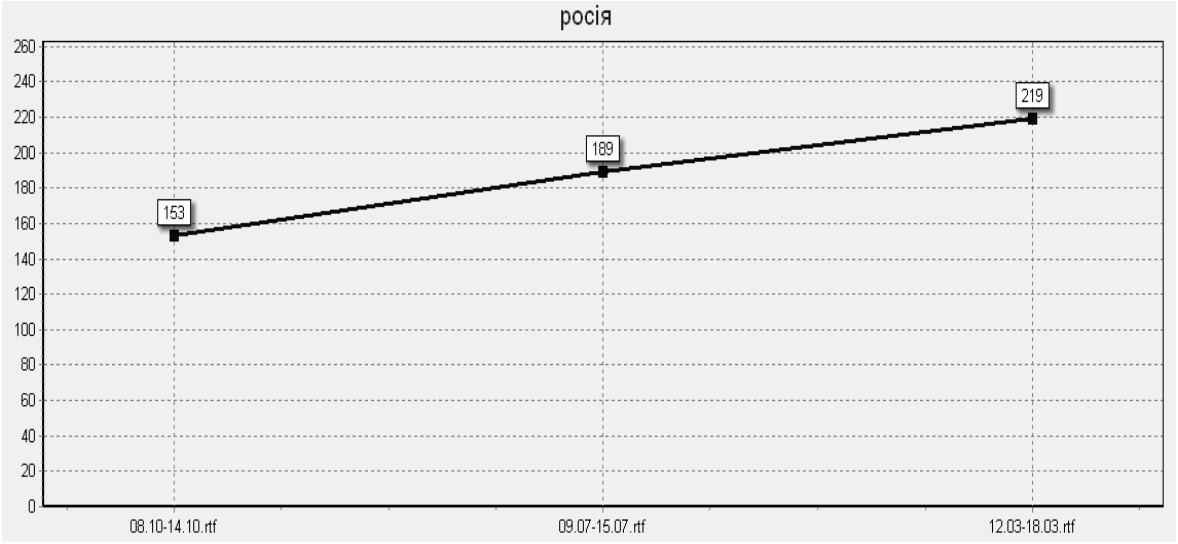

Що стосується кількісних показників, то на графіку чітко видно тенденцію до зменшення повідомлень, пов'язаних з Росією (дати йдуть з березня до жовтня справа наліво). І навпаки, збільшення європейської тематики. І все це в умовах вказаної негативізації інформації про відносини з ЄС і лояльні пропозиції Російської Федерації.

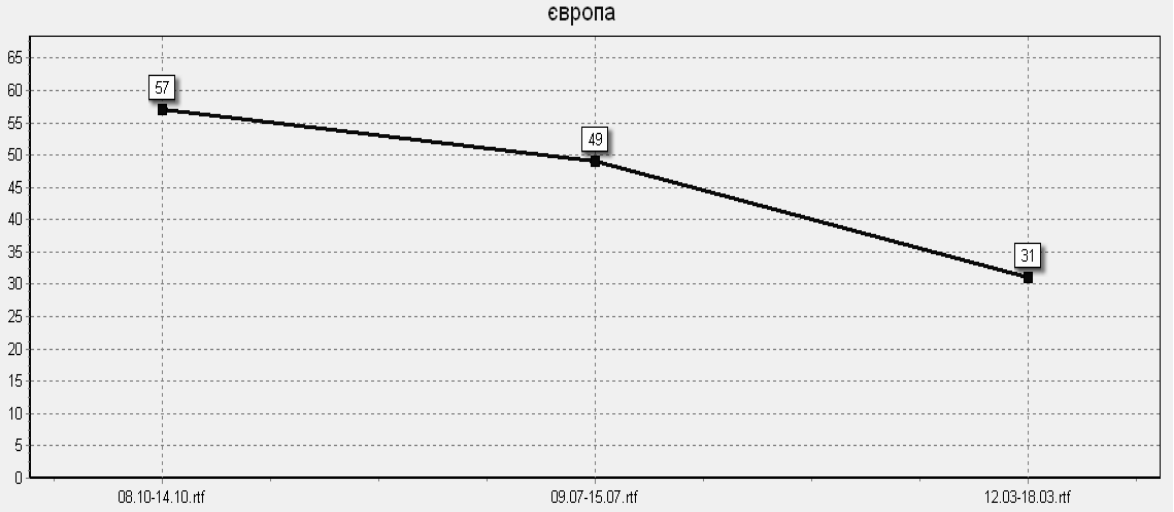

Вказані тенденції дають змогу відшукати пояснення саме такій ситуації. По-перше, це, безперечно, чинник парламентських виборів, які потрібно легітимізувати в очах світової громадськості. Таким чином, можна було б спрогнозувати певний відкат від штучної інформаційної політики і відновлення балансу між цими двома напрямами. Але дуже часто будь-який негатив в одному напрямі з певними позитивами в іншому може свідчити про зміну зовнішньополітичних орієнтацій. Навіть в умовах зменшення кількості повідомлень. І це, по-друге. Можливо, це тільки підготовча робота. Тоді її наслідки слід очікувати близько Нового року, оскільки тема сьогодні прив'язується в основному до газу. У такому разі українській владі варто шукати адекватні аргументи вже тепер, що дозволить вести переговори на рівних і мати стратегічну перевагу у майбутньому.

Підводячи підсумки дослідження цього напряму процесу переходу світ-системи від одно- до багатополюсності, варто наголосити на тому, що держава в особі своїх представників та інститутів має розуміти, куди рухатися і що робити для досягнення зазначеної мети. Інакше країна може перетворитися

лише на ресурсний придаток чи просто місце постійної кризи, що відображається на добробуті населення та занепаді держави загалом. Це варто пам'ятати, адже сьогодні, незважаючи на наявні світові кризові явища, є інструменти, які дозволяють робити вчасну діагностику різних систем держави з метою коригування відповідної політики. І до них потрібно дослухатися, робити все максимально технологічно, оскільки порушення технології може призвести до ще більших втрат.

Отже, констатуючи слабку підготовленість України у політико-комунікативному сенсі до світ-системного переходу, водночас, можна й виділити окремі рекомендації щодо оптимізації чи підвищення ефективності цього процесу. Проведений аналіз дозволяє зробити акцент на деяких важливих елементах. По-перше, український інформаційний простір варто зміцнювати, зокрема, від зовнішніх впливів, за рахунок роздержавлення ЗМІ, професіоналізації журналістики, підвищення інформаційних стандартів та загальної культури споживання інформації. По-друге, слід намагатися зменшити політизацію окремих питань (наприклад, зовнішньої політики), що дозволить вирішувати їх більш конструктивно та оперативно, і виключити можливі політичні маніпуляції. По-третє, в інформаційній політиці Президента та Прем'єр-міністра України бажано відійти від звичайної пропаганди у бік до професійних зв'язків з громадськістю через конкретні дії, вчинки та події, що знайте своє відображення у засобах масової інформації та комунікації, а відповідно, й у свідомості громадян з позитивними наслідками для всієї країни.

РОЗДІЛ V
ПЕРЕХІД ДО БАГАТОМОВНОСТІ НОВОГО ТИПУ ЯК ЗАПОРУКА МОДЕРНІЗАЦІЇ МОВНОГО І ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Поняття «трансформація» (або «транзиція») вперше було застосовано для пояснення тих зрушень і змін, які мали місце після падіння диктаторських режимів в Іспанії, Португалії, ряді країн Латинської Америки у ході утвердження у них ліберально-демократичної суспільної моделі. Потім цей термін було тимчасово «забуто» й повернуто до життя на рубежі XX–XXI ст. для позначення й пояснення специфічного і навіть, до певної міри, унікального в історичному відношенні переходу одного типу суспільства в інший: соціалізму – в капіталізм, – з практично стовідсотковою «прив'язкою» до центрально-східноєвропейського простору. Для українства загальна трансформаційна «матриця» мала свою специфіку.

Додаткових ускладнень пострадянській трансформації в Україні додає те, що зміни у державно-політичному устрої й у системі соціально-економічних відносин супроводжуються переглядом національної ідентичності та спробами вироблення нової національної ідеї. Гуманітарна складова трансформаційних зрушень у нас, на відміну від низки інших країн, відіграла не позитивну, а негативну роль. Пошук нової ідентичності, яка мала б бути не пострадянською, а європейською, по-перше, виявився більш непростим і суперечливим, ніж це уявлялося. По-друге, аж надто затягнувся у часі. Затримка з переходом до нової ідентичності й утіленням у життя нової національної ідеї, яка спостерігається нині в Україні, вирішальним чином впливає на перебіг трансформаційних процесів в усіх інших, у тому числі – «базисних» – сферах, не даючи змоги остаточно подолати їхню інерцію та, зрештою, вийти на завершальну стадію змін та перетворень.

«Кожне покоління п'ятнадцять років бореться за втілення своїх принципів у життя, і ще п'ятнадцять років вони мають чинність», – зазначає Х. Ортеґа-і-Гассет [1, с. 71]. Маємо підстави

констатувати, що перше покоління українських державотворців змарнувало щасливий шанс втілити свої принципи в життя, що дала їм доля і сприятливий збіг зовнішніх обставин. Часткова зміна поколінь у середовищі вітчизняної державно-політичної еліти жодним чином не позначилася на інерційному перебігові справ не внесла перелому. Тож і очікування наступних «п'ятнадцять років» стабільності за наших умов не має жодних шансів справдитися.

На нинішньому історичному етапі подальша трансформація державно-політичної системи України можлива, гадаємо, або як деградація, або як реформування, або як модернізація. Деградація матиме місце у разі бездіяльності або недостатньо активної і цілеспрямованої діяльності суб'єктів трансформації й консервації того стану, який має місце нині. Реформування передбачатиме внесення певних, переважно декоративних, змін без виходу на новий якісний рівень організації державного управління й внутрішньополітичного процесу. Нарешті, модернізація означатиме приведення державно-політичної системи у відповідність з вимогами й викликами доби з обов'язковим досягненням нової якості.

Мовне питання для будь-якого суспільства є важливим і саме по собі, і як один з ключових елементів гуманітарної політики. В Україні воно набуло ознак політичної проблеми, яка регулярно загострюється, виходячи на авансцену політичного процесу. У колі інтересів політичної науки проблематиці, пов'язаній з мовою, духовною культурою, історією, національною ідентичністю, належить особливе місце. Це закономірно. «Не можу пригадати нової держави, – пише К. Гірц, – в якій питання вибору мови не було б тією чи іншою формою піднесено на рівень державної політики» [2, с. 282]. На певних етапах історичного розвитку мовне питання для багатьох народів і країн набуває характеру національної проблеми. Високий ступінь політизації мовно-гуманітарної проблематики пояснюється, насамперед, двома причинами. По-перше, тим, що ця проблематика значною мірою визначає наріжні засади національної державності, вирішальним способом впливаючи на геополітичний вибір та геостратегічні пріоритети. По-друге, тим, що саме від неї багато в чому залежить загальний підсумок конкуренції між

двома домінуючими у суспільній свідомості версіями української нації, української національної ідентичності, української національної державності: постімперською (антиросійською) та «радянською» (русофільською).

Одним з наслідків переходу суспільства і держави до режиму трансформаційного існування стала модифікація мовного середовища та, особливо, підходів до нього з боку державної влади й суспільної свідомості. В умовах фронтальної трансформації зазнає змін як самий характер мовного середовища та мовної ситуації, так і ставлення до них з боку різних учасників суспільної практики, їхня оцінка кожним з них. Змінюється й сприйняття української мови як рідної й як мови повсякденного спілкування та державної. Нації і національні ідентичності періодично зазнають нових інтерпретацій свого значення і еволюцій своїх соціальних структур і кордонів, які, своєю чергою, можуть змінювати зміст їхніх культур. Саме такий етап радикального оновлення інтерпретацій та змісту розпочався в Україні наприкінці XX століття і продовжився на початку XXI століття. На нього «наклався», з ним виявився суміщений у часі та просторі ще й інший процес – переосмислення наріжних засад національної ідентичності під кутом зору її корекції. В окремих моментах це переосмислення торкалося й ідентичності цивілізаційної. В умовах державно-політичної та суспільної трансформації мовний фактор набув здатності виконувати функцію одного з головних критеріїв у визначенні місця особистості або соціальної групи не лише у рамках дихотомії: «свій» – «чужий», – а й у межах більш складної конфігурації: «свій» – «інший» – «чужий (не ворожий)» – «чужий» (ворожий).

Понад те. Фактор мови разом з фактором багатомовності, виявляючи спроможність здійснювати вторинний вплив на такі сфери суспільного буття, як ідеологія, система цінностей, культура тощо, перебирає на себе роль одного з визначальних факторів визначення шляхів національної історії. «Культура багато в чому визначає шлях історії, – формулює цю особливість Л. Софронова, – історія завжди переживає вплив культурного контексту, в якому вона інтерпретується, від цього залежить її сприйняття суспільством» [3, с. 5]. Цим зумовлюються й зміст історії та її «уроки».

Українське мовне середовище постало як «продукт» взаємодії трьох основних факторів: історичної спадщини, державної мовної політики, побутової мовної поведінки та мовних практик суб'єктів мовної діяльності. Однією з ознак цього феномену виявився підвищений ступінь динамічності, іманентна, внутрішньо обумовлена схильність до змін та відхилень від попереднього стану, а також особлива чутливість до зовнішніх впливів. Актуальна мовна ситуація в Україні відображає дисгармонію всієї системи суспільних відносин, яка склалася за час її суверенного існування внаслідок трансформаційних процесів, а також через вплив обставин, успадкованих з минулого. Для української мови як для базового і ключового елементу мовної ситуації залишається неподоланною суперечність між її функцією засобу комунікації й місією пріоритетної форми виявлення «духу нації» (у розумінні категорії, запропонованому В. фон Гумбольдтом і розвинутому неогумбольдтіанцями), вирішального критерію ідіоетнічної ідентифікації історичної території, яка здійснила акт перетворення на територію державну.

Усвідомлення української мови як домінанти національної культури та національної ідентичності має тривалу в часі, багату за змістом традицію, в якій завжди переважав так званий «есенціалістський» (термін К. Гірца) підхід до проблеми, зорієнтований на послідовну акцентуацію мовного компонента в структурі таких явищ, як нація, національна свідомість, національна ідентичність. «Есенціалізм» має право на існування. Орієнтація на нього є невід'ємним правом нації та національної еліти, хоча у сучасного світі вона видається архаїчною. Етнічна самосвідомість нації на нинішньому етапі історичного розвитку виявляється вразливою, позбавленою потенціалу адекватного реагування на виклики модерної доби, зокрема, на ті, які зумовлені глобалізацією і трансформаційними процесами різної природи.

Надання мовному факторові (або мовному мисленню) значення ключового виразника духовної спадщини, незамінного стрижня національної культури, формоутворюючої одиниці національно-культурної парадигми, її концептів, символів, метафор, міфів, цінностей – є звуженням проблеми, зведенням її до одного з елементів, супроводжуваного відмовою від належного врахуван-

ня інших. Ігнорування об'єктивно притаманної українській мовній ситуації та мовним практикам українців дихотомії: українська як рідна – українська як нерідна, але одна з мов спілкування – значною мірою знецінює міркування про сутність української ідентичності, духовності, «культурності». Для українського мовного простору фактор зв'язку рідної мови та території спрацьовує не на користь ідеалу української рідно- й одномовності, а проти нього. Українська мова як рідна й як домінантна у більшості сфер вжитку ніколи не покривала і не покриває нині всієї української державної території в її теперішніх межах, співіснуючи у різних комбінаціях (двомовність, диглосія, «суржик») з російською, а також з мовами національних меншин у місцях їх компактного проживання.

Залишаючись одним з елементів національної свідомості, мова в нових умовах змінює алгоритм функціонування, виявляючи вплив на націотворчі й націоконсолідуючі процеси не безпосередньо, а опосередковано й неодмінно у поєднанні з іншими факторами, такими, як національні міфи, національні та державні символи, історична пам'ять, система цінностей (яка є змінною, залежною від обставин, середовища, характеру ситуації, а також від того, що інколи називають «духом часу»). Серцевиною-ядром національної свідомості й національної ідентичності стає якраз не мова, а мовний міф або, якщо вжити термін Д. Армстронга, «міфо-мотор» (адаптована під потреби моменту сукупність ключових для даної етнічної або національної спільноти міфів та символів), запуск у дію й активізація якого у кожний момент залежать від різноманітних факторів, зокрема, й від того, яка саме з суспільних верств чи груп еліт і з якою метою перебирає на себе роль суб'єкта його застосування. Мовну ситуацію в Україні вирізняють нині дві особливості, пов'язані з багатомовністю. По-перше, певна розбалансованість, зумовлена пошуком нової моделі співвідношення між дійсним станом справ у мовному середовищі й юридичним статусом, за яким відбувається регламентація мовних, культурно-мовних, національно-мовних процесів з боку держави. По-друге, ситуативна перевага суб'єктивних параметрів над об'єктивними.

Гармонізація мовної ситуації можлива за умови досягнення балансу між, з одного боку, розумінням мови як цінності й фундаментальної засади націотворення, з іншого, її використання як засобу комунікації й інструменту регуляції. В Україні такий баланс залишається справою майбутнього через цілу низку причин та обставин. Додаткові ускладнення у справі його досягнення виникають у зв'язку з впливом глобалізації, яка, охоплюючи всі без винятку сфери економічного, політичного, соціального, гуманітарного життя, позначається й на мовному середовищі та на міжмовних відносинах.

Глобалізаційні процеси здійснюють істотний вплив (хоча й подеколи не прямий, а опосередкований) на мовну ситуацію, зокрема, на специфіку окремих національних моделей дво- та багатомовності, а за певних обставин – навіть на їхню суть. Вплив глобалізації на мовну ситуацію в тому чи іншому мовному середовищі не завжди призводить лише до позитивних змін та зрушень. Це пояснюється природою самої глобалізації як суперечливого явища, яке має здатність бути благом для одних і в той же час лихом для інших. Має, на нашу думку, рацію Ю. Павленко, стверджуючи: «Сутністю глобалізації є перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему. Проте будь-яка система організована за ієрархічним принципом. Окремі елементи, блоки, субсистеми працюють на забезпечення інших, які є провідні й системоутворюючі» [4, с. 652]. У той же час складові глобального середовища, зокрема, й мовного, які не належить до системоутворюючих, даючи системі все, на що вони у даний момент здатні, не одержують від неї взамін нічого з того, що для них було б украй необхідним і корисним.

Глобалізація зумовлює ускладнення гуманітарних, зокрема, мовних проблем у сучасному світі. Внаслідок цього відбувається і кількісне збільшення смислів, у формуванні яких бере участь мова, й їх ускладнення. За умов відсутності загальновизнаних підходів і рішень, які в традиційних суспільствах виступають свого роду еталонами істинності, – смисли одних і тих самих реалій можуть релятивізуватися, набуваючи часом суперечливого, полівалентного характеру. «У нашому постмодерному світі

фактичні судження й фіктивні наративи (у даному випадку – стереотипи, стійкі колективні уявлення світоглядного й ціннісного характеру), – зазначає з цього приводу Дж. Александер, – тісно переплетені. Бінарності символічних кодів та істинних/хибних суджень накладаються одні на одних» [5, с. 14–15].

Одним з імперативів мовної поведінки, зумовлених глобалізацією, є імператив впровадження до національного мовного простору режиму багатомовності. Мета багатомовного режиму полягає у забезпеченні більш повної та більш якісної комунікації. Особливої ваги це набуває на міжнаціональному та наднаціональному рівнях у контакті між різними мовними середовищами й у інтернаціональній діяльності. Ефективність комунікативного процесу залежатиме від того, наскільки збігаються полюси когнітивного стилю адресанта та адресата (або адресатів) та від ступеня співвіднесеності мовних можливостей його учасників, від комунікативної компетенції кожного з них, тобто від уміння створювати ефективну мовленнєву діяльність, яка відповідає нормам соціального контактування та взаємодії, притаманним тому чи іншому конкретному соціуму або етносу, та готовності до того, щоб використати це вміння у практичній діяльності.

Було б перебільшенням трактувати багатомовність як «винахід» модерної доби. Це явище мало місце й у минулому, проте саме в останні десятиліття воно набуло нової якості, перетворившись на обов’язковий атрибут часу, без якого вести мову про «модерність» як таку практично не доводиться. У сучасному, охопленому глобалізацією й просякнутому зумовленими нею явищами, світі з притаманними для нього надзвичайним зростанням ролі і значення інформації, високих технологій та безумовним пріоритетом знання нового типу, така соціокультурна і соціолінгвістична категорія, як багатомовність, набуває, без перебільшення, особливої ваги. Додаткової значущості їй надає інтернаціоналізація й інформатизація життя, неабияке пожвавлення міжнародного обміну в переважній більшості сфер.

Мовна особистість (або, інакше кажучи, людина, яка існує і функціонує у мовному просторі) реалізує свою мовну свідомість у

мовленнєвій поведінці, характер та особливості якої визначаються сукупною дією низки різноманітних і різнопланових факторів. До їх числа прийнято зараховувати специфіку комунікативної ситуації, мовний та загальнокультурний статус особистості, її соціальну належність, стать, вік, психічний тип, світогляд та політичні симпатії чи антипатії. Не менш важливою є й соціальна роль, що її виконує індивідуум у певній ситуації спілкування. «Виконуючи ту чи іншу соціальну роль, мовна особистість дотримується соціальних норм, які певним чином зумовлюються національною специфікою рольового спілкування, а також очікуваннями адресантів; комунікативна поведінка є компонентом національної культури», – слушно констатує Л. Славова [6, с. 63]. А ще, варто було б додати, елементом національної ідентичності.

Ідеологія багатомовності ґрунтується на специфічних уявленнях про світ. У її підґрунті лежить комплекс наріжних принципів і засад, серед яких варто згадати мультикультуралізм та лінгвокультурний і комунікативний прагматизм. Доктрина мультикультуралізму, як дехто вважає, стала, крім усього іншого, реакцією і альтернативою втілюваній у США національно-етнічній та мовній політиці так званого «плавильного казана» (melting-pot), сутність якої, за визначенням Д. Ситрина, полягає у тому, що зусилля держави, «спрямовані на задоволення прав меншин, лише тоді набувають загальної підтримки, коли вони виражаються в діях, які підтримують домінуючу концепцію американської спільності, а не руйнують її» [7].

Висновок про те, що багатомовну модель організації національного мовного середовища у різних її формах і виявах слід розглядати як безумовний імператив доби та нагальну потребу конкретно історичного моменту, можна вважати таким, що ґрунтується на досвіді значної кількості успішних держав Європи та світу, а також таких наддержавних утворень, як Європейський Союз. Багатомовність при цьому має бути неодмінно нового типу, а також у жодному разі не обмежувати право особистості на повноцінне використання її рідної мови як засадничого компонента індивідуальної та колективної ідентичності. Це право

має не лише гарантуватися з боку держави, а й стимулюватися на державному й міжнародному рівні.

Ще один принципово важливий момент, без якого розмова про феномен багатомовності в сучасних умовах практично втрачає сенс, – вимога розрізняти, з одного боку, багатомовність як особливість національного, регіонального, локального мовного середовища, з іншого, індивідуальну багатомовність як характеристику мовної особистості. При цьому навіть суто кількісні параметри національного або регіонального середовища мають значення. Попри те, що чимало соціолінгвістів та політологів висловлює сумніви щодо того, що в об'єднаній Європі навіть у довгостроковій перспективі вдасться запровадити ту чи іншу мову (насамперед, ідеться про англійську) як єдину мову міжнаціонального та міжособистісного спілкування з метою підвищення рівня комунікації, такі відносно нечисленні мовні спільноти, як скандинавська, нідерландська, бельгійська й інші вже звикли користуватися у рамках міжнаціональної комунікації не рідною, а іноземною мовою, переважно саме англійською.

Перетворення багатомовності з несоціалізованої особливості, притаманної окремій особистості у вигляді виключно індивідуальної ознаки і некодифікованої на рівні суспільної комунікації, на елемент соціалізованих відносин, питома вага яких у загальному «обсязі» соціалізації поступово зростає, безпосередньо зумовлене історичним процесом поетапного ускладнення первісно однорівневої структури мови (мовлення) і формування на її основі структури багаторівневої. Внаслідок цього згодом відбувається як урізноманітнення й ускладнення взаємозв'язків між несоціалізованими та соціалізованими відносинами всередині людських спільнот, так і наповнення іншим змістом соціальної функції мови, а також поява на певному етапі розвитку нових для цього явища функцій – політичної, етнополітичної та ін. Завдяки цій еволюції й її наслідкам – як прямим, так і опосередкованим – складаються передумови, за яких мовна ситуація у багатьох випадках виступає як ситуація багатомовності (чи то формально закріпленої, чи реально наявної), а мовна політика здебільшого перетворюється, по суті, на вироблення і здійснення заходів,

спрямованих на регулювання багатомовності та захист пріоритетної ролі в її ієрархії певних компонентів, котрі з тих чи інших міркувань сприймаються як визначальні. За таких умов багатомовність набуває ознак, зумовлених передусім свідомим прагненням державної влади, її гілок та інститутів, так само, як і інститутів громадянського суспільства, до розширення кола мов, які використовуються для повноцінного забезпечення усього спектра суспільних потреб з урахуванням потреби жорсткого захисту національних інтересів у цій галузі.

Порівняно з одномовністю, багатомовність постає як запорука чогось більш вагомого і конструктивного, що логічно випливає з концептуального підходу, за яким провідною тенденцією історичної доби у мовній сфері є перехід національних мовних середовищ (включаючи ті, які належать до одномовних) до дво- і/або багатомовності. Розширення кола мов, що їх використовують держава, суспільство, особи для більш повноцінного забезпечення комунікації й усього спектра державно-політичних, суспільних, індивідуальних потреб, є об'єктивним процесом, зупинити або обмежити який у межах окремо взятої держави в умовах глобалізації неможливо. Цей процес позитивний як із суто мовної точки зору, так і у соціокультурному аспекті, бо стимулює появу нових можливостей, з одного боку, забезпечуючи регулярні контакти між різними мовами та їхню взаємодію, а з іншого, сприяючи гармонізації певного сегмента соціальних відносин, створюючи кращі умови для розвитку різних культур та збагачення кожної з них.

Негативні конотації, щоправда, усе-таки можуть виникати, але виключно внаслідок дії позалінгвістичних факторів та обставин. Одна з моделей, у рамках якої вірогідне надмірне накопичення негативу, передбачає виведення мовної проблематики у політичну сферу, що супроводжується механістичним ототожненням мови зі системою цінностей. Подібна підміна понять дає підстави для привнесення до проблеми міжмовної взаємодії особливого ставлення: «свій»–«чужий» – як відображення ставлення: «добрий»–«поганий». «Своя» мова, отже, є «доброю», «чужа»–«поганою».

Центральною дилемою мовного розвитку на глобальному рівні є вибір між двома можливостями: з одного боку, цілеспрямованим розвитком мовного розмаїття, з іншого – консервацією статус-кво у вигляді формальної або фактичної одномовності навіть за рахунок жорсткого обмеження можливостей збереження й розвитку всіх інших мов, крім єдиної офіційної або державної, наявних у даному мовному середовищі. Останній варіант у багатьох випадках містить у собі значний елемент штучності, передбачаючи значну частку примусовості. Його конкурентоспроможність викликає ще більше запитань і сумнівів на тлі процесів регіоналізації та глобалізації.

Багатомовність нового типу, так само як і «стара» багатомовність, теж базується на спадщині минулого, хоча зв'язок у цьому разі виявляється менш значущим від зв'язку зі синхронною мовною ситуацією у глобальному світі та в окремих регіонах. Потребу переходу до «нової» багатомовності зумовлено міркуваннями прагматичного характеру, через що і виникає ефект чіткої та послідовної орієнтації цього явища на обставини поточного моменту. Модерні соціальні практики передбачають багатомовність як одну з ознак, яка не на словах, а на ділі забезпечує можливість виходу на інтернаціональний, глобальний та регіональний рівні. Режим одномовності як формальна альтернатива багатомовності, натомість, стримує ці практики, значною мірою обмежуючи їх у багатьох відношеннях, замикаючи у національних рамках, ізолюючи таким способом від інонаціонального загалу.

Комунікативна культура, яка б відповідала вимогам та можливостям модерної доби, неодмінно передбачає багатомовність. Сучасний дискурс з притаманною для нього націленістю на забезпечення спільності комунікативного світу у глобальному масштабі висуває перехід до багатомовності як один з імперативів історичного моменту. При цьому йдеться саме про багатомовність нового типу, якісно відмінну від усіх тих її різновидів, які склалися у попередні епохи. Саме режим багатомовності слід вважати найбільш адекватною відповіддю людства на виклики новітньої доби. Не слід забувати ще й про такі вагомі фактори коригування мовного середовища з боку соціуму, як спонтанний

вплив суспільства та, зокрема, суспільної думки на мовні практики його членів і груп, а також побутова метамовна колективна й індивідуальна свідомість. Остання знаходить своє практичне виявлення у таких фактах, як: різноманітні судження рядових носіїв мови про зміст лінгвістичної науки, засновані на їхніх власних спостереженнях, враженнях, уявленнях, а також на політичних симпатіях, вплив ЗМІ, інформаційного та політичного дискурсів тощо [8].

Перехід до багатомовності нового типу є на часі. Він міг би дозволити по-новому впорядкувати мовне середовище, оптимально адаптувавши його до нових умов, з максимальною ефективністю розв'язавши два надважливі завдання історичного моменту: модернізацію мовного і гуманітарного простору та завершення трансформації державно-політичної системи.

---

1. Ортеґа-і-Гассет Х. Місія Університету / Х. Ортеґа-і-Гассет // Ідея Університету. Антологія / Упоряд. : М. Зубрицька та ін. – Л. : Літопис, 2002. – 303 с.

2. Гірц К. Інтерпретація культур. Вибрані есе; [пер. з англ.] – К.: Дух і Літера, 2001. – 300 с.

3. Софронова Л. А. Категории и концепты славянской культуры // Труды Отдела истории культуры. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2007. – 800 с.

4. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ. / Ю. В. Павленко. – К. : Феникс, 2002. – 760 с.

5. Кравченко С. А. Культурная социология Дж. Александера (генезис, понятия, возможности инструментария) / С. А. Кравченко // Социс. – 2010. – № 5. – С. 13–22.

6. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект. / Л. Л. Славова – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 358 с.

7. Ситрин Д. Язык, политика и американская национальная общность / Д. Ситрин // Диалог – США. 1991. – № 47.

8. Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты / Отв. ред. Н. Д. Голев. – Кемерово – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2009. – Ч. 1. – 532 с.

РОЗДІЛ VI
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ЗМІН У СВІТ-СИСТЕМІ ПІД ЧАС ПЕРЕХОДУ ВІД ОДНО- ДО БАГАТОПОЛЮСНОСТІ

Однією з найбільш обговорюваних сьогодні в українському політикумі, інтелектуальному середовищі та наукових осередках проблем є питання фінансової кризи, демократизації країни, глобальної інформатизації життя, сталого економічного розвитку тощо. Попри всю загостреність цих питань розгляд їх як окремих складових суспільного життя українців створює враження певної розпорошеності окремих гілок життєдіяльності українського соціуму. На противагу такому погляду та з метою формування цілісного бачення суспільних процесів пропонується розглядати всі означені вище питання в ширшому просторі людської культури.

У такому контексті категорія культури, у тому числі й політичної, потребує певної реконцептуалізації відповідно до нових вимог часу. Новий етап, який формується у міжнародних відносинах, з одного боку, та системні модернізаційні та реформаційні зміни, які відбуваються у нашій державі з іншого, вимагають нового погляду на стратегію цивілізаційного розвитку, у якій питання формування світоглядних та ціннісних орієнтацій, загалом – у широкому сенсі – формування нового типу політичної культури суспільства мають посідати одне з ключових місць у загальній державній парадигмі.

На сьогодні момент категорія політичної культури у науковому дискурсі України характеризується значною мультивалентністю. З одного боку, у загальному масиві наукової літератури є чимало напрацювань українських вчених, які розглядають це питання, вивчаючи конкретні соціально-практичні проблеми. Зокрема, такі як: розвиток демократичного громадянського суспільства; політична реклама у ЗМІ; оцінка параметрів, що характеризують ступінь розвитку громадянських якостей членів українського суспільства; формування політичної культури сучасної української молоді тощо.

Інша частина науковців актуалізує проблему її реформування чи навіть порушує питання формування політичної культури як такої в українському суспільстві. В останньому варіанті усталеним є використання цієї категорії у контексті досліджень суспільств перехідного типу. При цьому як головні системоутворюючі фактори виділяються зміни соціальних пріоритетів, цінностей та орієнтацій. Поширена також точка зору, згідно з якою сучасний стан політичної культури в Україні – це шанс її набуття. Такий погляд цілком корелюється з висновками тієї частини українських науковців, які вивчають питання громадянського суспільства в Україні і наголошують при цьому, що в нашій державі лише відбувається процес його становлення. Відомий й дещо категоричніший погляд, згідно з яким сучасна політична культура в Україні лише проходить процес свого становлення. До певної міри корелюється із такою позицією інший погляд, який набув поширення переважно у текстах політичної журналістської аналітики, що відсутність політичної культури в українському соціумі в останні кілька років змінилася на політичне безкультур'я. У цьому плані варто навести також неодноразово висловлюване деякими представниками українського політикуму та інтелектуального середовища міркування про відсутність на сьогодні в українському соціумі суспільного запиту на високу політичну культуру. І на зміну таким характеристикам українського суспільства, як постколоніальне, патріархальне, консервативне, маргінальне тощо прийшли такі характеристики, як інфантильне та політично безвідповідальне.

Навіть щодо самого змісту поняття «політична культура» існують зовсім різні погляди. Виділяється вузьке і широке його розуміння, воно трактується як продукт історичного досвіду суспільства, як прояви у світі політики ментальності та самосвідомості суспільства, частина загальної культури, врешті – як специфічне знання. Одним із найпоширеніших та найуніверсальніших є визначення політичної культури, запропоноване американськими дослідниками Г. Алмондом та С. Вербою, згідно з яким політична культура розглядається як конкретна модель орієнтацій на політичні дії, що пов'язано з особливостями

політичної системи. Саме від цієї дефініції відштовхується більшість українських дослідників.

Фактично, одне з небагатьох питань, щодо якого немає розбіжностей, – цивілізаційний вимір політичної культури. Під яким би кутом зору вона не дефініціювалася, це в жодному разі не заперечує її значення як показника цивілізованості суспільства, моральних цінностей, ідеалів та засадничих принципів, рівня його демократизації та політичної свідомості громадян.

Окремі міркування щодо необхідності вироблення нових підходів до розуміння категорії політичної культури у ширшому контексті уже висловлювалися в українському науковому середовищі в поодиноких працях. Висловлювалися думки про нагальність розроблення концепції національної політичної культури в контексті вирішення питань, пов'язаних з сучасною розробкою української національної ідеї як основи функціонування нації. У контексті розвитку політико-світоглядної освіти української молоді висловлювалася думка про необхідність створення у структурі вищих закладів освіти інститутів політичної культури. Незважаючи на сумнівність доцільності практичної реалізації останньої пропозиції, все ж варто відзначити: українське наукове середовище наблизилося до розуміння життєвої необхідності запровадження кардинально нових підходів до розуміння суті політичної культури та її значення.

Додає актуальності цій думці і відносно новий напрям наукових пошуків – дослідження політичної глобалізації. Останнім часом кількість наукових напрацювань у цьому напрямі значно збільшилася. Науковці порушують такі важливі питання, як дослідження характерних рис сучасних процесів політичної глобалізації, різнобічне вивчення питань глобальної інформаційної безпеки, роль політичної культури та ідеології у формуванні глобальної безпеки і стабільності, аналіз глобалізаційних феноменів, взаємозв'язок політичної культури і глобалізації на рівні мас та еліт, вплив провідних світових країн (у першу чергу США) на формування гомогенної політичної культури у багатьох інших країнах, значимість політичної культури у вирішенні пріоритетів розвитку інформаційного суспільства тощо. У площині таких досліджень порушуються питання про

формування нового типу політичної культури та політичної свідомості, глобалізації культур та виникнення нової, загальної глобальної культури.

У цьому контексті набуває особливої ваги постановка питання про доцільність формування нової глобальної політичної культури населення України з ідеалами демократичної, правової держави, залученої до світового процесу формування нової світ-системи.

Визначальним чинником у процесах формування політичного культурного простору країни є якість людських ресурсів. За останні двадцять років в Україні означилася політична культура із рядом специфічних рис. Не вдаючись до глибоких філософських роздумів, у практичній площині політичну культуру можна розглядати як інструмент, і середовище, і продукт свідомої життєдіяльності людини та суспільства, а також несвідомого відтворювання традицій, звичаїв, обрядів та ритуалів у різних сферах життя. Відповідно до висловленої вище доцільності формування нової глобальної політичної культури населення України в політичному культурному просторі як окремі складові можна виокремити площину політичних цінностей, культуру політичних та фінансових відносин, правову, військову, виробничу культури, культуру дотримання моральності, родину як чинник політичних цінностей.

Розглядаючи політичну культуру в широкому сенсі, ми відкриваємо нові можливості та завдання щодо трансформації соціуму завдяки оновленому змісту політичної культури. Надаючи більшої ваги тому чи іншому її аспекту, можна стимулювати певну динаміку перетворень у житті суспільства, формувати впливи на політичну та економічну активність населення. У цьому сенсі перетворення в політичній культурі має стати інструментом з підтримки перетворень в економіці та інших нематеріальних сферах, у першу чергу через м’які впливи на домінуючі цінності.

Разом з тим, політична культура – це те, що творить суспільна еліта, а отже, вона є відповідальною за той політичний культурний простір, в якому розгортається життя суспільства. Звернемо увагу на те, що сталі перетворення в політичній

культурі відбуваються зазвичай досить повільно. В цьому сенсі культурна політика має орієнтуватися на ширші часові горизонти. Разом з цим, будь-які впливи мають узгоджуватися зі змістом та цінністю окремого моменту, в якому розгортається та чи інша подія з життя людини. Така часова різноплановість, як принцип розгортання нової культурної політики, є радше мрією для сучасної української держави. Цілком зрозуміло, що народ, який вирішив створити власну державу, повинен дотримуватися певної культури життя в державі або культур «користування» державою, щоб остання не стала лихом для самого народу.

Останнім часом у світовому контексті стає дедалі популярнішим бачення перебігу подій у категоріях кризи, кризових загроз, кризових очікувань. Мислення в категоріях кризи і загроз стало сучасним культурно-політичним трендом також за межами України, відтіснивши продуктивніше мислення в категоріях можливостей і досягнень. Таке до певної міри надмірне акцентування на кризі призводить до кризи в політичному культурному просторі в широкому сенсі. Акцентування уваги відповідальності людини за політичний культурний простір, який вона творить і в якому живе, надає можливостей своєрідного «перевиховання» суспільства, пропонуючи культуру сталого зростання суспільного добробуту як своєрідну противагу політично-культурному простору кризовості. Враховуючи пропозицію розглядати політичну культуру у широкому зрізі, доцільним видається ставити питання про специфікацію криз в окремих сферах діяльності суспільства та вивчення їх взаємозв'язків. Це, у свою чергу, стало би підґрунтям для розуміння складних зв'язків у політичному культурному просторі та слугувало б прогнозуванню майбутніх криз в окремих сферах діяльності людини, дозволило б моделювати особливості поширення кризових явищ та, головне, запобігати виникненню криз. Очевидно, що таке завдання виходить за межі нашого дослідження, але сама постановка питання приверне увагу до необхідності наукового обґрунтування сучасного менеджменту політичного культурного простору.

Протягом останніх років відбулося модулювання політичного культурного простору України новими прототипами

поведінки. У першу чергу, нові патерни поведінки були продемонстровані рядом найвищих політичних лідерів країни, а отже – соціальнозначущими особами, які для пересічних громадян цілком можуть розглядатися як прототипи успішної поведінки і приклади для наслідування.

У цьому плані у сфері політичної культури насамперед виділяються факти придбання українськими екс-президентами та членами їх родин нерухомості за кордоном, у країнах, де вони будуть перебувати поза межами впливу українських реалій та законів. Усі ці факти були масово розтиражовані у засобах мас-медіа і фактично перестали бути поодинокими епізодами життя, перетворившись у маркери «норми» вищого політичного істеблішменту країни.

У цьому сенсі політична культура в Україні демонструє дещо інші тенденції розвитку, ніж передбачувані європейськими традиціями та вимогами успішного державотворення. Наприклад, складно уявити, що щойно обраний президент Франції один зі своїх перших кроків присвячує купівлі нерухомості за межами Франції. Не менш складно представити собі посаду канцлера або президента ФРН як доходні місця в тому сенсі, як вони розуміються в деяких країнах на пострадянському просторі. В. Янукович наразі є чи не єдиним Президентом України, про закордонну нерухомість якого мас-медіа поки не мають підстав говорити. Навпаки, він радше схильний до облаштування своєї нерухомості в самій Україні.

Одним із ключових у політичному вимірі культурного простору молодої української держави є конфлікт перспектив та інтересів правлячої верхівки з інтересами держави. Якщо перші орієнтуються на короткотермінові та для самих себе надприбуткові управлінські рішення, то для досягнення інтересів держави подекуди потрібні довготривалі строки та більш широкі часові горизонти розгортання подій.

Різкі зміни відбулися в усталених нормах моралі, особливо у сферах освіти, медицини, культури тощо. Не буде великим перебільшенням ставити питання про трансформацію системи цінностей, яка охопила заклади освіти, починаючи від дитсадочків,

загальноосвітніх шкіл, і торкнулася, на жаль, деяких ВНЗ. Не оминула вона і лікарняні заклади, і виробничу сферу, у якій проявляється як рейдерство щодо економічно привабливих підприємств. Органи державного нагляду за дотриманням санітарних, ветеринарних та протипожежних норм, на жаль, теж залучені до таких трансформаційних змін.

Навіть більше, є всі підстави стверджувати – ця означена трансформація набуває ознак своєрідної «освітньої», «медичної», «культурної» корупції, яка у перекрученому вигляді стає новою нормою поведінки. Своєрідної – тому що ця корупція доволі успішно у нинішніх українських реаліях маскується під псевдоблагодійність або так звану сучасну українську форму примусу до благодійності. Паралельно зі зміною фахового профілю, потрібного для фінансового успіху в системі освіти і медицини, визріває ще одне джерело для подальшого перетворення культурного простору. Діти, які з вуст батьків знають, що для їх народження в пологовому будинку потрібен був хабар, для прийняття у дитсадок – вступний внесок-хабар, подальше перебування в дитсадку забезпечувалося задоволенням актів здирництва працівників дитсадка, а потім і навчання в школі супроводжувалося постійними поборами у різні фонди, матимуть уже цілком новий особистісний простір цінностей. Враховуючи, що в ході дорослішання нова генерація громадян проходить фазу юнацького максималізму, означені акти поведінки істотним чином контрастуватимуть із загальновідомими нормами Конституції України про безоплатні медицину, початкову та середню освіту. Залежно від родинних цінностей частина цих юних громадян прийме корупцію та інші порушення законності як цілком прийнятне легке джерело статків і відповідно до цього обере свій життєвий шлях. І, таким чином, через п’ятнадцять-двадцять років Українська держава «отримає» нове покоління своїх громадян, для яких ці перекручені щодо традиційних норм моралі та загальнолюдських цінностей риси вже будуть усталеними і загальноприйнятними. Інші ж можуть сформувати стійкі протестні настрої стосовно до будь-якої влади та відразу до системи, яка започаткувала і підтримує таке масштабне, але доходне порушення законності.

Наведені зрушення у різних вимірах культурного простору свідчать про появу нових цінностей і нових патернів поведінки у населення України, про ґрунтовність змін у широкому культурному і, особливо, політичному просторі України. І поки не буде доведено неефективність описаних патернів поведінки, навіть більше – не буде продемонстрована небезпечність такої поведінки, не варто очікувати кардинальних змін. На заміщення діючих зразків поведінки мають бути запропоновані нові патерни, які відповідатимуть цільовим перетворенням культурного простору. І це завдання також належить до числа тих, які вимагають довготривалих часових горизонтів.

Отже, для широкої політики в галузі культури актуалізується нове завдання із запобігання означених трансформацій культурного простору принаймні у відповідність через приведення задекларованих державою норм і цінностей до тих, які домінують у суспільстві.

Деформований політичний культурний простір країни цілком логічно призводить до викривлень у повсякденних практиках життєдіяльності мільйонів людей, до дисонансу між тим, що проголошується, і тим, що відбувається, і, врешті-решт, закладає, на жаль, фундамент для скептицизму у широких верствах населення щодо держави. На користь цієї думки свідчать результати соціологічних опитувань щодо ставлення населення України до власної держави[*]. Відбувається не проста девальвація держави як цінності – майже у половини громадян закладаються сумніви в ефективності власної держави як форми організації життя народу.

Описані феномени, а ще більшою мірою – реакції на них і широких верств населення, і відповідних правоохоронних органів,

---

[*] Суспільство і незалежність [Електронний ресурс]. – Режим доступу на 08.10.2012 вільний, мова : укр. : http://www.pravda.com.ua/articles/2011 /09/7/6566102/ ; Що змінилося за 20 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу на 08.10.2012 вільний, мова : укр. : http://www.pravda.com.ua/articles/2011/09/15/6586016; Українці не до кінця зрозуміли поняття незалежності – Мирослав Попович [Електронний ресурс]. – Режим доступу на 08.10.2012 вільний, мова : укр. : http://1-12.org.ua/2012/08/26/889

що мали б запобігати таким явищам, а точніше – відсутність реакції останніх і сприймання означених феноменів як прийнятливих та цілком звичайних – усе це встановлює межі нових політичних культурних реалій у різних сферах життя, розкриває нові горизонти сучасного буття населення України. Звичайно, можна поставити запитання, куди далі можуть бути посунуті ці межі, якщо артикульовані культурні тренди розгортатимуться у наступні двадцять років? Не менш цікавим є питання про реагування на такий розвиток представників наукового, політичного, правового, виробничого істеблішменту. Чи сприйматимуться у найближчому майбутньому описані феномени як цілком нормальні, чи буде адаптоване під них законодавство та офіційні практики з управління суспільством, чи ж навпаки – розпочнеться протидія.

На сьогодні зрозумілим однозначно є одне: домінуюча культура державобудування навряд чи може розглядатися як успішна. Виникає потреба у формуванні нового тренду в політичному культурному просторі сучасної України, який би унеможливив подальше поглиблення закладених негативних тенденцій. У внутрішній політиці має бути започаткована практика керування культурою в широкому розумінні, якій має передувати розроблення та донесення до політичних лідерів концепції розширеної державної культурної політики. Розширене розуміння культури та взаємозв'язку різних сфер культури та економіки має стати запорукою їх нового менеджменту як на регіональному, так і загальнодержавному рівні. При цьому одне із першочергових завдань полягає в якісних змінах політичного істеблішменту, вищого керівництва у військовій, науковій, виробничій та правовій сферах. Розпочаті нинішньою владою реформи мають синхронізуватися з новою культурною політикою в країні, позаяк саме через реформування певних сфер життя закладаються передумови для зародження нового політичного культурного тренду, нових цінностей. Цілеспрямоване перетворення політичного культурного простору має стати потужним чинником державотворення.

У контексті розроблення і реалізації широкої культурної політики виокремлюється ще одне питання: хто стане її

суб'єктом, носієм і гарантом? Вона не тільки не вигідна, але і до певної міри небезпечна для осіб, які вже знайшли своє доходне місце в існуючій системі управління. З іншого боку, приклад Грузії з подолання корупції та створення сприятливого інвестиційного клімату вказує на те, що за певних обставин перша особа країни могла б стати запорукою трансформації політичного культурного простору в широкому розумінні.

У цьому плані одним з першочергових стає завдання елімінації протиставлення двох гілок цінностей: цінностей повсякденного корумпованого життя та проголошуваних з високих трибун ідеалів та принципів. При цьому слід зважати на потужність повсякденних практик, принаймні доки вони існують. Через сам факт свого існування та свою повсякденну безпосередність вони часто сприймаються як одвічні та нездоланні.

По-друге, варто здолати нав'язування суспільству враження про перманентність кризи, що активно поширювалося в Україні протягом останніх двадцяти років. Як зазначив на IV Конгресі політологів України член-кореспондент НАН України М. Михальченко, перехідний період в Україні завершено. А отже – настає час перейти від мислення в категоріях «кризовості» до мислення в категоріях прогресу і досягнень. Численні сьогоднішні назви різноманітних наукових конференцій на кшталт: «Педагогіка в кризові часи», «Психологія для суспільства, що трансформується», «Соціологія кризового суспільства» – є відображенням кризового світогляду серед науковців. У рамках такого підходу досягнення формулюються як подолання негативу, а не як досягнення позитиву, що є далеко не ідентичними поняттями.

Домінуюче сьогодні нав'язування мислення в категоріях «кризовості» звужує часовий горизонт, у якому ми діємо. Воно спонукає до термінової необхідності змін та неминучості втрат (матеріальних, моральних, грошових, правових), з якими саме через кризовість і терміновість ми маємо начебто погодитися. Газові угоди, підписані з Росією 2009 р., є лише одним прикладом того, скільки може коштувати термінове рішення у псевдо-

кризових обставинах. Головне, що таке мислення створює не лише основу для хаотичних дій з погано прогнозованими наслідками, а й стає основою для виправдовування політичних та управлінських прорахунків державних управлінців найвищого рівня, закладає основу для широкого поширення бідності та порушення прав людини, недотримання законів, що межує з правовим нігілізмом у часи революції.

Нова політична культурна політика має забезпечити перехід від мислення у термінах кризи до мислення у термінах спрямованого перетворення певних сфер суспільно-політичного життя, а отже – їх цілеспрямованої трансформації, кінцевим результатом чого має стати нова культура суспільно-економічних трансформацій як здобуток державного менеджменту. Враховуючи високу актуальність керування трансформаційними процесами для країн з перехідними економіками (Китай, Індія, Аргентина, країни СНД), саме вони можуть зробити істотний внесок у формування означеної нової культури суспільно-економічних трансформацій. А отже, і Україна мала б долучитися до розробки цієї нової культури управління суспільними трансформаційними процесами.

Сучасні напрацювання науковців у найрізноманітніших галузях науки мають створити базис для розроблення та втілення нової широкої культурної політики як окремої управлінської програми. Новітні досягнення науки мають стати запорукою покращення керованості трансформаційних процесів у суспільстві. Наявні мас-медіа дозволяють по-новому використати сучасну індустрію формування вражень, започаткувавши зародження суспільно-корисної «культури вражень». Її має вирізняти новий баланс емоційних реакцій і змістовного наповнення. На часі відмова від широкого поширення генерації вражень у реципієнтів із паралельним мінімалізованим змістовним навантаженням. Різноманітні шоу-технології та інші методи «розплескування емоцій» у цільовій аудиторії повинні слугувати сталому розвитку суспільства. На їх базі мають розроблятися нові технології навчання, особливо такі, що спрямовані на покращення соціалізації особи та набуття нею комунікативних нави-

чок. Разом з тим, не менш важливим завданням є подолання асиметрії в діалозі між різними прошарками суспільства через започаткування діалогу, в тому числі із використанням нових засобів мас-медіа. У свою чергу, це слугуватиме поглибленню рефлексії актуальних суспільних проблем та підвищуватиме прогнозованість розгортання майбутніх подій.

Одним з центральних завдань нової широкої культурної політики має стати формування оновленої ідентичності сучасного українця. Фактично ідентичність має бути проголошена одним з центральних об'єктів культурної політики.

Останні кілька років категорія «ідентичність» міцно увійшла в науковий обіг і дедалі активніше використовується і в українському науковому дискурсі, і загалом у суспільно-політичному та громадському житті України. У галузі політології поняття «ідентичність», незважаючи на свою відносну наукову «молодість», як одиниця наукового аналізу має різні рівні дослідження. Активно розробляються питання етнічної, регіональної, політичної, національної ідентичності українців, які включають у себе надзвичайно широке і розмаїте коло питань – від регіональних версій національної ідеї до проблем формування національно-політичної ідентичності України. Формат досліджень представлений усіма можливими видами – від статей у наукових часописах та колективних монографій до кандидатських і докторських дисертацій та індивідуальних монографій.

Категорія «культурна ідентичність» у наукових публікаціях подекуди виступає синонімом визначення «культурна самобутність», що, з одного боку, дещо збіднює значення і масштаб цієї наукової категорії, а з іншого – конкретизує її. Особливо наочно таке збіднення виявляється, коли культурна ідентичність характеризується як спільна політична дія, яка мобілізує усі суб'єкти культури в українському суспільстві. Хоча така синонімізація понять може бути лише свідченням того, що категорія «культурна ідентичність» ще не зовсім «упевнено» почувається у науковому дискурсі, особливо коли йдеться про певні політологічні питання в культурологічних та філософських статтях.

Також термін використовується у таких варіантах: «національно-культурна ідентичність», «соціально-культурна / соціокультурна ідентичність». Крім того, має місце тенденція у значенні національно-культурної ідентичності інколи використовувати терміни «національна культура», «національний менталітет / характер». Однак окреслене розмаїття у тлумаченні категорії «ідентичність» жодним чином не має применшувати її значення як засобу модифікації політичного культурного простору.

Увага до проблем власне культурної ідентичності в науковому дискурсі з'явилася відносно недавно, спричинена переважно дослідженням впливу глобалізаційних процесів на національну культуру українців та пов'язаних з цим можливих загроз і втрат. Наукові напрацювання мають бути залучені в практику реалізації внутрішньої політики, а саме – для розроблення заходів, спрямованих на підтримку становлення української політичної нації, оформлення і репрезентації назовні національно-державної ідентичності. Національно-державна ідентичність має стати запорукою розвитку та консолідації громадянського суспільства. Її має бути по-новому оцінено для національної безпеки України, стратегічних пріоритетів державної політики та завдань полікультурної освіти. Для розроблення проблеми ідентичності варто застосовувати міждисциплінарний підхід, залучаючи в першу чергу фахівців з політології, психології, педагогіки, соціології, філософії та культурології.

Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з майбутньоцентрованим мисленням та іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації та держави. Якщо дотримуватися такої позиції, то стає очевидним, що саме культурна ідентичність відіграє чи не основну роль у державотворчому процесі. Навіть націотворчий процес іноді трактується як творення загальнонаціональної культурної ідентичності.

Цей аргумент підсилюється також наступним фактом. Останнім часом в українському науковому дискурсі точиться дискусія стосовно питань взаємодії культури та держави у процесі становлення української нації. Одні науковці вважають, що саме відсутність української державності була одвічною проблемою та перешкодою для існування та розвитку української культури як структурованої та диференційованої цілісності. Ця теза є однією із найусталеніших у науковому гуманітарному просторі. Своїм походженням вона «зобов'язана», вочевидь, радянській науковій школі, коли стверджувався усім відомий постулат, що тільки СРСР створив можливість для вільного розвитку усіх народів і, відповідно, їхніх культур. Сьогодні пропо-нується інший, відмінний погляд. Згідно з ним у бездержавний період існування української нації культура, окрім того, що виробила власні механізми самозахисту (високі адаптивні властивості, розвиток у несприятливих політичних умовах), виконувала також й певні державницькі функції, наприклад, консолідації народу, збереження національної ідентичності.

Багатоаспектність ідентичності та множинність її проявів мають радше розглядатися як простір для можливих впливів на її формування та проявлення її певних аспектів. Наукові дискусії у цьому разі мають стати продуктивним ресурсом щодо формування цілеспрямованих, операціоналізованих впливів на розгортання національно-державницької ідентичності.

Широка культурна політика повинна мати системний характер, виходячи у своїх впливах за традиційні межі діяльності нинішнього Міністерства культури. Враховуючи, що за фактом формування культурного простору країни забезпечується діяльністю Міністерства освіти, науки, молоді та спорту, правові цінності в політичному культурному просторі реалізуються через діяльність правосвідомого громадянина, а також правоохоронних органів (МВС, СБУ, прокуратури) та МО України. Виробнича та правова культури значною мірою в країні задаються лідерами у сфері матеріального виробництва та послуг. На часі питання створення відповідної міжгалузевої коорди-

нуючої агенції, завданням якої і стане розробка та реалізація широкої культурної політики.

Схильність українського соціуму до дотримання тактики «прихилізму» стає на заваді формуванню нової глобальної політичної культури населення України, яке неможливе без підвищення рівня особистісної самосвідомості – особистісного усвідомлення власної належності до формування Української держави, без розуміння місця політичної культури у розвитку людства загалом та України зокрема. І на зміну консервативному, пристосуванському типу української політичної культури має прийти парадигмально інший тип політичного мислення і політичної діяльності. Адже саме у структурі політичної культури, відповідно до її цивілізаційного змісту, містяться засадничі, фун-даментальні вектори теперішнього і майбутнього розвитку людства, інтегрованою частиною якого є і наша держава – Україна.

РОЗДІЛ VII
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ В XX–XXI СТ.

Політична доктрина Росії щодо України, домінантою якої від часу Переяславської ради був принцип централізму та викорінення будь-яких проявів «національного сепаратизму», не зазнала на початку XX ст., попри виразну тенденцію до наростання українського визвольного руху, жодних принципових змін. Імперська політика обґрунтовувалася низкою різноманітних теорій, згідно з якими на теренах від Карпат до Тихого океану живе єдиний російський народ, який розмовляє єдиною російською мовою, має єдині історичні традиції.

У цьому розділі ми розглянемо три сюжети, що визначали і визначають взаємини Росії і України. Вони збігаються з періодами, коли Україна була незалежною (УНР), ставала формально незалежною (становлення СРСР) і, нарешті, здобула незалежність (1991 р.).

З крахом царського режиму в Росії верховна державна влада на період до скликання Всеросійських Установчих зборів перейшла до новосформованого Тимчасового уряду. Його політику спрямовувала партія конституційних демократів, яка враховувала господарське і військово-стратегічне значення України для майбутнього російської державності*.

У травні 1917 р. лідер російських кадетів П. Мілюков, роз'яснюючи завдання партії у сфері обласної реформи, пов'язаної із національними устремліннями народів імперії, висловив упевненість, що партія зуміє знайти таке рішення, яке, давши можливість окремим місцевостям Росії створити в себе обласну

---

* Український хліб становив одну з основних статей зовнішньоторговельного балансу імперії; гірничодобувна промисловість України була одним із головних сировинних центрів усієї російської промисловості; нарешті, володіння Україною давало Росії найзручніший вихід до Чорного моря і, таким чином, можливості для розширення свого впливу на Балканах і Близькому Сході.

автономію на основі місцевого законодавства, у той же час не зруйнує державної єдності Росії. Збереження цілісності імперського державного комплексу, акцентував увагу П. Мілюков, «це та межа, якою диктується крайнє рішення партії. Розклад держави на суверенні незалежні одиниці уявляється їй абсолютно неможливим» [1].

Перші законодавчі акти нового правлячого режиму в сфері національної політики відповідали саме цим доктринальним засадам. Однак постанова Тимчасового уряду про відміну віросповідних і національних обмежень, що передбачала використання рідних мов у діловодстві приватних товариств, викладанні у приватних навчальних закладах різних рівнів, уже не задовольняло вимог національних меншин [2, с. 53]. В Україні численні представницькі форуми і найвпливовіші політичні партії висловилися за створення національно-територіальної автономії. Ця вимога й була сформульована у заяві делегації Центральної Ради Тимчасовому урядові і Виконавчому комітетові рад [3, с. 37].

Відповідь петроградських владних структур на домагання українців була негативна. Уряд не волів визнавати Центральної Ради як виразника інтересів усього українського народу, оскільки вона не була обрана всенародним волевиявленням. Крім того, своє рішення уряд мотивував і тим, що видання акта про автономію України належало виключно до компетенції Всеросійських Установчих зборів [4, с. 59].

Слід підкреслити, що у проведенні національної політики офіційний Петроград уже з перших своїх кроків був непослідовний. Посилаючись на відсутність у нього права встановлювати автономію України, уряд водночас у відозві до поляків від 29 березня 1917 р. визнав їх право на самовизначення.

Не знайшовши підтримки у Петрограді, Центральна Рада 10 червня 1917 р. видала І Універсал, яким сповістила українському народові: «Однині самі будемо творити наше життя» [5, с. 40]. Хоча у документі прямо й не вказувалося про встановлення в краї автономного устрою, проте прийняті рішення про відрахування частини податків з 1 липня на національно-культурні потреби, введення

посади комісара в українських справах при Тимчасовому уряді, а також обрання виконавчого органу (Генерального секретаріату) висвітлили спрямування української політики. 26 червня Центральна Рада доручила Генеральному секретаріатові підготувати до найближчої сесії доповідь про скликання Українських Установчих зборів [6, с. 43].

За таких умов Петроград вирішив вдатися до переговорів, внаслідок чого було досягнуто певного компромісу. Центральна Рада в II Універсалі зобов'язувалася не вирішувати самочинно питання про автономію України до Всеросійських Установчих зборів. Натомість Тимчасовий уряд надав повноваження вищого органу управління справами краю Генеральному секретаріатові, а також задекларував своє прихильне ставлення до розроблення Радою проекту про національно-політичне становище України [7, с. 62–63].

Прискорене наростання анархії в Росії радикалізувало стратегію української політики Петрограду. На Державній нараді у Москві (серпень 1917 р.), яка за задумом ініціаторів її скликання мала продемонструвати консолідацію російського суспільства, О.Керенський від імені Тимчасового уряду заявив, що виконає свій обов'язок перед державою і не прийме жодного рішення, яке не відповідає її інтересам [8, с. 303]. Міністр внутрішніх справ Авксентьєв наголосив, що у внутрішньому будівництві покладе в основу ідею державності і боротиметься проти антидержавної розпорошеності всією повнотою влади [8, с. 17].

Враховуючи означені тенденції, Центральна Рада на засіданні 19 серпня 1917 р., базуючись на засадах нічим не обмеженого права на самовизначення націй, ухвалила рішення про якомога скоріше скликання Установчих зборів етнографічної України з тим, щоб населення краю самостійно вирішило питання про політичний устрій України та її ставлення до Росії [9, с. 181].

Для з'ясування прагнень національних меншин Центральна Рада скликала у Києві перший в історії Росії з'їзд вільних народів (вересень 1917 р.). В одностайно ухвалених резолюціях делегати висловилися за право кожного народу організовуватися в національно-персональну автономію, обсяг «правління» якої і певні

форми внутрішньої організації життя мали визначатися Національними Установчими зборами, скликаними на основі «загального, рівного, прямого, таємного, пропорціонального і без різниці статі голосування» [10, с. 52].

У жовтні 1917 р. внаслідок перевороту до влади прийшла ліворадикальна більшовицька партія, політична доктрина якої всі найважливіші питання внутрішньої і зовнішньої політики підпорядковувала виключно «інтересам» класової боротьби пролетаріату за утвердження нових форм організації державного життя. У контексті реалізації цього стратегічного завдання Україні, з огляду на її матеріальні ресурси та геополітичні характеристики, відводилася першорядна роль.

Доктринальні установки Петрограду щодо України були детерміновані, до того ж, усією історичною спадщиною російської імперії. У цьому сенсі, як слушно зауважував М. Бердяєв, більшовики репрезентували лише третє (після Московського царства та петровської імперії), дещо модифіковане і трансформоване, відповідно до нових реалій, явище російської великодержавності [11, с. 99].

Основні принципи нової влади в питанні про національності були сформульовані 15 листопада 1917 р. (за новим стилем) у «Декларації прав народів Росії». Документ не порушував унітарної структури імперського державного комплексу і не засвідчував намірів нової влади змінити його у майбутньому. Світоглядно комуністи не сприймали ані «культурно-національної автономії», ані федеративного принципу побудови держави. Останній, з погляду інтересів «пролетарської революції» взагалі (а в умовах російської дійсності зокрема), вони розглядали як «абсурд» (Ленін), як «донкіхотську потугу повернути назад колесо історії» (Сталін). Могло йтися, найбільше, про умовну автономію окремих історичних областей з єдиними нормами конституції для всіх.

Натомість радянський уряд гарантував усім національним спільнотам рівність і суверенність, вільний розвиток національних меншин та етнічних груп, скасування будь-яких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень та

декларував право народів Росії на вільне самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав [12, с. 19–20].

Концептуально більшовики були проти відокремлення, але, захопивши владу, вони не наважилися відразу зліквідувати гасло, яке наполегливо експлуатували у передреволюційний період задля привернення симпатій національних рухів у боротьбі з царським, а пізніше – Тимчасовим урядом. Крім того, розрахунок був на те, що народи імперії, за винятком хіба автономно зорганізованої Фінляндії й, можливо, Польщі, не виявлять особливого бажання скористатися цим правом. Принаймні напередодні перевороту В. Ленін аж надто впевнено заявляв: «Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться» [13, с. 219].

У відповідь на більшовицький переворот Центральна Рада, не поділяючи комуністичної програми соціально-економічних і політичних перетворень, оприлюднила 20 листопада 1917 р. III Універсал, в якому заявила про тверду рішучість перейти до впорядкування політичного життя України у межах власних державних форм. Проголошуючи Українську Народну Республіку (у складі дев'яти українських губерній), Центральна Рада у той же час підкреслювала, що не відокремлюється від Росії, але докладе всіх зусиль, аби Російська республіка стала «федерацією рівних і вільних народів».

Відкрито звинуватити київський уряд (Генеральний секретаріат) у нелегітимності Раднарком не наважувався, адже це означало б суперечити власним деклараціям. З огляду на невдалі спроби київських більшовиків захопити владу збройним шляхом, а також на примарні надії перемогти на виборах до Установчих зборів, які мали відбутися у січні 1918 р., альтернативи військовій інвазії, аби поставити Україну під свій контроль, у Раднаркому не було.

Ідеологічною основою інтервенції стало нове обґрунтування партійними теоретиками принципу права народів на самовизначення. Під час соціалістичної революції, згідно з оновленою теорією, цей принцип утрачає свою універсальність. З цих пір конкретна сутність означеного права істотно залежала від

природи суспільства, в якому воно реалізовувалося, оскільки більшовики недвозначно заявили, що підтримуватимуть право на самовизначення не буржуазії, а трудящих мас.

17 грудня 1917 Петроград у «Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» формально визнав УНР, але у той же час заявив, що, оскільки Центральна Рада проводить «буржуазну політику», то ця суттєва обставина позбавляє російське керівництво можливості визнати Раду як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки. [14, с. 23–24]

Нарешті, 25 грудня у Харкові проголошується радянська республіка, уряд якої відразу був визнаний Росією. При цьому Раднарком призначив над ним «тимчасового надзвичайного комісара України» Г. Орджонікідзе.

Виходячи з політичної ситуації, Центральна Рада проголосила IV Універсалом самостійність України, розраховуючи на те, що тим самим вдасться створити своєрідний легітимний бар'єр перед загрозою подальшого поширення руйнівних процесів. Однак Петроград, що значною мірою визначав ситуацію, цілком проігнорував цей акт.

Як відомо, з першої спроби комуністичний режим проіснував в Україні недовго. Згідно зі статтями Берестейського договору, Росія зобов'язувалася визнати незалежність УНР і вивести свої війська з окупованих земель. Однак стратегічно більшовики не відмовилися від подальших намірів політичної інкорпорації України, розглядаючи підписані у Брест-Литовському документи лише як такі, що відірвали західну окраїну.

Капітуляція Німеччини у Першій світовій війні започаткувала новий етап української політики Москви. 24 грудня 1918 наркомат закордонних справ РСФРР заявив, що у зв'язку з анулюванням Берестейського договору уряд Росії більше не визнає Україну самостійною державою [15, с. 23–24].

Після того, як Росія почала контролювати вже більшу частину української території, новосформований уряд Х. Раковського у програмовому документі висловився за федеративне об'єднання обох республік, форми якого мали встановити

повноважні представники на Всеукраїнському з'їзді рад [16]. Однак склад делегатів III з'їзду Рад (9 березня 1919 р.) виявився настільки невідповідним поставленій меті, що більшовики навіть не ризикнули поставити питання про федерацію з РСФРР на обговорення. Натомість у прийнятій з'їздом Конституції України зазначалося: «УСРР заявляє про свою тверду рішучість увійти до складу єдиної міжнародної соціалістичної радянської республіки, як тільки створяться умови для її виникнення; разом з тим, УСРР заявляє про свою повну солідарність з нині існуючими вже радянськими республіками і про своє рішення вступити з ними в найтісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за торжество світової комуністичної революції і в найтісніше співробітництво у сфері комуністичного будівництва, мислимого тільки в світовому масштабі» [17, с. 85].

Раднарком РСФРР був змушений погодитися на існування самостійного державного апарату у республіці, хоча при цьому ні на йоту не відмовився від принципу централізму і запровадження всеосяжного контролю. У постанові ЦК РКП (б) від 8 квітня 1919 р., надісланій для керівництва практичною роботою українській філії партії, наголошувалося на необхідності безумовної єдності командування Червоною армією на всіх фронтах, її постачання та управління шляхами сполучення. Для досягнення цієї мети Народний комісаріат державного контролю РСФРР повинен був розширити межі своєї компетенції на всі державні інституції Української республіки.

1 червня 1919 ВЦВК видав декрет «Про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів». Йому було надано такої форми, яка цілком відповідала більшовицькій доктрині. Керівництво базовими галузями (військовий комісаріат, раднаргоспи, залізниці, фінанси, комісаріати праці) зосереджувалося у руках єдиних колегій [18].

Аналізуючи наприкінці 1919 р. причини попередніх поразок в Україні, Ленін визнав, що без серйозних поступок національному рухові всі намагання вкорінитися на українському ґрунті не матимуть успіху. Такі висновки спонукали перед

початком третьої інтервенції вдатися до пошуку більш «удосконалених» імперативів і суттєво скоригувати тактику.

Конкретизувати форму українсько-російських відносин мав IV Всеукраїнський з'їзд Рад. Тому якісний склад делегатів, з урахуванням досвіду минулого, став особливою турботою Москви і державної партії в Україні. 28 березня 1920 р. тимчасове бюро ЦК КП (б) У ухвалило рішення про відсторонення місцевостей, де спалахнули повстання, від проведення у них виборів [19].

Не дивно, що ухвала з'їзду (травень 1920 р.) «Про державні взаємини між УСРР і РСФРР» підтверджувала угоду від 1 червня 1919 р. про доцільність об'єднання комісаріатів військового, залізничного, фінансового, народного господарства, праці, пошт і телеграфів, а новообраному ВУЦВК доручалося й надалі здійснювати лінію на щільніше зближення з Росією. Показовим було й те, що з'їзд, обстоюючи ідею самостійної державної конституції, водночас вважав Україну та інші радянські республіки такими, що «входять до складу РСФРР» [20, с. 96].

Таким чином, змінивши тактику дій у підході до розв'язання пріоритетного для Москви «українського питання», більшовики зуміли досягти на цьому етапі прийняття тих рішень, що цілком відповідали їхнім стратегічним планам.

Підписанням 28 грудня 1920 р. у Москві «Союзного робітничо-селянського договору між РСФРР і УСРР», власне, було покладено початок новому періоду міждержавних відносин Росії з радянськими республіками – добу договірних відносин. У документі визнавалася незалежність і суверенність обох сторін, але наразі вказувалося на необхідність «з метою оборони, а також в інтересах їх господарського будівництва» згуртувати свої сили шляхом укладення союзу. РСФРР і Україна вважали за потрібне оголосити, що всі обопільні зобов'язання, які вони надалі прийматимуть щодо інших держав, можуть обумовлюватися лише спільністю інтересів робітників і селян радянських республік.

Задля кращого здійснення цієї мети обидва уряди об'єднали комісаріати військових і морських справ, ВРНГ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу.

Характерно, що об'єднані комісаріати входили до складу РСФРР, а в Раднаркомі України призначалися на правах членів уряду уповноважені наркоматів Росії. Крім того, керівництво і контроль об'єднаними комісаріатами передбачалося здійснювати через Всеросійські з'їзди Рад і ВЦВК, куди УСРР повинна була делегувати своїх представників [21, с. 97–98].

Закладені у договір правові норми позбавляли Україну будь-якої можливості істотно впливати на об'єднані комісаріати, а отже, спеціальні угоди, що мали регулювати порядок і форму внутрішнього управління, детально розроблені так і не були. Це давало змогу російським наркоматам, що стали фактично наддержавними, цілком контролювати військовий і народногосподарський комплекс України.

Адміністративна практика, що фактично зводила республіку до статусу російської автономії, викликала масові протести з боку українського керівництва. Аби покласти край постійним конфліктам у взаємовідносинах між наркоматами, Сталін вирішив, що настав час де-юре зафіксувати наявний стан. У листі В.Леніну та іншим членам Політбюро ЦК РКП (б) 13 січня 1922 р. він повідомляв, що деякі товариші пропонують домагатися у найстисліший строк об'єднання всіх незалежних республік з РСФРР на засадах автономії, і він цілком поділяє цю точку зору. У наркоматі у справах національностей Російської Федерації почали розробляти відповідний документ.

Очевидно, у Москві не було цілковитої одностайності щодо цього питання, тому, щоб перехопити ініціативу, Політбюро ЦК КП (б) У 11 березня 1922 р. вперше насмілилося самостійно виступити з пропозицією щодо конкретизації взаємовідносин між республіками (до цього моменту всі українські ініціативи спершу санкціонувала Москва), взявши за основу тези грудневої (1919 р.) конференції РКП (б).

Українські більшовики сподівалися, що В. Ленін зуміє приборкати агресивність російського урядового апарату і нагадає йому, що він є суто російським, а в республіках існують національні органи влади. На місцях ще наївно вірили у можливість досягнення задекларованої ідеї рівноправності.

Логічним завершенням зусиль державної влади РСФРР протягом декількох років зусиль щодо реалізації своєї політичної доктрини в «українському питанні» стало «добровільне» об'єднання республік у складі Союзу РСР.

Українська доктрина Росії доби незалежності. Період існування унітарної держави – СРСР мав своїм наслідком заглиблення України у євразійський політичний та економічний простір, виникнення стану її всебічної залежності. Об'єктивні інтеграційні процеси в умовах тотального одержавлення аксіоматично набули спотвореного характеру. Десятиліття надцентралізації, втрата суспільством гнучкості і здатності до саморегулювання, а тим більше до самоврядування, вкрай утруднили процес виокремлення і набуття реальної самостійності.

Росія і Україна виявилися щільно взаємопов'язані і доктринально, з точки зору все ще не вирішеної проблеми самоусвідомлення себе як нових держав. Ідеться не про збіг змісту національних концепцій та доктрин, а про накладання, нерозподіленість «цивілізаційного матеріалу»: історії, культури, господарства, місця у міжнародному співтоваристві і т.д. У російській геополітичній думці не існує концепцій щодо визначення власних природних кордонів, власних масштабів; у ній переважають такі категорії, як «сфери виняткових інтересів», «зони впливу», «ареал розселення російськомовного населення», «ближнє зарубіжжя». Наслідком цього стали формування нової російської нації і специфічне ставлення до національного питання як такого, відсутність чіткої межі застосування методів внутрішньої та зовнішньої політики і наявність проблем у відносинах з будь-якою сусідньою державою, якщо тільки вона не погоджується на роль сателіта.

Найяскравіше це виявляється у російській політиці щодо України. Процес становлення двох держав, двох відповідних їм суспільств триває і, зокрема, полягає у тому, щоб остаточно розподілити згаданий «матеріал», навчитися використовувати його на свій розсуд і не на шкоду іншому, а тим самим самовизначитися та дійти взаєморозуміння у своїй новій основі. З боку України вирішення цих питань гальмується її недостатньою готовністю до незалежності; з боку Росії – нездатністю до

адекватного сприйняття нових історичних реалій і визначення нових національних цілей. Парадигма розбудови російської державності – беззастережне успадкування старих державницьких ідеологем, принципів та стилю ведення зовнішніх справ, бачення своєї геополітичної ролі. Питання про переосмислення імперської спадщини, історичну відповідальність, необхідність оновлення відносин з найближчими сусідами у Москві навіть не виникло. Все це зумовлює концептуальні підходи та зміст російської стратегії щодо України.

Росія не має досвіду (крім вельми давнього) ведення зовнішніх справ з Україною. Двадцяти років незалежного існування виявилося недостатньо для завершення переведення російсько-українських відносин з внутрішньо – до зовнішньополітичної сфери. У плани Кремля це не входить і самим змістом цих відносин не детермінується, що повною мірою відбивається як у формальному, так і реальному їх стані [22, с. 603–621]. Умови міждержавних взаємин зафіксовані Біловезькою угодою: прозорі кордони, єдиний інформаційний простір, найширші зобов'язання щодо всебічної інтеграції, поряд з усе ще значною ізольованістю від решти світу, є надзвичайно вагомими чинниками формування і російської, і, особливо, української (ефект масштабу) державності.

Дві новостворені у 1991 р. держави успадкували надзвичайно розвинені, обопільно життєво важливі, але не формалізовані відносини, які, таким чином, важко регулюються, є заручником «доброї волі» і можуть легко перетворитися на інструмент свавілля. Російсько-українська дружба не є міфом. Навпаки, це об'єктивна реальність. Вона не вимагає переосмислення, розвінчування, бо ж вона не належить до сфери міждержавних відносин. Руйнація української державності своєрідним чином урівноважувалася зникненням за умов більшовицького режиму державності російської. Русифікація створювала нерівність, але впливала скоріше на ставлення українців і решти народів до влади як такої, до того ж не тільки кремлівської, а й республіканської, місцевої. Процес розбудови окремих суверенних держав став серйозним випробуванням для відносин між двома народами.

Зміцнення сучасної російської державності, закономірне відродження російського патріотизму містить у собі загрозу

захворювання на зверхність, великодержавність і, таким чином, низведення стосунків між російським та українським народами до обслуговування того чи іншого «офіційного курсу».

Російська політика щодо України протягом останніх років зазнала симптоматичних якісних змін. Проголошення суверенітету Росії 12 червня 1990 р. та Україною 16 липня 1990 р. поклало початок відновленню повномасштабних двосторонніх відносин. На етапі виборювання самостійності дві країни виступали як союзники, що мають спільного супротивника – Союз. Наявність центру, маневри М. Горбачова, конфедеративні перспективи і, не в останню чергу, важкі перші самостійні кроки Росії обумовлювали ситуативну паритетність у російсько-українських відносинах.

З розвалом СРСР відносини між двома країнами деякий час залишалися значною мірою закамуфльованою такою специфічною структурою, як Співдружність незалежних держав. СНД ніби відгороджує колишні республіки від загального міжнародно-правового простору і створює на євразійських теренах якісно інші стандарти відносин. Українсько-російське співавторство у розробці базових документів СНД лише підкреслило контраст у їхніх підходах до інтеграційних процесів на євразійських теренах. Для Москви Співдружність – інструмент легалізації та практичної реалізації власних «особливих інтересів» у регіоні; для України – засіб «цивілізованого розлучення». Позицію Києва було б помилково сприймати як антиінтеграційну; вона є закономірним наслідком усвідомленої неможливості створення власної держави без глибокої якісної перебудови стосунків з Росією, звільнення з-під її опіки. Саме на це передусім були спрямовані такі кроки, як проголошення наміру «стати у майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках» [23, с. 58] та ліквідує свою ядерну зброю, що позбавляло Москву, з її реінтеграційною стратегією, можливостей апелювати до проблем безпеки.

Під впливом обставин, що супроводжують проголошену російським політичним істеблішментом програму розбудови «Великої Росії», у масовій свідомості росіян ставлення до України і українців еволюціонує від нерозуміння й образи до зловтіхи

і зверхності. Певною мірою це визначає й настрої російської політичної еліти, створює сприятливий фон для виникнення реваншистсько-агресивних концептуальних підходів до побудови відносин із Україною.

Один з поглядів на Україну полягає у тому, що вона є штучним, слабким, аморфним утворенням, приреченим на перманентну кризу та безплідну руйнівну внутрішню боротьбу. Така Україна, мовляв, не має перспектив як незалежна держава і рано чи пізно розпадеться чи буде змушена відмовитися від самостійної стратегії, піти на глибоку економічну та військово-політичну реінтеграцію з Росією. Виходячи з цього, варто тільки зачекати й не створювати зайвих міжнародно-правових перешкод реалізації такого варіанта у майбутньому.

Інша концепція базується на тому, що Україна має право на незалежне існування, але її кордони й статус взагалі мають бути «уточнені». Поширеною, зокрема серед фахівців-міжнародників, є думка, відповідно до якої Україна скористалася наслідками історичних зусиль Російської імперії, зовнішньополітичними успіхами СРСР і, таким чином, отримала «занадто багато», перетворюючи умовні республіканські кордони на державні. Відомі намагання ув'язки питання про визнання кордонів України лише за умов і на термін її участі в СНД, що спрямоване на збереження особливого режиму російсько-українських міждержавних відносин.

Істотно прояснює зміст неофіційної, проте реальної стратегії Росії щодо України концепція «лідерства, замість прямого контролю», викладена у «Стратегічному курсі Росії з державами-учасницями СНД»: «не поновлення з модифікаціями стану, що існував до розпаду СРСР, а вигідна Росії модернізація таких відносин, за яких вона зберігала б численні переваги свого колишнього геостратегічного становища і, водночас, створила б собі набагато привабливіші умови у співдружності держав» [24, с. 93–97].

Така стратегія в 1992–1993 рр. спрацьовувала досить ефективно. Незважаючи на широке формальне міжнародне визнання, Україна залишалася значною мірою ізольованою у євразійському просторі, де домінувала і надалі домінує Росія.

Нові незалежні держави взагалі погано вписувались у глобальну систему підтримання безпеки і стабільності, «руйнували» механізми обмеження озброєнь та роззброєння. Ставши країною-правонаступницею Союзу, Росія автоматично набула певних формальних переваг над рештою спадкоємців СРСР. Західні держави, у першу чергу США, виявляли очевидну заінтересованість у тому, щоб мати справу з цих питань лише з Москвою. Остання вповні використовувала питання про ядерну зброю, загальну невиразність зовнішньополітичного курсу України задля її ізоляції.

Поступові якісні зміни спостерігалися з 1994 р. внаслідок часткового поліпшення міжнародного іміджу України та нагромадження проблем у стосунках між Росією та Заходом. Поступово Росія втрачала ті чи інші політичні та дипломатичні важелі впливу на Київ. Тим часом на передній план все більше висувалися економічні чинники двосторонніх відносин, які в умовах перманентної кризи та істотного відставання у темпі реформ в Україні залишаються досить дійовими.

Події останнього періоду засвідчили, що Росія остаточно втратила Україну як свою окраїну; невміння Кремля зрозуміти логіку геополітичних змін унеможливило досягнення взаєморозуміння на сучасному етапі, ставить під сумнів стратегічне партнерство між ними.

Москва не готова до змін алгоритму у стосунках із сусідами, руху до реальної паритетності та партнерства. Реальністю залишається жорстка дихотомія: або диктат та підпорядкування, або протиборство. Російсько-українські відносини – це відносини між двома державами, що далеко не завершили процес свого становлення. Очевидно, що у російсько-українських відносинах саме слабкість України є головною перешкодою паритетності

До 1999 року відносини Росії з Україною ґрунтувалися на комплексі укладених двома роками раніше міжнародних договорів: у першу чергу це Договір про дружбу, співробітництво і партнерство від 31 травня 1997 року, а також Договір про економічне співробітництво на 1998–2007 рр. і три угоди щодо Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року. Зміст цих документів донині піддається сильній критиці у Росії. Ряд

положень Великого договору, особливо визнання Росією територіальної цілісності України в її сучасних кордонах, включаючи Крим з м. Севастополем, найчастіше характеризується як відверта здача Росією своїх позицій, що дає карт-бланш на процеси інтеграції України в євроатлантичні структури і подальше скорочення впливу Москви.

18 квітня 2000 відбувся перший після позачергових президентських виборів у Росії візит президента В. Путіна до Києва – ще до офіційної інавгурації, що мало свідчити про те велике значення, яке надавалося російсько-українським відносинам у Кремлі. Влітку того самого року у вітальній телеграмі Президенту України Леоніду Кучмі з нагоди його 62-річчя В. Путін вказав на те, що «стратегічне партнерство Росії та України відповідає корінним інтересам наших країн».

Курс на «стратегічне партнерство», оформлений у 1997 році, новим Президентом був продовжений. 12 лютого 2001 р. у Дніпропетровську була підписана Програма міжрегіонального та прикордонного співробітництва РФ і України на 2001–2007 рр. Втім, відносини Росії і України до української виборчої кампанії осені 2004 року адекватніше було б розцінити як «нестратегічне партнерство», оскільки стратегічного бачення цих відносин на ділі не було у жодній зі сторін. 21 січня 2004 мало відбутися святкування 350-річчя «возз'єднання України і Росії». Обидві сторони дипломатично утрималися від відзначення цієї дати, побоюючись її політичних інтерпретацій.

Варто відзначити, що Захід у ті роки мало втручався і у внутрішньоукраїнські справи, і у відносини між Україною та Росією. Українська стратегія Вашингтону в першій половині 2000-х була вкрай невизначеною. Про те, якої важливості в українських справах надавали в ЄС, добре свідчить факт закриття Данією свого посольства у Києві у другій половині 2002 року – саме тоді, коли ця країна була головою в Європейському Союзі.

Події осені – зими 2004 року кардинально змінили ситуацію. Участь Заходу (і в першу чергу Польщі) у внутрішньополітичних конфліктах в Україні різко зросла, виявившись принципово більш ефективною, ніж російська. Росії не допоміг

привести до перемоги у президентських перегонах В. Януковича, що позиціонувався як «проросійський» кандидат, навіть такий радикальний крок, як зниження з серпня того ж року ціни на газ для України з $ 80 за тисячу кубометрів до $ 50. Прихід до влади «помаранчевих» сил, підтриманих значною частиною російського великого капіталу, перевів відносини двох країн у русло конфронтації, з якого Росія не змогла зійти і в наступні роки.

Варто особливо відзначити той факт, що період невизначеного партнерства двох країн, що закінчився з інавгурацією в Президенти України В. Ющенка 23 січня 2005, мав і настільки ж невизначені підсумки. При Л. Кучмі Кремль жодного разу так і не спробував реально вирішити проблемні питання взаємин двох країн. А йдеться про цілий комплекс найважливіших для відносин двох країн питань, який в цілості перекочував у новий, уже конфронтаційний період відносин.

«Помаранчеві» Кабінети Ю. Тимошенко та Ю. Єханурова відійшли від колишньої «багатовекторної» зовнішньої політики, взявши курс на прискорену інтеграцію в євроатлантичне співтовариство і відхід від інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Це означало глибоку кризу в російсько-українських відносинах, що виражалася і в новому стилі контактів, який багато експертів оцінили навіть як «мову холодної війни».

Паралельно з цим помітно активізувалися західні зв'язки України. 21 лютого 2005 Україна і ЄС підписали план дій з європеїзації, розрахований на три роки, а 21 квітня на засіданні комісії «Україна – НАТО» у Вільнюсі було прийнято рішення про початок етапу «інтенсивного діалогу» між Україною та НАТО. У тому ж році Україна приймає нову військову доктрину, в якій прописана мета вступу до НАТО. Москва неодноразово робила заяви, що інтеграція України в Північноатлантичний альянс неодмінно призведе до серйозних змін у всій системі відносин двох країн, що матиме вкрай негативні наслідки для них обох.

Одночасно Україна змінила своє позиціонування на пострадянській території. Київ фактично заблокував становлення Єдиного економічного простору. 7 квітня 2005 відбувся перший інтеграційний форум щодо ЄЕП. На ньому міністр економіки

України Сергій Терьохін заявив, що його країну принципово не влаштовує базова угода з формування ЄЕП від 2003 року, в якій передбачається створення наднаціональних органів управління економікою. Україна готова піти тільки на створення зони вільної торгівлі, але не інтеграційне співтовариство, яке було б альтернативою інтеграції з Євросоюзом. Треба визнати, що з питання про участь України в ЄЕП у Києві в цілому склався загальний консенсус: ця участь Україні невигідна.

Фактично Київ ініціював процеси розпаду СНД на два табори – проросійський і антиросійський. Уже в лютому – березні 2005 року почалася активізація співпраці у рамках ГУУАМ (ГУАМ, в той же рік Узбекистан цю організацію покинув). 2 грудня 2005 було засновано Співдружність демократичного вибору – «співтовариство демократій балто-чорноморсько-каспійського регіону», ініціаторами якого стали Україна і Грузія. Метою такого об'єднання оголошувалася координація зусиль у «демократизації» пострадянського простору і розвитку інтеграційних процесів із Заходом.

У зв'язку з цим принципово змінилася й позиція Москви. Якщо раніше Росія спрямовувала політику на включення України в нові проекти політичної та економічної інтеграції на пострадянському просторі, то після «помаранчевої революції» вона від цих планів де-факто відмовилася. Контакти були обмежені суто двосторонніми відносинами.

Радикальні зміни відбулися також і в енергетичній політиці Москви. Фактично, протягом усіх 1990-х років і до 2005 року Росія здійснювала дотування економік країн СНД: неодноразово списувала багатомільярдні борги, утримувала пільгові ціни на енергоносії. Відмова від планів реінтеграції колишніх радянських республік у новий проект зумовила відхід від такої політики. Новими цілями Росії стала менша затратність відносин із сусідами при, одночасно, їх більшій ефективності. Досить різкий перехід Росії на прагматичний підхід у газовій політиці привів до низки «енергетичних криз» у відносинах з країнами СНД.

Подальші переговори щодо газу зводилися до відмови української сторони від пропозицій Росії: надання Газпрому

контролю над газотранспортною системою в обмін на стабільну ціну на газ, право участі у реекспорті газу і в РосУкрЕнерго. Варто підкреслити і такий важливий негативний підсумок, як великий іміджевий збиток, який завдала газова криза Росії та Газпрому в очах західної спільноти. Тема формування єдиної енергетичної політики, «енергетичного НАТО», з ідеєю якого Польща виступала вже не перший рік, стала однією з найважливіших для Євросоюзу.

З серпня 2006 року новий Кабінет Міністрів України на чолі з В. Януковичем став проводити коригування зовнішньополітичного курсу. Зокрема, вже 11 серпня було оголошено, що Україна відкладає ухвалення плану дій щодо членства у НАТО. У вересні В. Янукович у Брюсселі заявив, що Україна до ініціювання процесу щодо вступу в НАТО не готова. Фактично, Партія регіонів заявляла про пріоритет процесів «європеїзації» як основному способі інтеграції у західне співтовариство. Тим не менш, курс на подальший розвиток співпраці з НАТО згорнутий не був, більше того – новий уряд спробував надати йому додаткових імпульсів. Зацікавленість України подальшим розвитком тісних відносин з Альянсом була підкреслена у двох листах Прем'єр-міністра до Генсека НАТО від 26 березня і 9 липня 2006.

Політика Кабінету В. Януковича була спрямована на нормалізацію відносин з Росією, однак вона здійснювалася в умовах зміни ставлення до Партії регіонів у Кремлі, яке зазнало значної трансформації. Фактично, ПР вже не розглядалася як «проросійська сила», а В. Янукович – як найзручніший партнер.

Парламентські вибори 30 вересня 2007 року ще раз засвідчили поразку російських інтересів в Україні. Новий Кабінет Ю. Тимошенко позиціонувався як ще більш антиросійський і прозахідний за своїми намірами, ніж попередній його склад у 2005 році.

Незважаючи на протидію В. Ющенка, новий Прем'єр знову порушила питання про перегляд газових домовленостей січня 2006 року. Апофеозом авантюристичної політики Ю. Тимошенко стало підписання у Москві газових угод 2009 р., згідно з якими ціна на блакитне паливо для України стала найвищою в Європі.

Така відверта зрада національних інтересів задля можливої підтримки на президентських виборах 2010 р. – ще один доказ того, що так звана українська політична «еліта» здатна на будь-який злочин, коли йдеться про особисту вигоду.

Режим В. Януковича спробував поліпшити стосунки з Москвою. 2010 р. у Харкові було підписано угоди про пролонгацію перебування російського флоту у Севастополі в обмін на знижку ціни на газ. 2012 р. Верховна Рада ухвалила Закон про регіональні мови, який значно підвищив статус російської мови. Проте кардинальних проривів у двосторонніх відносинах не спостерігається.

У Москві цілком усвідомили помилковість колишньої однозначної ставки на В. Януковича і Партію регіонів як проросійську силу. По суті, вся колишня політика Росії щодо створення в Україні великої загальнонаціональної проросійської сили зазнала краху.

В Україні немає консенсусу еліт щодо зовнішньополітичних питань, тому в умовах нестійкості влади зовнішньополітична лінія Києва сильно змінюється, її загальна концепція навіть в основних рисах так і не склалася. Відсутня єдина позиція з питань відносин з Росією. У всіх політичних сил сьогохвилинні тактичні мотивації переважають над стратегічними. Контакти Росії та України мають несистемний характер.

При цьому невизначеність становища в Україні дістала віддзеркалення у політиці самої Росії. На тлі відсутності загального для російських еліт стратегічного бачення місця України як сусіда Росії в майбутньому політика Кремля визначається інтересами великих держкорпорацій і чиновницьких кланів, у яких немає єдиної думки про те, кого Росії бажано бачити на вищих посадах у Києві.

Одночасно можна визнати, що провалилася вся політика РФ, спрямована на створення кола лояльних держав, засобом чого бачилася однозначна підтримка реально діючої влади в кожній з країн-сусідів. Україна це показала з найбільшим ступенем переконливості. Росія не пропонує жодних проектів, які не були б засновані на спільному минулому, але на спільному майбутньому. Політику Росії щодо України потрібно розглядати

швидше як політику окремих груп впливу, пов'язану з їх конкретними інтересами, що в принципі виключає можливість формулювання стратегічних завдань державного рівня.

Головна проблема полягає у тому, що не вдається знайти новий формат стратегічного партнерства між Україною і Росією. На ділі Росія і Україна не є стратегічними партнерами щодо жодного з основних питань взаємовідносин, а зв'язки між двома країнами заморожені в основних конфліктних точках. Українська ситуація нині характеризується тендітною рівновагою східних і західних сил, що обертається крайньою нестабільністю внутрішньополітичного життя, проте з боку видається скоріше як status quo, який ніхто з зовнішніх сил не наважується порушити. По суті, і Росія, й інші зовнішні гравці бояться того ж, чого бояться і основні гравці української політики: необережним рухом перекреслити хитку єдність країни. Такій Україні не знаходиться місця ані у геополітичних планах Росії, ані у планах Заходу, однак процесів розпаду такого гіганта, яким вона є, бояться всі. Як «стратегічну рівновагу сил» між НАТО і ВД за часів «холодної війни» гарантувало світу мирне існування, так ситуація «50 на 50» в українській політиці поки що вберігає Україну від відкритого громадянського протистояння.

Фактично, ані Росія, ані Захід нині просто не мають певної позиції щодо України та її майбутнього. Росія після «помаранчевої революції», по суті, відійшла від активної геополітики на теренах СНД, звівши свої відносини з країнами-сусідами до відстоювання інтересів великих держкорпорацій. Захід так і не зважився запросити Україну в ЄС і запустити механізми прийняття її в НАТО. Чітку стратегію щодо України має тільки Польща – «доктрина Гедройца-Мєрошевського», і можна сказати, що певних і вельми вагомих успіхів на українському напрямі домагається сьогодні тільки Варшава.

Для будь-яких сценаріїв розвитку взаємин України і Росії найважливішим і вирішальним фактором залишається позиція Росії. Тим часом у Росії досі немає жодної певної стратегії щодо країн СНД і України, зокрема, немає виразної стратегії структурування пострадянського простору. Головна мета СНД –

створення єдиних економічного і оборонного просторів – так і не була реалізована. Як наслідок, відносини з сусідами Москва пустила на самоплив. Немає довгострокового цілепокладання, немає довгострокового проектування. Політика Росії має відверто реактивний характер, вона ситуаційна і спонтанна. Росія досі не визначилася і в питаннях найзагальніших рис ідеологічного насичення російсько-українських відносин, хоча це вже проблема несформованості власне російської державності.

Головна проблема сучасної України – внутрішній територіальний розкол. Україна – територіально нестабільна держава, і питання про її можливий розпад реально стоїть на порядку денному. Жодні більш-менш успішні спроби подолання політичної кризи цієї ситуації змінити не можуть. Хоча слід зазначати, що сильні територіальні клани країни поки що орієнтовані більше на входження в центральну владу, ніж на боротьбу за автономію чи від'єднання своїх регіонів. Їх структура власності розсіяна по всій країні, їх інтереси в основному лежать у царині загальнодержавної політики. Такі клани є представниками населення своїх регіонів лише у дуже невеликій мірі, головна ж їх мета – боротьба за владу в Києві, за її частки і за своє лобі при ній. Поки що в Україні немає потужних і економічно сильних еліт, явно зацікавлених у її розпаді. Відповідно, найважливішою темою зовнішніх зв'язків України при будь-якій владі залишається пошук зовнішнього гаранта державної цілісності.

Орієнтація на Росію, навіть притому, що Росія цілком реально може гарантувати їй цілісність території (як і було в XX столітті), не призведе до бажаного результату через дуже жорстку позицію Заходу України, у першу чергу Галичини, особливо на тлі наростання конфліктного характеру відносин Росії із Заходом. Потенційно реальними гарантами територіальної цілісності України можуть бути західні структури і, в першу чергу, НАТО. Не дивно тому, що навіть Партія регіонів, яка позиціонує себе як сила, скептично налаштована щодо планів інтеграції України в Альянс, вважала за потрібне записати у своїй програмі, що «партія підтримує подальший розвиток і оптимізацію співпраці України з НАТО з метою повноцінного включення у систему європейської безпеки».

З усією певністю можна стверджувати, що Україна – це головний зовнішньополітичний провал президента В. Путіна, провал багаторазовий, проти якого Кремль виявився абсолютно безсилим. Неадекватність української доктрини Кремля сильно б'є по національній самосвідомості російського народу. Сучасний стан російсько-українських відносин має надзвичайно серйозний вплив не тільки на міжнародне становище Російської Федерації, але й на процеси кризи і розкладу російської ідентичності. Адже за відомою формулою: «Московщина + Україна = Росія». Зовсім неважко провести протилежну арифметичну вправу, щоб з'ясувати: без України Росія знову стає Московщиною. З третім пришестям на «престол» В. Путіна Російська Федерація втрачає статус цивілізованої європейської країни. Як зазначала в інтерв'ю газеті «День» відомий російський політолог Лілія Шевцова: «В основному він (В. Путін – *Авт.*) формує обличчя Росії, яка «інша», вільна від тих потрясінь, які зараз захопили Захід і навколишній світ. Захід увійшов до турбулентної зони, «а ми ось їдемо своєю, російською цивілізаційною моделлю, яка продиктована великою історією, географією і її культурним геномом». Тобто, незрозуміло, у чому Росія відрізняється від решти світу, адже вона теж у стані турбулентності. Потім, у чому полягає російська цивілізаційна модель? Це – самодержавство. До цього В. Путін весь час говорив, що ми – демократи, ми – як Захід. Тепер він почав говорити про те, що ми – інші. У чому інші – він не пояснює. Наразі В. Путін грає на анти-західництві. Тут не говориться про сусідів Росії, але про роль Росії як особливої цивілізації. Проглядається і ставлення Росії до свого партнера – України, з яким у Росії найбільш болісні стосунки. Якщо Росія в розумінні Путіна продовжує бути особливою моделлю, цивілізацією, отже, як він говорить, Росія зберігає всі свої геноми минулого – державництво, прагнення мати сфери впливу, стукати підбором об стіл, побачивши своїх сусідів, прагнення нав'язувати свою волю, – труднощі в Росії будуть і їх не уникнути» [25].

За цих умов розвиток українсько-російських взаємин можливий за декількома сценаріями:

а) За умов міжнародної ізоляції як Росії, так і України та наявності доброї волі з боку правлячих у наших державах режимів, що передбачає вироблення адекватних економічних та політичних підходів до наявних проблем, у стосунках між країнами можливі позитивні зміни. На жаль, сценарій цей здебільшого утопічний, позаяк ані в Росії, ані в Україні і на обрії не майорять діячі, здатні на взаємовигідні кроки. При владі і в Росії, і в Україні перебувають маргінальні олігархічні клани, які діють за принципом: «після нас хоч потоп». Отже, у перспективі ми будемо бачити той самий в'яло протікаючий деструктивний діалог.

б) Якщо фінансова і економічна катастрофа набуде в Україні глобального характеру, не виключено, що режим В. Януковича погодиться на Митний союз на умовах Москви. Але цим влада себе не врятує, бо не має жодного авторитету у власного народу, а опозиція матиме прекрасний шанс вивести людей на вулицю й повалити режим силовим шляхом.

в) Зовсім мізерними є шанси України дістали підтримку у діалозі з Москвою з боку Євросоюзу та США, у яких в умовах світової кризи вистачає своїх проблем. Спілкуватися з Україною, яку вони вважають інфекційно хворою на корупцію та владний «бєспрєдєл», а тим більше допомагати їй – вони найближчим часом не будуть.

---

1. Речь. – 1917. – 10 мая.
2. Постановление Временного правительства об отмене вероисповедальных и национальных ограничений // Революция и национальный вопрос. (Док. и м-лы по истории национального вопроса в России в XX в). – М., 1930. – Т. 3 (1917. Февраль – октябрь). – С. 53.
3. Заява делегації Української Центральної Ради Тимчасовому уряду і Виконавчому комітетові рад щодо автономії України // Національні відносини в Україні у XX ст. : Зб. док. і м-лів. – К., 1994. – С. 37.
4. Правительственное сообщение об отклонении украинских требований // Революция и национальный вопрос. – С. 59.
5. І Універсал Української Центральної Ради // Національні відносини в Україні. – С. 40.
6. Ухвали Центральної Ради // Національні відносини в Україні. – С. 43.

7. Соглашение Временного правительства с Центральной Радой //Революция и национальный вопрос. – С. 62–63.

8. Государственное совещание. – М.–Л., 1930. – С. 303.

9. Резолюция Центральной Рады о созыве Учредительного собрания этнографической Украины // Революция и национальный вопрос. – С. 181.

10. Постанови з'їзду представників народів Росії, скликаного Українською Центральною Радою, про раду народів і про національно-персональну автономію // Національні відносини в Україні. – С. 52.

11. Див. : Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990.– С. 99.

12. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. І. – С. 434.

13. Декларация прав народов России // Образование СССР. Сборник документов. 1917– 1924 гг. – М.–Л., 1949. – С. 19–20.

14. Седьмая (апрельская) всероссийская конференция РСДРП(б): Протоколы. – М., 1958. – С. 219.

15. Известия ВЦИК Советов. – 1918. – 24 декабря.

16. Из декларации Временного рабоче-крестьянского правительства Украины о задачах Советской власти на Украине // Образование СССР. 1917– 1924 гг. – М.–Л., 1949. – С. 81.

17. Конституция Украинской Социалистической Советской Республики // Образование Союза Советских Социалистических Республик. – М., 1972. – С. 85.

18. Декрет Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імперіалістів // Національні відносини в Україні. – К., 1994. – С. 94.

19. ЦГАООУ. – Ф. 1. – Оп. 6. – Д. 5. – Л. 4.

20. Резолюція IV Всеукраїнського з`їзду Рад про державні взаємини між УССР і РСФРР // Національні відносини в Україні у XX ст. – С. 96.

21. Див. : Союзний робітнічо-селянський договір між РСФРР і УСРР // Національні відносини в Україні у XX ст. –С. 97–98.

22. Paul D'Anieri. Independence and Sovereignty in the Ukrainian-Russian Relationship // Europian Security. – Vol .4., (Winter 1995). – L. – P. 603–621.

23. Декларація про державний суверенітет України. Конституція незалежної України: Документи, коментарі, статті. –Книга перша. –К., – 1995 р. – С. 58.

24. Детальніше про «кримське питання» в російсько-українських відносинах див. : Гарань О. Україна та Крим у російськи геополітічних концепціях / О. Гарань, Я. Коваль, А. Шевчук // Політична думка. – 1994. – № 3. – С.93–97.

25. Газета День. – 2012. – № 5. – 17 січня.

ВИСНОВКИ

У процесі проведеного дослідження отримані результати, які мають новизну:

Піддана критиці методологія «космополітизму», вписана у концепцію глобалізації, яка протиставляється націоналізму як методології, теорії і практиці, тобто бачення світ-системи через призму націй-держав і блоків. Методологія «космополітизму» не може бути поки що застосована ані до світ-системи, ані, тим більше, до України, тому що: а) невідомий суб'єкт космополітичної світ-системи. Навіть США відтворює національні інтереси. «Конспірологічні» конструкти «світовий уряд», «масони» і т.д. не розглядаються через відсутність об'єктивних підстав. Методологія «космополітизму» має деякі перспективи на Заході, але не у постсоціалістичному світі.

У пострадянському світі національні держави і концепція націй, національних інтересів не тільки не розвинулись , але по-справжньому не розкрились у теорії і на практиці. Нації тільки проходять етап становлення. У тому числі і українська політична (громадянська) нація. Якщо Росія намагається постати як наднаціональна імперія, Україна ідентифікує себе як нація-держава.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX століття відбулася перебудова світ-системи з двополюсної на однополюсну на чолі зі США. В історії людства події такого масштабу, пов'язані з кардинальними змінами у світ-системі, є глобальними. В Україні ці зміни оцінені неоднозначно, частина населення (більша) сприйняла їх як об'єктивні, частина (менша) тужить за великим протистоянням СРСР – США. Для суспільствознавців двадцять п'ять років, що пройшли, цінний інформаційний і фактологічний ресурс, використання якого надає можливості глибше зрозуміти фундаментальні процеси історії. Розвиток деяких аспектів демократії у світі, стрибок у процесах глобалізації, але одночасно відсторонення мас від політичного життя у пострадянських країнах повинні стати предметом дослідницької уваги українських суспільствознавців.

Якщо частина країн «третього світу» і постсоціалістичних чітко визначилася в орієнтаціях на США, то частина перебуває в стадії зовнішньополітичної невизначеності. Декларативно Україна визначилася в курсі євроінтеграції, а реально все ще хитається, розколота. І можливі будь-які рішення і дії еліт і влади. Головне розуміти, що глобалізація не веде до нівелювання етнічності, до зняття міжнаціональних конфліктів.

Незважаючи на неповний збіг «Європи» як «Цінності» та «європейських цінностей», важливість універсальної регулятивної «європейської ідеї» полягає у тому, що вона є єдиним світоглядним засобом подолання радянських стереотипів свідомості та залишків таких штампів у галузі «політичних практик». Її актуальність у сучасну епоху «збирання Імперії», відтворення ідеологічних кліше про єдність «братніх народів» та спроб створення економіко-геополітичних об'єднань під прикриттям цієї пропаганди, є незаперечною.

За останні двадцять п'ять років світ докорінно змінився: зникла двополюсна система «США–СРСР», створилася однополюсна система на чолі зі США, проглядається багатополюсна система світу, коли країни-гіганти Китай, Індія, Росія, середні країни – Японія, Бразилія, інтеграційні об'єднання – Європейський Союз і т.д. стають новими центрами геополітичного впливу. Спроби США глобалізувати цей новий світ під гаслами ліберальної демократії і світової валюти – долара перетворюють цей світ у конкурента США і розвалюються однополюсну світ-систему.

Розпад СРСР привів до змін в Європі і Азії. Спроби Росії домінувати на пострадянському просторі видаються необґрунтованими, навіть враховуючи ресурсний потенціал. Технологічна відсталість, демографічна криза, нездійснена економічна модернізація пересунули Росію за межі семи наймогутніших держав, і навіть у військовому плані вона стала державою другорядною. Україні робити ставку на союз зі щезаючою імперією недоцільно.

Останні п'ятдесят років швидкими темпами проходила деіндустріалізація Заходу, виробництва переносили в Азію,

Африку, Латинську Америку. Цей процес привів до скорочення на Заході робочих місць і сучасних виробництв. Якщо цей процес не зупинити, то це призведе до зниження економічної могутності Заходу і до нових трудових і соціальних конфліктів. Навпаки, буде зростати могутність країн, куди переміщені промислові виробництва, що буде руйнувати існуючу світ-систему.

Україна залишилася ні з чим, деіндустріалізація відбулася через закриття військово-промислового комплексу, фінансова криза наявна, приплив сучасних виробництв із Заходу не спостерігається. Країна зависла у просторі і часі. Проектів майбутнього не розробляється, тому що немає стратегічних перспектив. Усі надії покладаються на сільськогосподарське виробництво, але немає грошей на його модернізацію. Залишається надія на співробітництво з Китаєм, у якого є гроші і дешева робоча сила. СНД тут допомогти Україні не може.

В Україні необхідні не тільки економічна і політична модернізація, але й кадрова революція, потрібні кадри, які приймають зміни у світовій системі, могли б прогнозувати майбутнє і вчасно переорієнтувати країну згідно з переорієнтацією світ-системи. Має місце проблема співвідношення рівня мислення владних еліт рівню осмислення змін у світ-системі і реагування на виклики сучасності. Сьогодні, коли світові процеси набувають нового характеру, то і реагувати на них треба по-новому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Визнання та вироблення стратегій впровадження «європейських цінностей» як норм та стандартів соціального та політичного життя є безальтернативним для України щодо виконання завдань її ***модернізації.*** Без такого впровадження на Україну чекає утвердження авторитарного режиму та сировинно зорієнтованої економіки.

Процесу «євроінтеграції» як входження у перспективі в Євросоюз має передувати масове усвідомлення «європейської ідеї» населенням України та впровадження європейських норм і стандартів у повсякденне життя. У цьому контексті акцентуація європейських політиків на необхідності дотримання «європейських цінностей» є цілком слушною, оскільки формальне членство у ЄС без відповідності у зазначених стандартах, без системної модернізації економічного та соціально-політичного життя є неможливим та не відповідає ані інтересам України, ані інтересам європейського співтовариства.

З огляду на очікуване з 1 січня 2013 року головування України в Організації Чорноморського економічного співробітництва слід ініціювати розробку і реалізацію комплексу заходів з посилення ролі ОЧЕС та позиціонування України як регіонального лідера. Пріоритетними можуть бути такі напрями: екологія Чорного моря (піднапрям – екологія Дунаю, зокрема, через об'єднання зусиль членів Організації: України, Румунії, Болгарії, Молдови); реалізація регіональних проектів транспортної інфраструктури – морських, автомобільних та залізничних магістралей; створення ефективних фінансових інститутів для реалізації спільних проектів та залучення інвестицій.

У контексті здійснення заходів щодо вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування та необхідності реформування енергетичного сектору, впровадження енергозберігаючих технологій потрібно ініціювати громадське обговорення діяльності структур житлово-комунального господарства через висвітлення зарубіжного досвіду. Ініціювати створення спеціального циклу репортажів засобів масової інформації щодо

шляхів розв'язання проблем (із залученням громадськості) у країнах Європейського Союзу.

Через залучення можливостей інститутів громадянського суспільства (міжнародних, всеукраїнських та місцевих громадських організацій, фондів тощо) та їх підтримку слід посилити діяльність з прикордонного співробітництва, широко висвітлювати досвід цієї роботи у засобах масової інформації.

Шляхом створення низки інформаційно-аналітичних програм на радіо і телебаченні до річниці проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу варто посилити (відновити) вплив на масову свідомість позитивного, консолідуючого міфу про «Євро-2012» та здатності України до реалізації масштабних проектів.

Ініціювати проведення в Україні ряду міжнародних науково-практичних конференцій фахівців у галузі соціогуманітарних наук з проблем політичного та соціального розвитку, розвитку громадянського суспільства тощо, забезпечивши широке висвітлення результатів їх роботи у засобах масової інформації.

Інтенсифікація поширення здобутків української культури за межами України, у першу чергу в країнах-політичних партнерах (підсилення зовнішньої культурної політики).

Виокремлення у середовищі політичного істеблішменту персоналій, які могли би служити зразками високих стандартів політичної культури з метою їх широкого представлення у засобах масової інформації як на державному, так і на регіональному рівні як опіньон-лідерів для започаткування нових патернів у політичній культурі України.

Переформатування семантичного простору, у першу чергу – в офіційному дискурсі, а також повідомлень у масмедіа з кризового на такий, що орієнтований на сталість економічного розвитку та поступ на шляху до зміцнення державних інституцій.

Підготувати зовнішньополітичні органи влади до трансформаційних світових процесів, а саме – переходу до майбутнього мульти- та біполярного (США, Китай) світу. Розробити нові

програми діяльності, які мають враховувати збільшення політичної, економічної та культурної ваги таких країн, як Китай та Індія.

Розпочати підготовчу роботу з введення поняття «багатомовність» (нового типу – українсько-російсько-англійська) у нормативні документи з питань мовної політики, узгоджуючи його з чинними поняттями і категоріями.

Створити Робочу групу для підготовки змін і уточнень до чинного Закону України «Про засади державної мовної політики», які можуть випливати у зв'язку із запровадженням поняття «багатомовність» як одного з ключових понять оновленої концепції вдосконалення національного мовного середовища.

Ініціювати широке громадське обговорення проблеми впровадження багатомовності нового типу як інструменту модернізації українського мовного середовища та гармонізації мовної ситуації.

Дати доручення органам місцевої влади підготувати пропозиції щодо можливого внесення уточнень у потрактування поняття «багатомовність» нового типу відповідно до мовних практик, поширених в їх регіоні.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Михальченко Микола Іванович
Шайгородський Юрій Жанович
Шевченко Олексій Костянтинович та ін.

Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багатополюсності

Аналітична доповідь

Підписано до друку 15.03.2013 р. Формат 60х84/16
Папір офсетний. Друк офсетний
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 6,97. Обл.-вид. арк. 5,72
Тираж 300 прим. Зам. № 630

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.